

A'
MAGYAR NYELV

METAPHYSICÁJA

VÁGY

A' BETÜKNEK

EREDETI JELENTÉSEI

A' MAGYAR NYELVRE ALKALMAZTATVA.

IRTA

FOGARASI D. JÁNOS.

PESTEN, 1834.

IFJ. KILIAN GYÖRGY TULAJDONA.

895.22

F687

**Ein Hauch unseres Mundes wird das Gemälde der Welt,
der Typus unserer Gedanken und Gefühle in des andern Seele.**

Herder.

**Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit
Neuntes Buch II.**

**Der menschliche Geist, indem er seine Thätigkeiten und
Vermögen durch Worte bezeichnete, hat die Natur derselben,
wenn auch nicht klar eingesehen, doch dunkel geahnet und
geföhlt.**

Krug's Fundamental-Philosophie §. 79. Anmerkung I.

E L Ő S Z Ő.

A nyelvfejtőgetésnek meg kell előznie a nyelvnevelést. Hogy a magyar nyelv, melyet eddig véleményem szerint alapos fejtőgetések nélkül próbálgatánk művelni, eredetiségéből még ki nem voltak törölve; azt csak a magyar nyelv filozofiai rendszerességének köszönhetjük, melyet tudtok nélkül is követtek sokakban a nyelvújítók.

Philológusaink ékkorig vagy más nyelvekből fejtőgették, magyarázták nyelvünket, és így véleményemmel a napnak akarták fényt kölcsönözni; vagy midőn önmagából magyarázták is; filozofiai elvek és rendszer nélkül keresgéltek; tápogatódtak a sötétben.

En más úton akarék hatni a nyelv belsejébe.

Ki nem tudja az újabb filozofianak érdemeit? Ha vagynak az elmének eredeti és előlegi (a priori) törvényei, melyek szerint ismérték meg a külső dolgokkal, sőt önmagával is; úgy lehetlen volt az első nyelvalkotónak másképen; mint ezön törvények szerint teremteni nyelvet; mert lehetlen volt másképen közleni másokkal gondolatjait a külső világról s önmagáról; mint a miképen ismerte a külvilágot s önmagát; és így az ismértudomány vagy a *metaphysica történései*, történést a *philológusoknak is egy magósabb, filozofiaibb*; eredetibb

nyelvben. 'S im itt az okfő, melyből mint bővebben fogjuk látni, indul ki e jelen munka. A' *betűknek metaphysicai és előlegi jelentései* azok, melyeket én a' philosophia villágánál ügykeztem fölkeresgélni, ezek azok, melyek véleményemmel magyar nyelvünkre a' gondolkozó fejek figyelmét fogják vonni, melyek erre fényt és dicsőséget fognak árasztani. Hogy ezek az emberi nemzet nyelvének eredetére az eddigi vizsgálatoknál (melyek között nevezetesek a' Condillac-é, Süssmilch-é, Herder-é a' ki az állati és természeti hang utánozásából magyarázza ki a' nyelv-eredetét, 's a' ki ezön munkájáért jutalmat is nyert, és másoké) sokkal több villágot terjesztenek, bátorkodom a' tudós világ ítéletére bízni.

Hazámnak nyelv- és elmetudósai! merényleni — próbálni — tőlem elég volt; de csak nagyobb és több oldalú értelmesség fejtheti ki ezön principiumokat bővebben, ez viheti ezön elvek által csodaszépségű és tökélyű nyelvünket tökéletességre *); 's ez állíthatja véleményemmel minden nyelveknek fölibe.

Ha valaki a' philosophiában és philosophálásban annyira járatlan volna (a' mit talán föl lehet tennem), hogy vizsgálataimat különösen a' 8-ik §-tól fogva meg nem érthetné: utasítom Krug Vilmos Traugottnak mint véleményemmel legjőzánabb elmetudósának munkájira, 's illető-

*) Tökély perfectum quid, tökélesség v. tökéletesség *quasi* perfectuositás; mint szerelem, amor, szerelmettség *quasi* amorositas; fény, splendor, vel splendidum quid, fényesség, splendiditas; hasonlók: csend, csendesség, gyönyör gyönyörűség, magány, magányosság stb.

leg fundamentalis philosophiájára és tiszta metaphysicájára; a' melyek hazánkban is nagy emlékeztető Márton István professor által diákra fordittatva meg-vagynak; (néhai Imre Jánosét, a' ki hasonlólag Krugot követte; nem ajánlhatom, mert a' fundamentalis philosophiát vagy archológiát a' methaphysicába zavarta, ontológiája pedig nem egyéb mint keverék). Semmi esetre nem fog az olvasón rajta veszni fáradsága. Mert mindent, igaz, nem tudhatunk, de mit ítélhetünk minden tudományosságunkról, ha ennek alapja — melly a' philosophia — nintsen!. E' nélkül a' hihetőséget a' bizonyossággal, az igazságot az emberi te-kintetekkel, az önhitet a' közös vagy okossági hittel össze-vezavarjuk; minmagunkat, minthogy minden emberben énség vagyon, túlbecsüljük; és így egész tudományosságunk nem egyéb lesz, mint üres és ostoba gög; üres — mert alapja nincsen, ostoba — mert az igazat az által meg különböztetni nem tudja, gög — mert magát túlbecsüli. Az igazi philosoph (elmélő és gyakorló philosoph) tudja tehetségeinek, ismereteinek, 's akaratjának határait; tudja tökélyeit és hiányait is, és valamint amazokat mind magában mind másokban böcsüli, úgy ezeket is mind magában mind másokban elisméri (nem: félreisméri); tudja az emberi jogok köz egyenlőségét, 's valamint önmön jogait mind az országos, mind a' tudós köztársaságban oltalmazza, úgy önmagának elsőséget sem ott sem itt nem követel stb.

Elmészködésnek és subtilizálásnak fogja talán valaki mondani fejtögetéseimet. — Itt az a' kérdés, igazak-é elveim 's fejtögetéseim vagy sem? ha igazak, úgy a' legnagyobb subtilitásnak is haszna és helye vagyon; ha nem igazak, úgy dobjuk a' duniába minden philologus muu-

káinkat, töröljük ki a tudományok sorából a nyelvtudományt, és fúrja faragja a nyelvet, ki hogy tudja. Mert ha ezen fejtegetések, vizsgálódások (a betűk és-eredetéről) célhoz nem vezetnek, úgy az eddigi tapogatódzások, találgatások, a analogizálások még kevesebbé fognak célhoz vezetni.

Több rend s világosság munkámban talán nem ártottak volna, de meg fog engedzelődni az olvasó, ha tudádjára, hogy ezen munkában egészen új nemű s eddig ismeretlen tudomány foglaltatván, bár rajta több évekig dolgoztam is, enni magam kívánt tökéletességre nem vihetém. Továbbra halasztani pedig kiadatását azért sem akartam, mert épen most kezdyén nyelvünk a köz életből a tudományos életbe lépni, ha a irányt találna a köz szokásnál sokkal merészebb tudósok kezében venni: eredetisége még inkább veszélyeztethetnék, mint eddig a sokaságnál; mert ekkorig csak egy században született egy újabb alakú szó a köz életben, de most mellyik irótársunk nem csinált már új szavakat? — Ha pedig e jelen munka, vagy ennek elvein épülendő jobb munka szolgálанд útmutóul; ezredek mulva is foghatja nyelvünket az utókor észszel s izléssel mivelni, a nélkül, hogy eredetiségéből egy szálanyit is vesztenéne.

Budapesten 1834 bójtelőhavában.

TARTALOM.

	lap.
Vezérbeszéd. 1. §. A' magyar nyelvfejtőgetésnek ekkorig fölvett alapjai	3
2. §. A' szokás nem lehet alapja a' nyelvfejtőgetésnek.	—
3. §. Sem a' régi nyelvművek	5
4. §. Sem a' rokon nyelvekhez hasonlítás	7
5. §. A' betűkre alkalmazott metaphysica, 's a' betűk- nek az által fölfedezhető előlegi jelentései fő alapjai a' nyelvfejtőgetésnek	10
6. §. A' magyar nyelv elsőégei más nyelvek fölött	12
7. §. Ellenvetések a' magyar nyelvnek ezen új tudomá- nya ellen	14

Tiszta metaphysica.

8. §. — 53. §.	18—39

Közönséges grammatica.

54. §. — 60. §.	41—44

A' magyar nyelv metaphysicájának

ELSŐ SZAKASZA.

61. §. A' hangzóknak mily előlegi jelentései lehetnek? És valljon lehet-e 's lehetne-e ezekből magok- ból nyelvet alkotni?	46

VIII

	lap.
62. §. A' mássalhangzóknak előlegi jelentéseit micsoda fő elvben találhatjuk föl?	48

**A' magyar nyelv metaphysicájának
MÁSODIK SZAKASZA.**

63. §. Három fejezetre osztlik	51

ELSŐ FEJEZET.

64. §. A' magyar betűkről általában	52
65. §. A' hangzókról.	53
66. §. A' hangzók előlegi jelentésének alkalmazása a' magyar nyelvre	55
67. §. A' mássalhangzók főosztásai-, rokonságai-, és előlegi jelentéseiről öszvesen	57
68. §. B. betű	61
69. §. Cz.	63
70. §. Cs.	—
71. §. D.	64
72. §. F.	55
73. §. G. és Gy.	66
74. §. H.	6
75. §. J.	62
76. §. K.	—
77. §. L. és Ly.	71
78. §. M.	72
79. §. N. és NY.	74
80. §. P.	76
81. §. R.	77
82. §. S.	79
83. §. Sz.	80
84. §. T. és Ty.	—
85. §. N.	82
86. §. Z. és Dz.	83

87. §. ZS. 84
 88 §. A' mássalhangzók öszvesítése.

MÁSODIK FEJEZET.

89. §. A' ragok és képzők meghatározása 's fölosztása . . . 84

ELSŐ CZIKKELY

A' ragokrul mint a' nyelvtanítmány képzőjiről

90. §. Személyragok mint birtokképzők 87

Névragasztás

91. §. Névragok mint esetképzők 89
 92. §. Névragok mint többes szám és lépsők képzői . . . 91
 93. §. Utóljárók —

Igerasztás

94. §. Háromféle igerasztás 92
 95. §. Igeragok mint személyképzők 93
 96. §. Igeragok mint idők képzői 94
 97. §. Igeragok mint módok képzői 95
 98. §. Igeragok mint részesülők képzői —
 99. §. Igeragok öszvesítése 96
 100. §. Igeragok mint formaképzők 97

MÁSODIK CZIKKELY

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről.

101. §. Főnévragok mint főnévképzők 99
 102. §. Főnévragok mint melléknévképzők 101
 103. §. Főnévragok mint igeképzők 102
 104. §. Főnévragok mint határozói képzők 103
 105. §. Melléknévragok mint melléknévképzők 104
 106. §. Melléknévragok mint főnévképzők 105
 107. §. Melléknévragok mint igeképzők 106
 108. §. Melléknévragok mint határozói képzők —

X

	lap.
109. §. Igeragok mint igeképzők	107
110. §. Igeragok mint főnévképzők	108
111. §. Igeragok mint melléknévképzők	110
112. §. Igeragok mint határozói képzők	—
113. §. A' részecskék ragjai mint a' beszéd minden ré- szeteinek képzői	—

Függelék.

114. §. 1) Az igehatározókról	112
115. §. 2) Némely újabb szavaktól és újabb helyesírásról	115

ELŐKÉSZÜLETEK.

I.

VEZÉRBESZÉD.

II.

TISZTA METAPHYSICA.

III.

KÖZÖNSÉGES GRAMMATICA.

V e z é r b e s z é d.

1. §.

A' magyar nyelvfejtögetésnek *) ekkorig fölvelt alapjai: 1., *a' szokás*, 2., *régi nyelv- emlékek*, 3., *rokon nyelvekhez hasonlítás*. A' mit a' magyar nyelvről ezek után tudnunk lehet, azt sok jeles és tudós nyelvészeink között különösen a' nagy szorgalmú és itéletű Révay alkalmasint kimerítette. És jóllehet ezek által nem csekély előhaladást tett a' magyar nyelv; 's jóllehet minden nyelvészeink érzették, 's érezzük mi is, hogy a' magyar nyelvben valamely csodálatos titkos erő lappang: hogy mindazáltal az eddigi fejtögetések a' főlebbi elvek után nem kielégítőek, közelebb mutatja a' tud. Társaságnak a' nyelvészetben leg-első, és így legfontosb föladataja „a' ragasztékok-, és képzőkrül” vagy a' nyelv belső alkatjárul, belső idomárul.

De a' főlebbi alapok nem lehetnek egy philosophai nyelvnek (a' minek most itt a' magyar nyelvet föltennöm szabad legyen) alapjai.

2. §.

A' *szokás* ered a' néptül, a' sokaságtul. Én ugyan nagy tisztelője vagyok a' nép jogainak, de a' nép magának hagyatva, 's vezető nélkül, még eddig semmi mivelődésben nagy előlépéseket nem tett. Nem — a' religio-

*) Ezekben: Fejtögetés, következők, nyelvhez stb. épen nem önkényesen vétetett föl az *ö* hangzó, *e* helyett; hanem azon alaphól, hogy az „ogat (irogat), kozik (hadakozik), hoz (házhoz), odik (gondolkodik) stb.“ vastag hangzóju ragasztékoknak „öget (ejtöget), höz (kerthöz), közik (értéközik) ödik (remény-ködik)” ragasztékoknak köll meg felelni.

ban, melyre magának a Fővalónak költett, vagy közvetőleg nagy emberek által, vagy épen közvetlenül tanítani a sokaságot. Nem — az országtudományban, melynek legfőbb alkotó részét, a törvényszerzést, a legszabad-elműbb philosoph, a társasági kötés írója nem is embereknek tulajdonítja; „*il faudrait, úgy mond, des Dieux pour donner des lois aux hommes*“. Hát a nyelvben több erőt tulajdonítunk-e a sokaságnak? vagy csekélyebb a nyelv dolga? Herder az „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ czímű munkájában nevezi a nyelvet „*Wunder einer göttlichen Einsetzung*“ „*Es ist, így szól továbbá, ausser der Genesis lebendiger Wesen vielleicht das grösste der Erdeschöpfung.*“ Megismérték azt sok jeles itéletű írók, hogy a szokás a nyelvben sokat rontott.

Azt mondja ugyan Horác az „*usus*“-ról: *quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi*“, s nem lehet tagadni, hogy a nyelveknek nagyobb része ennek köszöni lételet: de bajosan is vagy on azon nyelveknek philosophiája. Vegyük például a nemeket, melyek majd minden nyelvekben meg vagynak. Hogy az állatoknál a két nemet meg lehessen különböztetni, ez ellen az észnek semmi kifogása, sőt ez az észnek kívánatja, postulatuma. Még van ez a különböztetés a magyar nyelvben is. És ha a dolgoknak (res) legalább közép nemet adnak vala, tűrhető volna; de azoknak is him és nőnemeket adni, semmi józan okkal nem lehet, hanem csak szokással támogatni. És pedig mennyire nehezíti ez, a szükség sőt okosság ellen behozott rossz szokás a nyelveket, úgy hiszem kétségbe senki sem hozza. Mementögetik némelyek a dolgok nemi különböztetéseit a mythologiából, mások, különösen a növényeknél, a természet országából. De innen sem tudom, ki leendő okos. Például az europai három legmiveltebb, és legmesésebb anyanyelvekből: hold, görögül *σεληνη* fem. németül Mond masc. latinul luna fem.; nap, *ήλιος* és sol masc. Sonne fem.; csillag *αστηρ* masc. *αστρον* neutr. stella

fem. Stern masc.; ég ουρανος masc. coelum neutr. Him-
mel masc. virág ανθος neutr. flos masc. Blume
fem. stb.

Az írói szokás sem nyom többet. Hányféle nálunk
az írói szokás? és mily nagy feleközet vagy on mindenik
szokás mellett? — A' józanabb írói feleközet? — Melyik
író nem tartja magát józannak?

3. §.

A' régi nyelv- emlékek, régi iratok hasonlólag nem
szolgálhatnak alapokúl a' magyar nyelv fejttögetőjének. Ki-
állíthatja azt, hogy azon egykét sor íróji, és csak kezdő
írók jobban tudták, 's értették a' nyelvet, mint a' ké-
sőbb korúak, midőn már ezerezen írtak, olvastak, gon-
dolkoztak? Kiállíthatja, hogy azon egykét kezdő író
ment vólt minden rossz szokástul, beszédmód- és táj-
szólástul? Vagy talán ók közelebb estek a' régiséghöz,
és így a' nyelv eredetéhöz? Igen, ha ismét bebizonyít-
hatnók, hogy nyelvünk csak egy két tizeddel született
előbb, legrégebb, mint egy hat százados nyelv- emlé-
künknel. De a' kétségbe hozhatatlan, 's egész világtul
elfogadott historiai adatok is, azon nyelv- emlékeknél
több századokkal előbbre teszik nemzetünk nevének 's
lételének említését. Pedig milliónyi ember nem egy-
szerre búvik ki a' földbül, sem nem egyszerre tanul
el nyelvet a' majmoktul.

Nem is lehet kívánni, hogy az első írók abban az
időben, midőn magoknak betűjik nem vóltak, vagy
azokat elfelejtették, 's latin betűket kezdettek használni,
egyszerre tisztában lettek vólna a' helyes- írásra nézve;
holott a' latinban alig húsz betű vólt, a' magyarban pe-
dig több van negyvennél (64 §.); vagy hogy ók a'
közönséges nyelvtanítmányt (generalis grammaticát)
úgy annyira tudták vólna, hogy iratjaik nekünk alap- és
kútfő gyanánt szolgálhatnának. A' magyar nyelvtanít-
mányt ugyan igen helyesen állapítá meg Révay, ó azt
mondja, a' régi nyelv- emlékekből, én azt tartom, az ó

rendszeres itélő tehetségéből; mert azon kétséges ragasztásokra, melyekről akkoriban nyelvészeink közt oly nagy vitatkozás volt, a' Révay rendszeres feje épen úgy talált volna elég élő példát hazánkban, mint régi írónk között. De a' régi emlékek után a' nyelvfejtőgetésen mennyi erőtetést kellett tennie, mutatja az — éje, — néje, — ája, — nája (teremtéje, hallája) ragasztékok magyarázatja, holott ezeknek hire sincsen nyelvünkben, sőt tudjuk, hogy a' később kor inkább szerette meghosszszítani, mint öszvehúzni a' szótagokat. Maga Révay 's majd minden nyelvészeink megengedik, hogy azon régi emlékeket nem betűről betűre köll úgy olvasni, a' mint azok iratva vagynak, mivel sok századokon keresztül küzdött accentuált nyelvünk, míg a' felényi számú diák betűkbe bele csigáznak, 's azon írásmódot alapíták meg, melyet jelenleg használunk. Azt ugyan említik nyelvészeink, miket próbálgattak apáink *ö, ü* helyet írni, de az accentusokról (melyek nyelvünkben nagyon fontosak) keveset vagy épen semmit sem szólnak. Miért ne lehetne tehát igen természetesen azt vennünk föl, hogy accentusok helyett több hangzókat (*aa, ee*) irtak öszve, vagy hogy *h, v, j*, betűket. (melyek oly igen rokonok a' hangzókkal, hogy majd minden nyelvben használtatnak, a' hangzók és az accentusok helyett *) kezdettek hangzójik mellé írni a' hosszú accent kijelentésére. Ezek szerint bizvást fölvehetjük, hogy két hangzó, vagy egy hangzó *v, j*, vagy *h* betűkkel csak a' hangzó meghuzását jelentette; 's ha a' *v, j, h* után még újabb hangzó is volt, még erősebb huzást jelentett. A' halotti beszédben a) tehát ezeket

*) Hierzu kam noch, dass jene Vocalbuchstaben (*א ו י*) fast ausschliesslich nur zur Bezeichnung des gedehnten Vocallautes geschrieben wurden. Wilhelm Gesenius: Lehrgebäude der hebräischen Sprache. (§. 6 és 7 §. 11. 3.)

a) Lásd: Joannis Sajnovics demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse, 5 lap; vagy Révay: antiquitates literaturae hung. 35 lap.

„*terumteve, eleve, volov, terumteve istentul, feledve, keseruv, veteve, jarov, boodug, ovdonia, jobben, heon muganec* stb.” igen természetesen így lehet olvasni: *terömté, Élő, *) való, terömtő istentül, feledé, keserü, veté, járó, bódog, ódonia, jobban, ön magának*, stb.

Más nevezetes olvasás a' halotti beszédben az *m* betű, ezekben „*uogmuc, isemucut, emdul, uromk*”, melyekben Révay az *m* betűt megtartatni kívánja, hogy aztán a' ragokat a' maga alapjai szerint magyarázhassa. Én azt tartom, hogy valamint ebben „*emdul*” az *m* betű, *n* helyett **) áll, 's az egész szó annyi mint, *endöl*, vagy *eendöl*; mivel *enni* ezen beszédben többször előfordulván „*eneyc*, (*ennék*)” stb. mindenütt *n* áll: így bizvást mondhatjuk, hogy a' többit is így kell olvasnunk: „*vagynuk*, v. *vagynuk*, *ösenöket*, v. *ösünket*, *uronk*, vagy *urunk*. ***) A' ki előtt természetesen látszik a' Révay erőtetett ragasztéka és magyarázatja (*Antiquitates litteraturae hung. pag. 102 — 136*, és így nyomtatmányban több két ívnél, ha hozzá nem számláljuk is, hogy másott is szó vagon róla) ám lássa.

4. §.

Harmadik elvök a' magyar nyelv eddigi fejtögetőjének: a' *rokon nyelvekhöz hasonlítás*. Beregszászi után t. i. a' ki keleti nyelvekkel, Sajnovits és Gyarmati után, kik némely északi nyelvekkel hasonlíták össze

*) — Isten, most is mondjuk „*elő Isten, esküszöm az egy élő Istenre*” Tudjuk hogy különben nincs is subjectum a' mondatban: Nevezhették elődink az Istent per excellentiam *Élőnek*, és kérdés, ha nem innen vette-e a' 'Sidó az *שן* (él, Gott) szót?

**) A' mit másott Révay is állit.

***) A' ki ezön, és több régi emlékek írásmódjában tökéletes következetességet keres, nagyon meg fog csalatkozni.

a' magyar nyelvet, Révay az ő philológiájában (Elaborator gramm.) alig ügyelt valamit tulajdon nyelvünkre, hanem csaknem egész belső alkatját a' magyar nyelvnek, az említett nyelvekből 's összevontanításaiukból húzza le, 's itt is merem állítani, nagy erőtetéssel. Például: a' többes szám *k*- járul a' magyar nyelvben, minnekutánna a' 'sidó és arab, lappói, esthói, finnusi nyelvekből, továbbá a' ganandriai, lindahliai, és oehrlingiai grammatikákból, számos példákat fölhozott, azt mondja Révay (Elaborat. gram. pag. 199) „unde non vane conicio, apud nos quoque ט (tav), aspiratum tha, principio in ח (chet), spiritum asperiore cha, fuisse mutatum: quod ipsum ח (chet) gutturale profundius; transiit postea sono puriore, qui et hodie viget in כ (kaph) ka, palatinum forte. Fuerunt proinde et nostra pluralia primigenia, (de mikor? és hol?) *hal-ath*, pisces, *gém-eth*, ardeae; antiquiora postea, *hal-ach*, pisces, *gém-ech*, ardeae; unde nata demum hodierna hal-ak, *gém-ek*”. Nem természetesb és igazabb lett volna azt mondania. „*k* a' magyar nyelvben mennyiséget, még pedig többséget jelent p. o. sok, kevés, kis, kettő, köz, közös, külön stb? holott utóljára a' ט (tau)-t is magyaráznia kellett hol vette légyen magát, „ט *) (oth) Hebraicum, formativum significans, est revera cum notione multi de nomine אהא (atha) *multus*, *copiosus* apud Arabes superstite, ut Stockius notat Koerberum secutus.” És hoz ugyan elő példát a' magyarból is „több, tömény- ezer” (mégmondhatta volna, „tölt, teli, teljes, tér, tár, töm, mint egyetöm, tenger v. tömger” stb.); de végtére is keleti és északi nyelvekből húzza le, mint láttuk, 's azokat fejtőgeti nagy munkával, nem a' magáét, t. i. a' magyart, mely, bátran merem állítani, mindeniknél rendszeresebb, állandóbb, 's hoszszú idők, és vészek, és idegen nyelvek

*) pag. 198.

zsarnoklása ellenére teljes épségben megmaradott, minden esetre pedig ő hozzá közelebb volt, 's ezt ő hihetőleg jobban is értette.

A' többi hibák közt azt is nagy hibának tartom azon tudósoknál, kik keleti nyelvhöz hasonlíták nyelvünket, hogy ebbe is bele zavarták a' nyugvó *v*, *j*, és *h* betűket, holott minden keleti nyelvtudósok megvallják, hogy eredetileg egy keleti nyelvben sem voltak semmi más jelei a' hangzóknak, mint ezön úgy nevezett nyugvó betűk, és csak sokkal később (5 — 6-ik század körül) hozattak be teljesen, az elébbeni jelek is meghagyatván. És csak ekkor kezdettek, véleményemmel, nyugvókká válni, mivel helyöket már mások pótolák; az előtt pedig éppen úgy nem lehetett volna nyugvóknak nevezni, mint mi nem nevezzük régi iratainkban nyugvónak a' *w*, *ew*-ket, a' midőn hangzók az az *ó*, vagy *ú* helyett állanak. A' magyarban pedig mindig másképen volt a' dolog, mert a' mieink nyugoti betűkkel kezdvén élni, ezek közt sok hangzók megváltak, melyek a' magyar írásban is töstént használtatának.

E' helyt szabad legyen még egy példát fölhoznom. A' nyelvtudósok keleti és északi nyelvekhöz hasonlítván nyelvünket, a' többi között azt is mondják, hogy a' személyragok mind a' birtokos névmásoknál, mind az igeragasztásnál magok a' személyes névmások volnának a' 'sidó és finni nyelvek példájára. *) E' szerint én képem így magyarázza Révay, *mea imago mei*, de hol van itt *mea*, vagy *mei*? hisz itt szerinte ez nagyon, *ego imago ego*; és tegyük föl, hogy ez, *képem*, annyi mint, *imago mei*; de mit fog tenni: én képem, *ego imago mei*? Annnyival inkább mit jelenthet, *enyém*, *ego mei*, vagy ha többet meg engedek is, *meum mei*? Azonban ha még azt is megengedem, hogy mind

*) A' mi ugyan azokban is csak hozzávetés, és nem közönségesen megismert igazság. Azonban ez reánk nem tartozik.

ezek helyesen fejűgettetnek, de honnan magyarázza ki nekem valaki a' határozott és határozatlan igeragasztást? a' mely megkülönböztetés a' keleti nyelvekben nincsen is; ezenkívül pedig Révay szerint, mind az *m*, mind a' *k* ezekben: olvasok (ich lese), olvasom (ich lese es), annyi mint *én olvas én*; hol van ezen magyarázat szerint a' tárgy kijelentve, vagy nem? a' melynek pedig jelenlétét, vagy jelen-nemlétét az *m*, és *k* betűkben minden magyar fül érzi, valamint az első úgy a' többi személyekben és számokban is? Más kérdésem: micso-da fölösleges az *én*, és minden személyes névmás az igeragasztáskor, ha az utótagban is ugyan csak a' személyes névmás vagyon p. o. *én olvasom, én olvas-én*? Még más kérdés: mit jelent a' többesben a' határozott igeragasztásnál a' *j* betű p. o. halljuk, halljátok, hallják? midőn a' határozatlanban nincsen semmi nyoma: hallunk, hallotok, hallanak; és miért maradki ezen példák szerint az *n* betű a' határozott igeragasztásban, helyébe állván mintegy a' *j*? Mind ezekre és száz meg száz kérdetekre soha sem fogunk a' rokon nyelvekből megfelelni.

Az eddig elmondottaknak rövid veleje ez: a' magyar nyelv fejűgetésében nem szolgálhatnak „szokás, régi nyelvemlékek, és rokon nyelvek alapokul *) Hát mik?

5. §.

Valamely eredeti nyelvnek alkotójáról méltán föltehetjük, sőt szükségesképen föl kell tennünk, hogy a'

*) De mind e' mellett is minden e' tárgyokban tett vizsgálatok, kiváltképen a' Révayéi, örök böcsben maradnak, bár mi fogjon is ezekely próbámmal történni; mert azok a' nyelvtudósok előtt nem csak érdekesek, hanem szükségesek is, a' mennyiben mind a' szokás, mind a' nyelvemlékek, mind a' rokon nyelvek örökké *sógédjei* lesznek a' magyar nyelvtudománynak, (sőt másoknak is); ha bár *alapjai* lenni megszűnnének is.

dolgok ismérése., és el nevezésében valamely belső ösztönt, az enberiség belső ösztönét — az észet — követte légyen. Már most az a' kérdés: vagynak-e oly előlegi (a' priori —) törvényei az észnek, vagy elmének, melyek benne létezenek, és léteznek, minekelötte az elme tárgyakat látott, fölfogott, ismért volna? — És vagyon-e oly tudomány, mely már ezeket fejtögette, 's rendbe szedte volna? —

Igen is, ez a' philosophia; különösebben pedig a' *metaphysica pura* — tiszta ismérttudomány —.

Most ismét az a' kérdés: valamely nyelv fejtögetésében mi módon alkalmaztatható a' *methaphysica pura*?

A' nyelvfejtögetés áll a' nyelv egyes részeinek, vagy a' szovaknak bontzolgatásából. E' szerint előállanak kisebb szovak, 's végre szótagok. Ugy de a' szótagok bontzolóása ismét előállítja az egyes betűket. És így a' *betűkre alkalmaztatott tiszta ismérttudomány vagy a' betűk metaphysicája* legutósó és legfőbb elve a' nyelvfejtögetőnek.

A' nyelv vagy közelebb a' betűk metaphysicájának tisztje tehát a' betűknek valamely *előlegi jelentéseit* határozni, és azokat oly rendszerben állítani elő, hogy jelentéseik az egész nyelven 's ennek minden szovain — módosított és gyökérszovain — keresztül megtaláltassanak, 's tartassanak. E' szerént két fő része van a' nyelv metaphysicájának, 1., a' *nyelv módosítás* (a' nyelv belső alkatás) *metaphysicája*, és 2., a' *gyökérszovak metaphysicája*.

Két nevezetes kérdet jöhet itt elő 1., leheté fölvenni hogy a' betűknek valamely előlegi (a priorisch) jelentései vólnának? 2., Van-e oly eredeti nyelv, melynek módosított és gyökérszovaira nagyobb részint alkalmaztathatók a' betűknek ezen előlegi jelentései? *)

*) Nagyon természetes, hogy a' gyökér szovak közül csak azok jöhetnek tekintetbe, melyek 1., az enberek, és így az első nyelvalkotónak is *első szükségéit* fejezik ki, és 2.,

A' felelet az elsőre alább fog lenni.

A' másodikra. Van-e olyan nyelv a' magyaron kívül, nem tudom. Hogy a' próbát mindenk előtt a' magyar nyelven tehetjük meg, erre látszanak utasítani a' magyar nyelvnek más nyelvek fölötti sok elsősegei.

6. §.

A' magyar nyelvnek elsősegei más nyelvek fölött:

1., Több mint fél ezer egy tagú, 's egy mássalhangzójú szokásban levő gyökérszovai, 's a' mit jól megköll jegyezni physicali jelentésüek.

2., Minden tulajdon eredeti szovainak, az utósó egyszótagú v. egy mássalhangzójú, szokásban lévő gyökérszóig felbontzoltathatása.

3., Nyelvtanítmányának nagy rendszeressége, úgy hogy a' kivételek alig érdemlenek említést.

4., A' névszovaknak egy névragasztásra (declinatio) vitethetése.

5., Több igerasztásai (conjugatio), de nem az utótagok (terminatiok) szerint, (mint are ere, ere, ire a' latinban), melyek csak a' nyelv philosophiátlanságát mutatják, hanem a' jelentések szerint (subjectiv, objectiv stb. 94. §.)

6., Harmincz igeformái a' legfinomabb különböztetéssel, és még is oly egyszerűen, hogy egykét szó magyarázattal akármely idegen könnyen öszve rakhatja. (100. §.)

7., A' jelen, múlt, jövő idők képző betűjinek minden módokon, minden formákon és minden igerasztásokon állandóul megmaradása.

érzékek alá eső dolgokat jelentenek. Mert a' mesterségi szerek, 's a' természet-országabeli nevezetek lassankint és szokás által készültek és készülnek ma is. Nagyot vétene, ha valaki ezen utóbbiakban rendszerességet, és philosophiát keresne. De ama' két rendbeli szovakon és a' nyelv-módosításon v. nyelv.belső alkatján, a' nyelv grammaticáján, melynek mindjárt a' nyelv kezdetében létre köllötett jönni, méltán megtehetjük a' próbát.

8., A' jövő időnek ismét új igeragasztása, a' szerint t. i. a' milyen viszonyban áll a' szófűzésben a' többi időekkel.

9., A' törsoéknév - vagy törsoékigének semmi végbetük - vagy szótagokhoz nem köttetett természete (ellenkezőleg mint a' diákban p. o. domin-us, vagy a' görögben *τινι-ω τιθ-ημι*) a' honnan a' magyarban sem ejtögetés (declinatio), sem hajtogatás (conjugatio) tulajdonképpen nincsen, hanem csak ragasztás, mivel a' magyar törsoékok igen kevés vagy semmi változást nem szenvednek, hanem csak új szótagok (ragasztékok, ragok) járulnak hozzájuk.

10., Számptalan (Kresznerics szótára után másfél száznál több) ragasztékok, de mindenött egyszerűség, rend és törvény - ide nem számlálván a' grammaticai ragasztékokat.

11., A' magyar nyelv sem több hangzókat egymás mellett és után, sem több mássalhangzókat nem tűr, 's ezért több hangzók közé mássalhangzót, több mássalhangzók közé hangzót veszen.

12., Az indulatok kifejtését, és szertelen különféleségét, 's a' beszédbeli muzsikát elősegelő oly csodálatos szóhelyhetéssel bír, hogy ezen német mondatot: *Er hat nicht die mindeste Achtung gegen seine Aeltern*, melyet a' németben négyszer lehet különféleképpen változtatni, a' magyarban két ezerszernél többször változtatá a' Muzáron negyedik kötete.

13., A' magyar nyelvtudósoknak csak nem egyező véleménye szerint hat száz esztendőktől t. i. a' legelső nyelv-émléktől óta alig változott valamit; az én magyarázatom (3. §.) szerint pedig majd semmit.

14., Szólásmódbeli különbözőése figyelmét sem érdemel, úgy hogy akármely tájról 's akármely dialectusú magyarok legkisebb főnakadás nélkül (egyész szovakat kivéven, de a' mi a' dologra nem tartozik) tökéletesen értik egymást; épen úgy nincs a' tudományos vagy tudatlan ember nyelvében is (hanemha ideáikban) majd semmi különőség.

15. Természeti hang után készült szovai (hang-utánzó szovai, vagy hang-szovai, voces onomatopoëticae), mint dörög, dördül, zörög, zúg, bugyog, bugygyan, cseng, bong, dong, pattan, csattan, csöppen stb. több százakra mennek.

16. A' szóképzés különösen, a' magyar nyelvben oly termékeny, hogy a' ki egyszerű és igen rendszeres grammatikáját érti, ha sok szovakat nem tud is, egyetlen ige—, kivált átható ígétörzsekből több száz szovakat könnyű szerrel készíthet. (100 §. Jegyzet.)

Ezek és több jelességei a' magyar nyelvnek méltán érdemelhették, hogy az eddigi nem csak magyar, hanem minden nyelvfejtőgetők alapjaitól eltávozzam, és olyan elvekről gondolkozzam, melyek az emberi elmében gyökereznek, és melyeknek a' nyelv első alkotójának (nem alkotójának, mert sokaság nyelvet nem csinál hanem ront *) elméjében szükségképen és ellentállhatlanul meg kellett fordulni.

7. §.

Azonban mondhatná valaki: 1) az enbernek, és így hihetőleg a' nyelvnek is előállításátul fogva, mennyi változásokon mehetett, és ment is keresztül valamely nyelv! és így ha kezdetben azon követelőleg eredeti törvények után készült is valamely nyelv, később úgy elváltozott 's a' nyelvek története szerint tettleg (de facto) is úgy el változott, hogy azt eredeti elemeire vissza vinni lehetetlen. De továbbá 2) mennyi fölfedezések, mű-

*) Azon szók, melyek legtöbbször forognak a' nép szájában, p. o. névmások, különösen személyes névmások, létel-ige (verbum substantivum), jó, szép sok stb. mellékszókknak hasonlításai, 's több effélék majd minden nyelvben rendhagyók. De lehetlen is sokaságnak, fölteszem sok ezer enbereknek, rendszeres nyelvet alkotni. Több nyelvekből egyet összezávarni — igen. De lesz is abban három négy, 's több declinatio, és conjugatio, és articulus, és Isten tudja hány ezer kivételek, és kivételeknek kivételei. A' legeredetibb nyelvek csak patriarchalis életben születhettek.

vészeti találmányok, mesterségek történtek és történnek, 's a' természet orszagából mennyi új lények ismértettek és ismértetnek naponkint az enberi nem előállításátul óta! úgy látszik tehát, hogy a' nyelv, lassanként, tapogatódzás, és utánozás által állott elő, 's előlegi törvényekre vinni lehetlen. 'S a' mi különösen a' magyar nyelvet illeti, 3) mennyi idegen nyelvekkel kevertetett a' magyar nyelv öszve! keleten laktában a' semi nyelvekkel, 's mióta állandóul itt nyugoton ütötte föl sátorát sok nyugoti, 's kiváltképen a' szomszéd nyelvekkel rökönült együvé, és így eredetiségét nyomozni, vagy azt az elme eredeti törvényeire alkalmazni több mint merész gondolat, 's ábrándozással határos. 4) Hát ha mások is alkalmaznák nyelvöket a' metaphysicára, 's azokban a' betük épen ellenkező jelentésűek vólnának mint a' magyarban; nem azt mutatná-e, hogy a' nyelv 's különösen a' magyar nyelv származása nem a' metaphysicán alapúl. — Végtére 5) ha a' magyar nyelv az elme eredeti törvényeire annyira alkalmaztatható, mint állítatik; úgy azt köll föl venni, hogy vagy az Isten maga tanította vólna az első tapasztalatlan embereket a' beszédre, még pedig a' magyar beszédre, vagy az újabb csak félszázados philosophia, az első enber fejében úgy létezett vólna mint a' Kánt-, vagy Krugéban; mind a' két esetben pedig a' magyar nyelv az enberi nemzet első nyelve völt vólna. Úgyde ezeket nem csak be nem bizonyíthatni, hanem gondolni is képtelenség.

Mind ezekre következőleg felelek:

1) A' magyar nyelv hatszáz esztendőök óta, mint főlebb látók, majd semmit sem változott. Valamely nyelvben változhatnak egyes szók, de a' nyelv belső szerkezete nem könnyen változik. 'S ezen okbul méltán kérdésbe lehet hozni, ha az olasz nyelv egészen a' rómaiból származott-e, vagy csak szókat kölcsönözött attól?

2) A' mesterségek, művészetek, találmányok stb. nevezetei igen is a' későbbi 's részint a' mai kornak is

munkáji, valamint a természet országabeliek az állatoké, növényeké, érczeké is, melyeket még ma sem ismernek mind az emberek: de bizvást föltehetjük, hogy az emberi nemzet első szükségét, 's az érzések alá eső dolgokat kifejező szavak, 's a nyelv belső alkatja ha nem egy napon is, de egy ember — egy patriarcha — életkora alatt (ha az Istent nem vesszük is Süssmilchchel az eredeti nyelv szerzőjének) nagyobb részint kifejlődhetett, és így egy rendszerhez hívnek, és következetesnek alkatotott. A mesterségi 's más említett szavakat már a szokás csinálta, és éppen azért nagy részint rendszer és alap nélkül készültek, 's én azokkal (mint gyökérszavakkal) példakul sehol sem élek, hanem csak az érzések alá eső dolgokat-, és az emberi nemzet első szükségét jelentőkkel. Úgy is a magyar nyelvben az utolsó gyökök többnyire érzések alá eső dolgokat jelentők, a mi a magyar nyelv nagy eredetiségére mutat.

3) Nem tagadom, hogy a magyarok mind azoktól, kikkel öszveköttetésben voltak, sok szókat kölcsönöznek; mert jánbor apáink mindig oly jószivük, vagy inkább gyöngék valának, hogy önjogaikat, győzettek, vagy győzők, az idegeneknek, sőt még a holtaknak is föláladoznak: de azért azon néhány idegen szavak tekintet is alig érdemlenek, a magyar nyelven pedig legkisebb változást sem tehettek, mert a mely szókat kölcsönöze is idegenektől, a maga grammaticájára szabta (mint más nyelvek is) p. o. szent (sanctus), szentel, szentség, szentsegtelen stb.

4) Ezen ellenvetést meg is lehet fordítani: lát ha más nyelveknek metaphysicára alkalmazásából az sülné ki, hogy kivált az anyanyelveknek egymással sok rokonságaik vagynak, hogy sok betűknek többféle nyelvekben ugyan azon jelentései földözöttnek föl, nem mellettem bizonyítana-e ez? Éppen azért vagyon helye és haszna a' rokon nyelvek öszvehasznolásának, és ezért érdemlenek igen sok figyelmet és gondolkodást Révai munkáji 's minden munkák, melyek ezen tárgyban irattak. Sőt tudják nyelv-

tudósaink, hogy már, csak nem az egész mivelte világ nyelvét próbálgatták rokon nyelvekhöz; kivált keletiek-höz hasonlítani *). A' hihetőség tehát eddig is mellettem vagyon. Csak az lehetne a' kérdés, melyik nyelvre alkalmaztathatóbbak a' metaphysica alapjai? és természetesen azt köllene legeredetibb; legelső és legphilosophiaibb nyelvnek ismérnünk. Hogy ebben is a' hihetőség a' magyarról legtöbb, gyaníttatni fogják a' gondolkodó olvasóval a' 6. §ban előadott pontok, és ezön egész munka. A' mely nyelvekben, a' többek közt a' gyökök nem egytagú vagy egy mássalhangzójú szók, azok tudósainak bátorkodom javasolni, hogy elméjüket hasonló fejtőgetéssel ne fárasztanak **). Ha valaki bizonyosan az első nyelv alkotó nem szaporított lényeket szükséges kívül (entia praeter necessitatem); midőn egyes betűk is igen sok képleteit kifejezheték:

5) Hogy az Isten magá tanította volna az első embereket a' beszédre, jóllehet már mások állíták, 's ha a' beszéd csodálatos erejét, szerkezetét, 's közlő tehetőségét fölveszszük, talán nem egészen képtelenség, én állítani nem akarom; azt azonban merem állítani, hogy az újabb philosophiát jobban tudták, legalább jobban érzették az első emberek mint mi. Az újabb philosophia nem új találmány, hanem csak új 's a' réginél tisztább, világosabb rendszere az elme eredeti és örök törvényeinek, és tehetségeinek; mely törvények és tehetségek az első embereknél is éppen úgy léteztek mint nálunk, azzal

*) Über die Verwandtschaft der deutschen und griechischen Sprache; Kanne Leipzig 1803: Rapports entre la langue sanscrité, et la langue russe; Adelung. Továbbá: a' másik Adelung; Vater, Klaproth stb. munkájik.

**) Primitivas vocum radices esse vocabula monosyllaba. Nec aliud omnino ipsi naturae ordini dici posse convenientius. Cum non minus in productione hujus universi orta ex simplicibus fuerint composita. Et in arithmetici omnium existit numerorum fons et origo; unitas. Henselius, Neumanno et Locschero aliisque praecuntibus (Révay).

a' különséggel, hogy ők azokat jobban érzették mint mi, mert reájok nagyobb szükségök volt, mert ők magoktól tapasztaltak, 's gondolkoztak, mi pedig mások által, 's mások után tapasztalunk 's gondolkozunk. Hogy pedig a' magyar nyelv az emberi nemzet első nyelve volt volna, azt biz én históriai adatokból be nem bizonyíthatom; de ezön nyelvnek belső szerkezete, mint látni fogjuk, nem mutat másra, mint arra, hogy ennek oly szerzőjének köllött lenni, a' ki magától tapasztalt 's gondolkozott.

8. §.

Hogy el ne téveszszük a' rendszert, 's talán könnyebben megértethessem, szükségesnek gondolám az egész tiszta metaphysicát Krug Vilmos Traugott szerint, mint csak nem közönségesen legrendszeresebbnek ismért elméletudós szerint, lehető kivonatban előbocsátanom.

Bevezetés a' Metaphysicába.

9. §.

A' Metaphysicának olyan tudománynak kölletik lenni, mely szól az emberi lélek eredeti (ursprünglich) törvényeiről; azon tevékőnségre (Thätigkeiten) nézve mely ismerésnek mondatik, 's ezért nevezetik ismerettudománynak (gnoseologia) is. Metaphysicának (érzéentüli tudománynak) mondatik, mivel nem csak physikai dologgal (érzéki — vagy tapasztalatival) vagy olyannal foglalkozdik, mely utólag (a posteriori) adatott ismeretűnkre, hanem transcendentalissal (túlkelővel *) a' tapasztaláson túl kelővel, vagy azt meg előzővel) is, az az eredetivel vagy olyannal, mely ismeretűnkre előleg (a priori) adatott, és ez okból ámanak *alapil* szolgál.

*) Itt ez úttal kérem tisztelt olvasóimat ismeretlenebbnek látszó műszovaimba meg nemütközhiök; alább a' maga helyén jobban kifogom fejthetni okaimat.

Jegyzetek, 1) A' többi bölcselkedési tudományoktól (elmetudományoktól) abban különböz, hogy ez túlkelő ismerettanítvány vagy ismerettan. *)

2) Túlkelősége áll az ismerettehetségnek eredeti törvényeiben, az az azon törvényekben, melyekhez eredeti rendeleténél fogva köll magát. az ennek az adatott tárgyak ismerésekor alkalmazni.

3) Azon eredeti törvény nem egyéb, mint bizonyos tevékőnség *módja* (Art und Weise); vagy azon eredeti törvény az enberi ismeret *idomát* (forma **) határozza meg. A' mely idom, mint eredeti, és így egyetömi (allgemein) és szükséges törvényektől függő, az adatott *anyagának* (materia) sokfélesége mellett is, azon egy.

10. §.

A' Metaphysica abban különböz a' logicától, hogy ez a' pusztá gondolkodás törvényeit vizsgálja az ismereti tárgyakra vitel nélkül, amaz pedig a' tárgyak ismerése törvényeit. Innen a' logica elméletes (theoretisch) *idomi philosophiának* is neveztetetik; a' metaphysica pedig elméletes *tárgyi philosophiának*, mert a' metaphysica a' tárgyak valóságát (Realität) előre fölteszi, (13 §.) ám-bár ó is csak idommal az ismeret-idommal foglalatoskodik (9 §. 3 jegyzet).

11. §.

A' Metaphysica két módon állithatja föl túlkelő fogalmait (Begriffe) és alapjait (Grundsätze), melyek tesz az eredeti ismeretidomöt t. i. vagy *ön magokban*, vagy *rávitelesen* (Beziehungsweise.) Az első tekintetben neveztetik *tiszta*-, az utósóban *alkalmazott meta-*

*) Kiváltképen öszvézavartatik a' fundamentalis philosophiával, a' mely minden philosophiának, és így a' logicának 's metaphysicának is alapja; a' metaphysica pedig alapja minden ismeretphilosophiának.

**) Forma, idom, (ded, vagy dedmi); imago, kép; idea, észkép, vagy észme, (észmi); figura, v. schema, alak.

physicának. Az elsőt lehet Ontológiának (lénytudomány-
nak) is nevezni, mely szól azon eredeti fogalmak- és ala-
pokról, melyek valósággal létező ismerettárgyakra *orva*
entia sensu reali s. eminenti, lények) viszonyzódnak, de
nem külön egyik vagy másakra hanem általánosau. Az
alkalmaztatott ismerettanra több tudományok tartozhat-
nak p. o. Psychologia, Cosmologia, Theologia, Természet
metaphysicája 'stb. 's nálam: *A' magyar nyelv meta-*
physicája.

Tiszta *metaphysica* vagy lénytudomány:

ELSŐ SZAKASZ

Az ismeretről általában.

12. §.

A' lénytudomány ezen tételből indul ki: *ismérek*
(*ich erkenne, cognosco*). Ismérni mondatik valamely
adatott tárgyat, mint valamely határozott tárgyat előter-
jeszteti — képleni — (Fund, Phil. §. 79.) Midőn tehát
ismérek, előterjesztményeimet — képleteimet — valamire
viszem, mely nem csupa képlet hanem több mint ez, 's
nevezem *ismeretem tárgyának* (*objectum cognitionis*).

13. §.

Ezen tárgyat mint valamely *valót* (*ein Reales*) ellenébe
teszem az én pusztá képletemnek mint valamely *eszméinek*,
vagy *észképének* (*einem Idealen*). Tehát minden ismeret
nél, szükségesképen előre fölteszem *) az ismért dolog
valóságát.

14. §.

Innen ezen tétel: *Ismérek, egy ezzel: Van oly va-*
lő, melynek bennünk bizonyos képletek felelnek meg,
és a' mely épen ezen képletek által ismértetik általunk.

*) Ezen előreföltevés helytállóságát (Gültigkeit) meg mutatni
vagy felsőbb alzból lehúzni nem lehet. „Es gibt Sätze die

A' valóságnak (vagy általányosan a' létnek) képlete tehát minden képletnek alapul szolgáló *ős-képlet* (Urvorstellung), melyet másannan vet képletek által magyarázni és megfogni nem lehet, hanem minden ismerőtől, maga az ismeret által vele és benne, közvetlen villágossággal köll elfogadtatnia. —

15. §.

Ha a' való mint a' *tárgyi*, (das Objective) a' neki megfelelő képletek mint *tárgynoki*, vagy (csak *noki* *) (das subjective) által ismértetik: akkor úgy lehet nézni az ismeretet, mint két egy mással eredeti viszonyban álló munkálóknaak művönczeknek (Factores) t. i. az *ismeret-tárgynak*, és *ismeret-noknak*, (Erkenntnisz-objectes, und Erkenntnisz-subjectes) közös munkálatját, úgy hogy egyik, a' másik nélkül, vagy az ismeret mind a' kettő nélkül, lehetőnek nem gondolthatik.

keines Beweises bedürfen und keines Beweises fähig sind weil alle was zum Beweise angeführt werden könnte, schwächer ist, als die schon vorhandene Überzeugung, und diese nur verwirrt. Einen solchen Satz sprechen wir aus, wenn wir sagen: *Ich bin* (und: *es sind Dinge ausser mir.*) Diese Überzeugung ist ein unmittelbares Wissen; und alles andere Wissen wird an ihm geprüft, mit ihm gemessen, nach ihm geschätzt.“ Krugnak jegyzéke Woldemárbul. Ide tartozónak vélem fölhozni az alap-philosophiából: (Krugsfundamental philosophie §. 57). Es gibt einen absoluten Gränzpunkt des Philosophirens (die transcendentale Synthese des Seyns und Wissens), so dasz jede Philosophie, welche über diesen Gränzpunkt hinausgeht, das heiszt, welche die Möglichkeit jener Synthese selbst zu erklären, und zu begreifen sucht, sich in grundlose Speculationen, und leere Träumereyen verlieren, in ihren Voraussetzungen willkürlich, und in ihren Behauptungen anmaaszend, mit einem Worte — transcendent — (túlhaladó) werden musz, weil sie das Transcendentale selbst überfliegen. —

*) *nok* v. *önki* (subjectum.) — Kéretik újolag az olvasó mű szovaimba meg nem ütköznie.

16. §.

Midőn az isméret-idom (Erkenntniszform od, Art und Weise der Erkenntnisz (9. §. 3 jegyzet) az isméret-noknak eredeti alkatja (Anlage) által, vagy az Ennek *ős-idoma* (Urform) által van meghatároztatva; annak a' mi az ismérethen csak idomi az ész, v. elme *) öntevékönységéből köll előállani; annak pedig, a' mi az ismérethen anyagi (material) a' tárgy által köll az elmének adattatni. Tehát az isméret-tárgy, és-nok eredeti viszonyát, oly viszony-nak köll gondolni, melynél fogva a' mi a' tárgyhoz tartozik, a' noktul az ő saját módja szerint fogatik föl, és ismét a' tárgyra vitetik, következőleg a' nokban bizonyos saját határozatok (képletek) származhatnak, melyek által ez, amattól más határozatok (Bestimmungen) tudomását szerzi meg, úgy hogy ezen határozatokat isméret-itékben v. - itéletekben (Erkenntniszurtheile), mondhatja (prädiciren kann), vagy mint *mondományait* (praedicata, categorien) az ismérettárgyoknak, gondolhatja. Azon mondomány tehát, mely mind ezen mondományoknak alapúl szolgál (t. i. magának a' valóságnak-realitasnak-képlete) nevezetik *eredeti v. ősmondománynak* (Urcategorie).

17 §.

Innen foly ezen tétel: A' mi az elmétől eredeti munkálkodása szerint valamely dolgon ismértetik, annak ezön dologra, a' mennyiben ez ismérettárgy ráilleni köll

*) Intelligenz (mens, nous ész) bezieht sich eigentlich mehr auf das Theoretische (subjective), Gemüth (animus, nous elme) mehr auf das Practische (objective) im Menschen. Hier (in der Philosophie) werden beide Ausdrücke als gleichgeltend gebraucht, und beides zugleich darunter verstanden (mens animusque). Ezek is: Verstand (intellectus) értelem, Vernunft (ratio) okosság, a' köz-életben szorosán nem vétehetnek, de a' philosophiában ezeknek már nem szabad összevezavartatniok, mint alább fogjuk látni.

és az egyetömileg helyt-állónak (allgemein gültig) mondathatik. De valljon az erre, mint nem ismeret-tárgyra az az mint önmire vagy ményre (Ding an sich) ráillik-e, ez túlhaladó, következőleg meg felelhetetlen kérdés. Mert ez a' való- és eszméinek eredeti összszekapcsolását, öszvetételét a' gondolatban el enyészteni, és azt akarja vizsgálni, mi lehet a' való ezön öszvetételen kívül, holott az, ezön öszvetételen kiyül nem is képzelhető (az az azon kérdés ide megyenki; hogy ismeri az elme a' dolgot, ha nem ismeri?)

Jegyzet. Hogy a' magyarban; túlkelő (transcendental) és túlhaladó (transcendent) jobban kifejezi a' gondolatot, mint a' németben vagy inkább diákban, melyben azok csak önkényesen kapták ezen különböztetést, magyar olvasóimnak nem szükség említnöm.

A' lénytudomány

MÁSODIK SZAKASZA.

Az ismeretehetség különféle köreiről.

18. §.

Az ismeretehetséget a' mi tevékenységünk különféle fokajnál (potentia) fogva, háromféle körben vizsgálhatjuk: az alsóban, a' hol az, mint *érzék* (Sinn) vagy (elméleti-theoretisch-) *érzékiesség*; a' felsóban, a' hol az mint *értelem* (Verstand); és a' legfelsóban, a' hol az mint (elméleti) *okosság* (Vernunft) munkálkodik. Midőn tehát az ismerettörvények nyomozása csak az által lehet, ha az ismeretehetség, az ő tevékenységének minden körei szerint taglaltatik föl (analysirt wird): innen ezen szakasz három részekre oszlik, melyek: *érzékiesség taglalása*, *értelem taglalása*, és *okosságtaglalása*.

A' második szakasznak

ELSŐ RÉSZE.

Érzékiség taglalása.

19. §.

Az *érzékiség* oly elmetehetség, mely *illettetés* (Afficirt werden), vagy *benyomás* (Eindruck) által és így közvetlenül *szerez* képleteket, melyek tárgyilag (objective) *szemléleteknek* (intuitus) vagy *észrevételeknek* (perceptiones) nevezetnek, *nokilag* (subjective) pedig *érzéseknék* (sensationes). És mivel ezen képletek, vagy *külső*-, vagy *belsőleg* észrevétetendő dologra *vivődhetnek* (sich beziehen können), innen az *érzékiség* is vagy *külső* vagy *belső*. A' fölebbiekből már megtudjuk a' képleteknek, és így az *érzékienek* is *idomát* azoknak anyagátul különböztetni.

20. §.

A' *külső* érzékek által mindent úgy *terjesztünk* elő, v. *képelünk* mint *térben* levőt (sokfélélet egymás mellett), a' *belső* által mint *időben* levőt (sokfélélet egymás után). A' *mennyiben* pedig a' *külső* érzékek tárgyait *tartósoknak* (fortdauernd), 's *állapotjokra* nézve egymásután *változóknak* is *szemléljük*, annyiban azokat úgy is *terjesztjük* elő, v. *képeljük* mint *térben és időben* együtt levőket.

Jegyzet. És így *térben* csak *külsőt*, *időben* pedig *mindent* *külsőt* *mindent* *belső*t *képelünk*. Mert a' *külsőnek* *részei* *egymásután*, *következőleg* *időrészekben* *fo-gattathatnak* *föl* az *elmétől*; és *továbbá* *minden* *tőlünk* *szemlélt* *változás* a' *külvilágban*, *bennünk* is *bizonyos* *változást* *okoz*, és *minthogy* ezen *belső* *változás* a' *belső* *érzék* *idoma* *alá* *tartozik*, a' *külsőnek* is (főképen ezen *változhatóságra* nézve) *ez* *alá* *kölli* *tartozni* (Krug's Ontologie §. 20. Anmerkung 2).

21. §.

A' tér és idő sem 1) kívülöttünk valósággal létező önálló dolgok vagy ilyes dolgok tulajdonságai; sem 2) csupa viszonyi fogalmak (*blosse Verhältniszbe-griffe*) vagy pusztá költemények; hanem oly képletek, melyek az elmében valamely *eredetire* vivődnek még az érzéki képlésre nézve is.

Jegyzetek. 1) Az első — nem. Mivel ha valósággal létező önálló dolgok vólnának, lételőknek valamely jelét köllene cselekvés vagy szenvedés által adniok, de ilyes tevékőnségöket azoknak senki sem mutathatja föl, hanem csak a' dolgokét, melyek térben és időben vannak. De továbbá ilyes dolgok tulajdonságai sem lehetnek, mert ha azokat a' gondolatban el enyészttetjük, azoknak mint tulajdonságoknak is el köllene enyészni. Úgy de a' dolgokat tulajdonságaikkal együtt elgondolhatjuk a' tér- és időből, a' nélkül hogy tér- és időrüli képleteink el enyészhetnének; sőt ha semmit észre nem veszünk is, tért és időt előre föltenni kinszerítettünk.

2) Nem — a' második. Mert ha minden dolgokat viszonyaikkal együtt el gondolunk is, a' tér- és időrüli képleteink fönmaradnak. Költemények sem lehetnek, mert különben oly egyetömi és szükségességgel nem uralkodnának az elmén, hogy ezön képleteket semki tudalmából ki nem törülheti.

22. §.

Midön t. i. az elmében az érzéki képlésre (*Vorstellen* nem: *Vorstellung*) nézve eredetileg csak ennek módja — idoma van meghatározatva: tehát ezön képletekben magának ezön *idomnak is köll képelletni*, úgy hogy semmit sem lehet küböleg v. belsőleg szemlélni a' nélkül hogy azt tér- és időben ne szemléljük, mely is *eredeti törvénye az érzékiségnek*.

23. §.

Ha tehát a' tér- és időrüli képletek az elmének eredeti szemlélet-idomát fejezik ki: úgy azok 1) *tiszta v. előlegi* (a priori) képletek, mivel minden utólagi (a posteriori) képletek tér és időbeni dolgokra vivődnek, tehát a' tért és időt előre fölteszik; 2) *érzéki* képletek, v. *szenléletek*, mivel a' tér és idő azokban közvetlenül képeltetnek; nem úgy mint a' fogalmak (Begriffe) vagy közvetőleges képletek, melyek már más képletekből állanak elő, és épen ezért már nem az érzékekre hanem az értelemre tartoznak; 3) *egyetömi és szükséges képletek*, mivel minden eredeti, — egyetömi és szükséges; a' honnan nem is képzelhetünk magunknak semmi érzéki dolgot, hogy azt térbe és időbe ne helyhetnők.

24. §.

Midőn tehát az érzékileg képlett való, mind a' térnek (mint való a' térben), mind az időnek idoma alatt (mint való az időben) előtünhet — és midőn a' való a' térben mint való az időben is előtün: az ősmondomány legelsőben is három külön nemű *érzéki mondományra* oszlik föl, melyek 1) *tériség* (Räumlichkeit) v. egymás mellettlétel 2) *időiség* (Zeitlichkeit) v. egymásután létel 3) *tér időiség* (Zeitliche Räumlichkeit) vagy egymás mellett és után létel, és a' melyek egymásra úgy viszonyzódnak mint tétel (These), ellentétel (Antithese) és öszvetétel (Synthese).

25. §.

A' térnek van három méretje (dimensio): *hosszaság*, *szélesség*, és *mélység vagy magosság*. együtt vétetve *vastagság v. tömöntség*. Az időnek pedig egy méretje van: *hosszaság*; 's e' szerint az idő úgy is képeltetik, mint egy *végtelen vonal*, (linie), mely a' belső és külső érzékek rokonságánál fogvást egy a' végtelen térben (im unendlichen Raume) a' végtelenbe (ins unendliche) előhaladó, és az által, vonalt író pont által

képeltehetik. Midőn t. i. azt képeljük magunknak, hogy a' pont az idővonal egy részét már leírta, még egy más részt leírandó: ekkor támadnak bennünk kép-
letek, a' múlt és jövőről, mint az idővonal két ré-
szeiről, melyeknek egyike szüntelen növekszik, a' másika
fogy, de a' melyek, ellenes irányoknál fogvást végetle-
nek. E' szerint a' jelen semmi részét nem tenné az idő-
vonalnak, hanem csak úgy gondoltatnék, mint maga a'
vonalt írópont, mint a' múlt és jövő határa; de a' *jelen*
szó közönséگیleg nem ily szoros metaphysicai értelemben
vétetik, hanem értetnek alatta kisebb nagyobb részei a'
múlt- és jövőnek, melyek egymáshoz közel fekszenek,
's együtt vétetve az idővonalnak egy harmadik részét
teszik.

26. §.

Tér és idő töltöttek a' mennyiben szemlélet tárgyai
találtnak bennök, különben üresek.

27. §.

A' mi térben van *valahol* van, a' mi időben van,
valamikor van. Innen a' tér bizonyos része, melyet va-
lamily tárgy befog, *hely*; és az idő *tartósság* v. *kor*.

28. §.

Terjedés azon tér- és időrészek, melyeket valamely
dolog befog. A' téri terjedés *kiterjedés* vagy *szétterje-
dés* *), az idő *előterjedés* (Vordehnung, protensio).

29. §.

Ha valamely dolog, helyét (a' térnek részét 27. §.)
változtatja: *mozog*. 'S minthogy ezen mozgás csak egy-
más után (időben) történhet, a' *mozgás* mondománya
térre és időre együtt vivődik. Minden mozgás tehát úgy
is tekintethetik mint előterjedés.

*) Ausdehnung im weiteren Sinne: terjedés; im engern Sinne:
ki- v. szétterjedés, és így a' magyarban nem szükség mon-
danunk: széles v. szoros érteményben.

Jegyzet. Ezen helyváltoztatást még akkor is lehet mozgásnak nevezni, midőn az egész mozgó dolog, helyét nem változtatja, p. o. egy golyó, tengelye körül forog, mert annak részei még is változtatják helyöket.

30. §.

A' dolgok a' térben és időben vagy egy mástól *eltérnek*, vagy egymáshoz *határozódnak*, egymást érik. A' *távolság* nagyobb, a' *közelség* kisebb eltérés, mind a' kettő *köz*, *térköz*, *időköz*.

31. §.

A' dolgok viszonya helyökre nézve neveztetik *helyezetnek* (situs), az időben pedig vagy *egyöttlét* (egy időben) vagy *következés* (külön időkbén). A' következésben egyik *előző* (prius), a' másik *utózó* (posterius).

Jegyzet. Mind ezen érzéki mondományokat, melyek a' három fő érzéki mondományokból húzattak le, lehet érzéki *utómondományoknak* (postpraedicamenta) nevezni. A' régi vagy az Aristoteles mondományaiból (melyeket az újabb időben Kant állított jobb rendszerben elő) ide tartoznak: *hol*, *mikor*, *helyezet*, *elő*, *utó*, *egyött*, *mozgás*.

Jegyzet. Kant abban hibázott, hogy ő mondományok táblájából az érzéki mondományokat ki hagyá, és csak az értelmieket vevé föl.

A' m á s o d i k s z a k a s z n a' k

MÁSODIK RÉSZE.

Értelem taglalása.

32. §.

A' gondolást mint pusztá gondolást magában *) a' logica vizsgálja, a' metaphysica pedig már mint más tárgy-

*) Gondolkodás (D. benmaradó). blosses Denken.

rúli gondolást. *) A' metaphysica tehát a' *gondolkozástehetséget*, vagy az *értelmet* úgy fontolja mint az ismeret-tehetség olyan fokát, mely a' szemlélet- és érzéstehetség-*gein* (az érzékiségen) mint közvetlenül képleteken fe-lülemelkedik; és a' fogalmakat, mint közvetőleges kép-*leteket*, melyek a' közvetetlenekből származnak.

33. §.

Mivel pedig a' metaphysica csak az eredeti ismeret-*idomot* (módot) vizsgálja, az értelem taglalásnál is csak azon módot vizsgálja, miként gondoltatnak való tár-*gyak*, — vizsgálja az elmének tevékenység módját, mely-*lyel* a' tárgyak, fogalmak által képeltetnek az elme ere-*deti* törvényei szerint. Az öszvetevő gondolásnak (gon-*dolkozásnak*) ezen idoma, vagy idomai nevezethetnek *értelem és fogalmak idomainak* is. Az értelemnek ada-*tott anyag* pedig magok az érzéki képletek.

34. §.

Az érzékiség által t. i. adatnak az elmének sokféle *dolgok* térben (egymás mellett) és időben (egymás után). Tehát az értelem tisztje

1) ezen sokfélélt *általfutni* (discurrere); 's abban az érzékileg képlett tárgyak bizonyos jegyeit (Merk-*mahle, notae) elvonni* (abstrahere), és *különválasztani* (discernere). —

2) ezen különféle mint együvé tartozó jegyeket *visz-szaidézni* (reflectere), és azokat egyfelsőbb képletnek *egységére öszvekölni* (conjungere), és így azokbul fo-*galmat* képzeni. —

3) ezen fogalmakat az érzékileg képlett tárgyakra *vinni*, 's ez által azokat *meghatározni*, vagy hatá-*rokba szorítani* (determinare) és úgy egymástul mint na-*tározott tárgyakat megkülönböztetni* (dignoscere). Ezen

*) Gondolkozást (Z. kiható) Denken realer Gegenstände v. *synthetisches Denken*.

háromféle tevékenységben áll az öszszetevő gondolás, vagy az *ismérés*.

Jegyzet. Ezön taglatatok csak metaphysicaiak, mert a' tapasztalási tudalomnál ezen munkálkodások a' szemlélettel együtt egy téteményt (actus) tesznek. Mig az érzék szemlél, az értelem is az adott sokféléit átfutja, jegyeket von-el, azokat különválasztja, visszaidézi, öszveköti, meghatározza és különbözteti, egyszóval a' tárgyat isméri. Ismerés tehát nem egyéb, mint az adatott tárgyaktól fogalmak képzése, és a' fogalmaknak viszonya adatott tárgyakra, mely által a' tárgyak mint határozottak másoktól megkülönböztetnek. Innen azon egység, mely ekképen a' tárgyról érzéki képletek sokféleségébe hozatik, neveztetetik *öszvetevő, v. tárgyi értelmi egységnek*; megkülönböztetvén a' *taglaló v. noki értelmi egység-től*, mely a' már meglevő fogalmak taglalása által áll elő, és így következte az előre történt öszvetételnek.

35. §.

Midőn valamely tárgy fogalom által gondoltatik, következőleg ha a' gondolatban a' tárgynak és fogalmának viszonya egymásra, határozttatik meg, akkor a' gondolkozás *öszvetevő itélés**); például: ez a' vonal (p. o. az asztalon) körvonal, tárgy a' vonal, 's fogalma körvonal. Ha pedig már valamely meglevő fogalomra ennek jegyei közül egy vitetik, és mind a' kettőnek viszonya egymásra a' gondolatban meghatározttatik, ekkor a' gondolkozás *taglaló itélés***); például: a' körvonal kerék, fogalma a' tárgynak (a' vonalnak), körvonal, ennek egy jegye a' többi közül, kerék. Amannak alapul szolgál a' tárgyi, ennek a' noki értelmi egység.

Jegyzet. Ez az igaz és eredeti különböztetése az öszvetevő és taglaló itéleteknek. Ha mi p. o. egy tárgyat most észreveszünk 's gondoljuk: ezön tárgy állat (animal), akkor mi öszvetevőleg itélünk; ha pedig továbbá gondol-

*) Judicium syntheticum.

***) Judicium analyticum.

juk: az állat létszeres lény (organisches Wesen); akkor taglalólag ítélünk. Ezen utósó t. i. előre fölteszi, hogy mi már az előtt a' szemlélet alá jött állatokon a' létszeresség jegyét leltük; és az állat fogalmába fölvetjük; a' honnan mi azt az után ismét könnyyen kileljük, kitaglaljuk. Az öszvetező itéletek tehát eredetileg mindig határozott ismérttárgyakra vivődnek ('s ezek épen az által határozatnak meg, és ismértetnek, és így az ismértet bővül), midőn a' taglaló itéletek a' tárgyknak már meglevő fogalmaira vivődnek ('s a' fogalmak ez által csak villágoznak). Amazokban úgy gondoltatik a' tárgy mint maga az itéletnek tárgyazata (subjectum iudicii); és a' mondomány a' tárgytnak fogalma; ezekben a' tárgytnak fogalma tárgyazata az itéletnek, és a' mondomány a' fogalomra tartozó egyes jegy. De lehetnek itéletek, melyek különböző viszonyban majd öszvetezők; majd taglalók; p. o. Kant fölhozza mint taglaló itéletet: minden test kiterjedett, és mint öszvetezőt: minden test nehéz. Ezen itéletekben ha különböző nokok vétetnek föl, a' taglaló is lehet öszvetező; és viszont. A' ki t. i. a' test fogalmában még nem isméri a' kiterjedés fogalmát; annál az első is öszvetező, a' ki pedig a' test fogalmában már a' nehézség fogalmát is tudja, az ilyenre nézve a' második is taglaló itélet.

36. §.

Midőn minden gondolkozás, ítélés: tehát az értelemnek munkálkodási módja a' gondolkozásnál teljesen ugyanazon, mint az ítélésnél; és így a' *fogalmak eredeti idomai, az itéleteknek eredeti idomaival*, melyekről a' logica tanít, a' legszorosabb öszvefűggesben állanak.

37. §.

Ha az eredeti gondolat idomokat *elvonatva* (in abstracto) ÷ elválasztatva az anyagtól, képzeljük, akkor csak általános tárgyakat gondolunk, az az a' dolgokrul egyetemi képleteket melyek ismért végett adathatnak, és így fogalmakat, mely által nem magok az ismért tárgyak, hanem csak azoknak bizonyos jegyei (praedi-

cata, categoriæ, mondományok) képeltetnek. És mivel az isméret-tárgyak csak úgy gondoltathatnak, mint az elme eredeti szerkezete (Einrichtung) hozza magával; azon gondolat-idomok pedig az Én-nek ezön ós-idomában (Urforn; Krug's Fundamentalphilosophie §. 74) magok is benne foglaltnak: következők

1) hogy minden jegyek, mellyek valamely általányos tárgyul, a' mennyiben az gondoltatik, mondathatnak, előleg vannak meghatározatva.

2) hogy ama' fogalmak épen ezön előleg meghatározott jegyek;

3) hogy ezek tiszta, egyetömi, és szükséges képletek. S ezért nevezethetnek az értelem ós *vagy törzsökös fogalmainak* vagy különösen *értelmi mondományoknak*.

38. §.

A' logicában az itéletek két módon gondoltathatnak v. tekintethetnek 1., *ön-magokban*, 2., *viszonyban*. Ön-magokban ismét két módon: 1., *menyiségökre v. nagyságokra*. 2., *milységökre* vagy *mtnőségökre* nézve. Viszonyban imét kétmódon: 1., *egymásra* 2., *a' gondoló nokra viszonyzóda*.

A' metaphysicában tehát hogy az értelmi mondományokat ki eszközölhessük (36. 37. §.) a' fogalmak által meghatározatandó és itéltetendő ismérettárgyak ezön szempontokból nézethetnek, úgy mint

önmagokban	}	1., menyiségökre nézve
		2., milységökre nézve
viszonyban	}	3., tárgyviszonyban
		4., nokviszonyban *)

*) minthogy a' nokviszony azt határozza meg, mi módon léteznek a' tárgyak a' nok elméjében, neveztetik *lételmódnak* (modalitas) is. A' tárgyviszony pedig szokott neveztetni csak *viszonynak* (relatio). De az olvasó könnyen át fogja látni, hogy az-én nevezeteim jobban kifejezik, a' mit köll kifejezniök.

39. §.

A' mennyiség v. nagyság v. sokság v. sokféleléség ha föltaglaltatik, lesz 1., (These) *'egy*; 2., (Antithese) *több v. töm*, 3., ha az egy és töm öszvetéttetik (Synthese) *egyetöm*.

A' logicában tehát lesznek az ítéletek mennyiségökre nézve 1., egyesek, v. egymisek, 2., többesek v. részlegesek, 3., egyetömösek v. közönségesek.

A' metaphysicára v. a' mondományokra alkalmaztatva: az egymis ítélet ha úgy gondolatik mint tárgyilag helytálló (objectiv gültig), vagy az isméretnek való tárgyára vitetik: az ítéletnek tárgyazata (subjectum iudicii) lesz maga az isméreti tárgy, melyre *egység* illik, vagy a' mely *egymi* (einzelnes ding, individuum) p. o. ez, az, Péter, Pál stb. Így a' többes ítélet tárgyazatából lesz olyan valótárgy, melynek jegye *többség* p. o. sok enber. Végre az egyetömöseből olyan tárgy, mely sokból áll még is együtt egy, egész, v. minden, és így a' melynek jegye, v. mondománya *egyetömösség*, *mindenség*.

40. §.

Épen így állnak elő az ítélet-idomokból (Urtheilsformen) a' többi mondományok is, és pedig mindenütt tétel, ellentétel, és öszvetétel által. A' tárgyak tehát a' milységben úgy gondoltathatnak, mint 1., állítósook, v. igenlegeseok, v. *tevősök* 2., tagadósook v. nemlegeseok, v. *hijánosok*. 3., tagadva állítósook, v. nemleg-igenlegeseok v. hijánosan tevősök, *határozók*. p. o. halhatlanság. A' tárgyviszonyra nézve, a' viszony vagy 1., *belső*, mely szerint két dolog oly viszonyban gondolatik egymásra, hogy az egyik önálló, állóvány, vagy *vány*, (substantia), a' másik pedig amabban benne vagyon (in haeret) amához járul, 's neveztetik *járuléknak*, *melléknek* (accidens); vagy 2., *külső*, mely szerint egyik dolog *előző* vagy *ok* v. *munkáló*, a' másik *következő*, *okozat*, *munkálat*; vagy 3., *belső és külső együtt*, *együttlélet*, *kölcsönös munkálat*. — A' nokviszonyban, vagy

ha az ismértárgyak a' gondolkozó nokra vitetnek, lesznek 1., vagy *lehető*k, v. *lehetlenek* 2., vagy *létezők* vagy *nem-létezők*, 3., a' mennyiben az én a' létezőt úgy gondolja mint olyan valamit, mely csak úgy és nem másképen lehet, vagy *szükséges*, vagy *történetes* létűek.

41. §.

Öszvesítve tehát a' mondományok egy rendszerben következőleg állitathatnak elő:

I.

Ösmondomány: valóság vagy való.

II.

Érzéki mondomány: 1., tériség (való térben)
2., időiség (való időben)
3., tér-időiség (való térben és időben.)

III.

Értelmi mondományok:

1., mennyiség	{	a., egység (egy való)
		b., többség (több való)
		c., egyetűmség stb.
2., milység	{	a., igenlegesség
		b., nemlegesség
		c., határozóság.
3., tárgyviszony	{	a., ványosság (vány és mellék)
		b., okság (ök és okozat)
		c., egyűttlétel, egyűttmunkálás.
4., nokviszony	{	a., lehetőség, és lehetlenség.
		b., létezés, és nemlétezés.
		c., szükségesség, és történetesség.

Jegyzetek 1) Ezeket: valóság (realitát), igenlegesség (position), létezés (wirklichkeit) öszve nem köll zavarni, mert valóság és igenlegesség (igenleges milység) lehetnek lehetőek, létezőek vagy szükségesek; a' létezés által pedig nem a' való maga értetik, hanem csak azon viszony az ismételthehetségre vagy az ismérő énrre, mely azokat t. i. a' valót és igenleges milységet létezőeknek gondolja. — Hanem a' létezés mondományának az okság vagy munkálás és munkálat mondományával vagyon rokonsága, mert a' lételt csak munkálása által lehet ismérni. Így következtetünk a' ványok (mint okok) lételeire azoknak munkálkodásaiból, ha magokat nem szemléljük is.

2) Az értelmi mondományok magokban az az az érzéki mondományokkal öszveköttetésen kívül *tiszta*, ezekkel öszveköttetésben, érzékitett (versinnlichte) vagy *alakított* (schematisirte *) mondományoknak nevezetnek. Csak mint ilyeneket lehet a' tapasztalás tárgyaira alkalmazni, mivel ezek, csak az érzék- és értelemtől, kölcsönös munkálkozásban ismértethetnek valósággal. Így mennyiség az időiség (egymás után levőség) idomában gondoltatva adja a' számnak fogalmát; a' mely annyi-mint többség egységben, ily módon lehet az egy is szám ha t. i. több részekből (tört számokból) áll. Milység az időiség idomában adja a' lépcsőnek (v. lépsőnek vagy csak *ső* nek) fogalmát. A' ső (lépső) úgy gondoltatik mint a' mely előáll az igenlegesnek egymás után (az időben) növekedése - vagy fogyásából, és így az igenlegesség nemlegességgel van meghatározatva, s lehet őket a' mennyiségre is viinni, v. számokkal meghatározni, és ekképen a' mennyiség és a' milység alakját öszvekötni. Ha a' tárgyviszony az időiség idomával (egymás után levőséggel) öszszeköttetve gondoltatik, a' vány úgy képeltetik mint az időben állandó, változatlan, a' mel-

*) *ἔχρημα*, figura, habitus, species, *alak*.

lék pedig mint változó, az ok mint a' munkálkodásban előző, az okozat mint következő. Ha végre a' nokviszony az időiség idomában gondoltatik, a' létel úgy képeltethetik, mint *valamely határozatlan időben* —, mint *bizonyos határozott időben* —, és mint *minden időben létel a' szerint*, a' mint *lehetőség, létezés v. szükségesség* képeltetnek érzékiségünk szerint.

42. §.

A' tiszta és érzékített mondományokbul sok más mondományok is származtathatnak, melyek *mondhatmányoknak* (praedicabilia) neveztetnek *).

43. §.

A' mennyiség v. nagyság általában vagy öszvetétele a' sokfélének — *egész*, vagy a' sokféleség egyenkint — *rész*. A' nagyságok egymásra vitelben *egyenlők* vagy *nem-egyenlők* a' mint tudillik egyre vagy különfélőre vitetnek. Egyenlőség tehát egyféleség, nem-egyenlőség különféleség. Maga a' ráviteles nagyság is lehet kicsinység vagy nagyobbtság, valamint a' sokság

*) Ezekről Kant azt mondja: wenn man die ursprüngliche und primitive Begriffe hat, so lassen sich die abgeleiteten, und subalternen leicht hinzufügen, und der Stammbaum des reinen Verstandes völlig ausmahlen. Man kann diese Absicht ziemlich erreichen, wenn man die ontologischen Lehrbücher zur Hand nimt, und z. B. der Categorie der Causalität die Praedicabilien der Kraft, der Handlung, des Leidens; der der Gemeinschaft, die der Gegenwart, des Widerstandes; den Praedicamenten der Modalität, die des Entstehens, vergehens, der Veränderung u. s. w. unterordnet. Die Categorien (der Vernunft) mit den modis (Categorien) der reinen Sinnlichkeit oder auch unter einander verbunden geben eine grosse Menge abgeleiteter Begriffe — — so daz ein vollständiges Wörterbuch mit allen dazu erforderlichen Erläuterungen nicht allein möglich; sondern auch leicht sey zu Stande zu bringen. Critik der reinen Vernunft. Első kötet 130, 131. lap (Grätz. 1795.)

több —, vagy kevesebbség. A' nagyság lehet *külterjedett* (extensiv) térben, és *belterjedett* (intensiv) időben.

44. §.

Nagyságok, milységre vitelve *egyneműek* (homogeneae gleichartig) és *különneműek* (heterogeneae), minél különbözőbb a' milység, annál különneűebbek a' dolgok, és így az egy — és különneűségnek lépsóji vagynak. Egynemű nagyságok *hasonlók*. (similia, ähnlich), különneűek *nem-hasonlók*. Innen az egésznek részei *hasonneűek* (gleichartig, similiares) ha egymástul és az egész-tül csak mennyiségökre —, és nem *hasonneűek*, ha milységökre nézve különböznek. Amazok egészítő részek (Aggregattheile, integrantes,) ezek állató — vagy elemi részek (Bestand-oder Elementartheile, constitutivae). Hasonlat és nem-hasonlat tehát a' dolgok milységére vitetnek. Oly nagyságok, melyek egyenlőknek és hasonlónak nézetnek, megegyeznek (congruiren). Egyezés tehát a' nagyságoknak nézeti (anschauliche) egyenlete és hasonlata; az ellenkező, nem — egyezésnek nevezetik,

45. §.

Nagyságok öszvehasonlítása *mérésnek* nevezetik. Mérti mondatik egy bizonyos nagyság (mérték) által más egynemű nagyságot meghatározni, vagy megvizsgálni, hogy egyik a' másikban hányszor foglaltatik; a' mérés tehát eredetileg számlálás. Az időt is meglehet mérni, ha annak egy része, mint egység, mértékül vétetik.

46. §.

Mennyiség milységgel öszveköttetve, vagy valamely külterjedett nagyság mint belterjedett gondoltatva, adja a' *való külterjedettnek* (reales Ausgedehnte, extensum reale,) az az olyan dolognak fogalmát, mely tért és időt betölt (test, v. töst.)

47. §.

A' vány úgy gondoltatik mint bizonyos határozatoknak, jegyeknek, járulékoknak *alapja*, (állandó alapja

(substratum, Unterlage); ezen jegyek magok is lehetnek *állandók*, melyek együtt teszik a' vány léteget vagy lényét (essentia, Wesen), 's innen a' vány, lénynek is neveztetik. A' *nem-állandó* jegyek a' *tulajdonképeni járulékok*, vagy mellékek. A' ványt gondolhatjuk úgy is mint *egyszerűt* vagy *többszerűt*.

48. §.

Az oknak viszonya az okozatra neveztetik *ok-ságnak* (Ursachlichkeit,) az okozatnak az okra *függőség*. Valamely okozmány vagy munkálmány (ein Gewürktes) tehát *függő*, melynek ellenébe tétetik a' *független*, vagy *önálló*, *ön — ki* (*nok*,) jöllehet néha valamely önálló dolog annyit is jelent mint állandó dolog vagy vány (77. §.)

49. §.

Olyan ok, mely a' munkálásra szükségesképen el van határoztatva, *feltételesnek*, *függőnek* neveztetik, a' mely pedig ezen szükségtől szabad, független oknak *ön-oknak* (*nok - nak* *) neveztetik.

50. §.

Ha a' munkáló, gondolkodó lény, és ha előre meg gondolt munkálat által határoztatik a' munkálásra, neveztetik a' képlett munkálat tárgyilag *célnak* v. *iránynak* (Zweck, finis), *nokilag szándéknak* (Absicht, consilium). A' mennyiben ezen irány az oknak határozó alapja a' munkálásra, mely ok által azon irány való-sittatik, ennyiben ezen irány maga is ok, *irány-ok*. Irányosan munkálni neveztetik *tulajdon és szoros érte-*

*) Ezekből láthatni, hogy mind a' vány (önki), mind az ok (ön-ok) egyszersemind *nok-nak* *nokiságnak* (subjectivitas) is neveztetik, (melyet a' *gondolkozó-noktul* v. *elmétül* a' modalitas categoriájában jól meg köll különböztetni.) A' járulékok pedig és okozat, tárgynak, tárgyiságnak (objectivitas).

mányban munkálni, mert szélesb érteményben egy ezzel, tenni v. mivelni. Az irány- ok lehet vagy alkalom- ok, v. indító.ok. A' mi által az ok az irányt akarja elérni neveztetik *eszköznek*.

51. §.

Az a' mi által valamely dolog bizonyos munkálat okává lesz, neveztetik ezen dolog munkásságának (*efficacia*), és ennek egyetömi belső elve (a' munkálás tehetsége) azon dolog *erejének*. Az erő tartozik a' dolognak állandó jegyeire vagy határozatira (47. §.)

52. §.

Ha a' ványok az ő erejik által bizonyos járulékoknak okai más ványokban, azok ezekben *befolyának*. Ezen befolyás tehát a' ványok viszonya, mely által ők egymásra munkálnak vagy egy oldalúlag, vagy kölcsönösen. Ezen kölcsönös munkálást akkor úgy lehet tekinteni mint viszontmunkálást, mely által mind két oldalról helye van a' cselekvés —, és szenvedésnek. Ha ezen kölcsönös munkálás ellenmunkálás mind két oldalról, akkor neveztetik *összeütközésnek* (*antagonismus seu conflictus substantiarum.*)

53. §.

A' lét v. létel (*to esse*) maga a' valóság, a' létezés (*to existere*) magát munkásság által (*Z*) kimutató létel. A' mi létezni kezd, származik; a' mi létezni megszűn, elenyész vagy elmúl; mind a' kettő, történik. A' munkálás, mely által valami származik neveztetik *előállításnak* (*productio*), a' mi által elenyész, *elrontás* — v. *szélbontásnak*. Amaz munkálja valamely dolognak kezdetét, ez végét. Általányos előállítás maga a' vány előállítása vagy *teremtés* (semmitől), általányos elrontás, *semmisítés*. Viszonyzatos előállítás v. a' már létező vány határozatának v. jegyének előállítása, *képzés* v. *aláki-*

tás (formatio); viszonyos elrontás, mely által a' ványtól elválasztatik a' mi ahoz járult, *földröszás*. Teremtés, és semmisítés egymásnak általányosan ellenébe tétetnek. Földröszás és alakítás egymással szükségesképen öszveköttetnek, mert midőn az első által valamely járulék elenyész, annak helyére más lép, és midőn a' második által valamely új határozat járúl, e' helyött más enyész el. Valamely dolog létező határozatának egyöttléte teszi annak *állapotját*. Ha valamely dologban határozatok származnak és enyésznek, az más állapotba jön, az az változik. Minden változás időben történik. Változás a' térre nézve, *mozgás*. Mozgás tehát időre és térre egyött viszonyzódik.

Jegyzet. Itt követköznének az enberi isméret elvei (principia cognitionis humanae) és a' lénytudomány második szakaszának harmadik része: okosság taglalása; de ezek az én czéломra szoroson nem tartozván, (minthogy a' nyelv fejttögetésben csak fogalmak — és gondolatokru, vagy inkább ezeknek jeleiről — a' szovakról lehet csak beszéd), a' tiszta metaphysicában itt megállapodom, és fölvett tárgyamhoz közelebb sietek. Hogy olvasóim tudhassák melyik beszédrész, 's melyik szóváltoztatás melyik mondományra tartozik, szükségesnek gondoltam, hogy egy rövid közönséges nyelvtan — grammatica generalis — melyet *transcendentalis nyelvtudomány*nak is lehetne nevezni, előrebocsáttassék. *)

*) A' közönséges nyelvtant a' mondományok szerint örömet közlöttem volna valamely szerző után: de Sacy és Vater az Aristoteles categoriáji szerint írák, a' melyek pedig, tudjuk, hogy hibások. Mások pedig véleményemmel sokat nem azon mondományra vittek, a' melyre talán kellett volna vinniök így p. o. a' genitívust visszik az okozatra, holott ez, akár, mint birtokos genitívust, akár, mint — nak végtagút vizsgáljuk figyelmosen, a' substantia és accidens categoriájára tartozik. Mert a' birtok úgy tekintethetik mint járulék, mint jegy, és a' birtokos mint substantia, melyhez valami járúl. Így továbbá a' caelekvő és szen-

Közönséges nyelvtan.

54. §.

Az emberek a' társaságos életre akár ösztönöztetvén, akár kinszerítettvén, szükséges volt gondolataikat, képleteiket valamely *jelek* által közleni egymással. Ezen jelek között legalkalmasabb, legszebb és legcsodálatosabb a' hang, mely az embereknél mind az ész által, mind a' hanglétszerek (organa soni) tökélesbsége által sokképen módosíttatván, előállítja a' *beszédet* v. *nyelvet*. A' beszéd v. a' szavak, melyekből áll a' beszéd igen elősegélik ugyan gondolatainkat, mivel mások gondolatai közöltetnek velünk, és így a' mieink bővülnek általok: de hogy a' gondolatnak meg kellett és köll előzni a' beszédet, és így a' beszéd - alkotást, kétségbe hozhatatlan; mert a' beszéd csak eszköz gondolatinknak közlésére, és így már a' beszéd előtt létezniök kellett, a' beszéd csak társaságos élet szüksége, pedig talán gondolkoztunk, minekelötte társaságba léptünk volna? A' gyermekekről példát vennünk nem lehet, mivel ők már társaságban születvén, a' hangokat, a' beszédet szüntelen hallják 's ösztönből utánozzák, ha nem értik is a' megfelelő gondolatokat; de az első emberekről, akár egyszerre akár növekedés által állottak legyen elő, másképen vólt a' dolog. Mert gondolkozni mindjárt tudtak, mihelyt az észnek valamely kis szikrájával birtak (hiszen a' barmok is gondolkoznak); 's minekutánna magok valamiről már gondolkoztak, csak akkor közölheték valamely jelek által másokkal gondolataikat. Mi pedig mindnyájan már szavak és nyelvek bőségében születünk, 's nem tapasztaljuk-e, hogy a' kik mindennek oly

védő igéket a' milységre (positio, negatio) viszik, holott az igék magokban viszonyt jelentenek, és csak öszve tételekben v. mondathatmányokban (praedicabilia) jelenthetnek milységet v. mennyiséget is.

bőségében születtek, és élnek, hogy egész életükben sem szükség gondolkozniok, fejüket sok gondolkozással nem is nagyon törik!

55. §.

A' beszédnek mint módosított hangnak elemei az *egyes hangok*. Ezön egyes hangok 1., *puszta v. egyszerű hangok* (hangzók), melyeknek létszere csak a' torok, 's az állatok sőt az élet nélküli dolgok is adhatnak hangokat, azért ezek legelső elemei a' beszédnek, — gondolatok közlésére legelsőben alkalmaztattak, 's így oly nyelvben, mely eredetinek kíván nézettetni, jelentéssel köll bírniok; e' szerint nagy kérdés, ha azon nyelv, mely velök keveset gondolt és gondol, lehet-e eredeti, első nyelv? Mindazáltal módosíthatnak vagy magokban *vastagítás* és *véknyítés* által vagy a' száj segítségével, a' száznak *öszvehúzása v. gömbölyítése*, és *kinyitása v. kiterjesztése* által. 2., *többszerűk* (mássalhangzók), melyeknek előállításában részt vesznek a' torokkal együtt mind azon részek, melyek a' torokkal és szájjal öszveköttetésben állanak, u. m. *fogak, iny, ajkak*, és a' *nyelv*.

56. §.

Mind a' hangzóknak, mint a' beszéd első és fő elemeinek, mind a' mássalhangzóknak (de a' melyek csak hang segítségével mondathatnak ki) *önmagok*-ban is jelentéssel köll az eredeti nyelvben bírni, és így *egyes szókat* tenni. De a' számtalan viszonyok és öszvetételek kijelentésére több betűk vagy szók szükségesek, innen származnak az *öszvetett szók*. Az öszvetétel történik legtermészetesben *ragasztás* (betűk v. szók ragasztása) által. A' mely szóhoz más ragasztatik (elől v. utól) neveztetik *gyökérnek v. törzsöknek*, az a' mi ragasztatik, *ragasztéknek v. ragnak* (előrag, utórag.) Ezen ragok vagy a' szóknak érteményét *módosítják*,

vagy egészen új szókat alkotnak. Az első neveztetetik *szómódosításnak*, a' második *szószármazásnak*.

57. §.

A' módosításra nézve a' szók vagy *változhatók* vagy *változhatlanok*. Változhatók a' *névszók* v. a' tárgyak neveit —, és *igeszók* v. a' tárgyak munkásságait, viszonyait kifejező szók. *Változhatlanok* egyszóval *részecskéknek* hivattnak, ezek lehetnek név- és igehatározók (milységben), foglalkók (tárgyviszoyban), indulatszók (nokviszonyban), és elől —, vagy utóljárók (mindenik mondományban).

A' névszók ú. m. főnevek, melléknevek, és a' névképviselőji (névmások) mint a' tárgyaknak nevei tulajdonképen önmagokban állanak, és így mennyiség és milység mondományára tartoznak; és az igeszók, mint munkásságot jelentő szók a' viszonyra; mind az által mind a' nevek tartozhatnak a' viszonymondományára, a' mennyiben egyik tárgy lehet vány a' másik annak jegye, vagy az egyik ok a' másik okozat stb; mind az igék tartozhatnak a' mennyiség és milység mondományaira, a' mennyiben a' munkásság mennyisítettetik v. sokszoroztathatik, határozotathatik, a' munkálat egy-, vagy többtül származhatik, egy vagy többre vitethetik stb.

58. §.

A' névmódosítás, névragasztás (közönségesebben ejtögetés) több módon történhetik. Ugyan is a' nevek elfogadnak, a' mennyiségben egyes vagy többes *számat*, a' milységben *lépsőket*, a' tárgyviszonyban, hol a' változás esetnek neveztetik, *ok* - v. *cselekvő esetet* (nominat.), *okozat* - v. *szenvedő esetet* (accusat.), *vány* - v. *nok* - *esetet* melynek járuléka vagyon (genit. és dativ). A' névszók változhatnak nemek szerint is.

59. §.

Igemódosítás igeragasztás v. hajtogatás (conjugatio) történhetik a' mennyiségre nézve *számakban*; a' mily-

ségre nézve *határozott* v. *határozatlan* módban A' határozott mód lehet ohajtó (lehető), jelentő (létező), és parancsoló (szükséges). A' tárgyviszoyra nézve a' munkálás lehet külső v. *átható*, és belső v. *benmaradó*. Az átható munkálás lehet cselekvő, v. oki, v. igenleges, és szenvedő, v. okozati, v. nemleges. Mind a' nokok t. i. a' munkáló nokok (személyek), mint a' tárgyak v. mik is *többen* lehetnek. Ha a' személyek cselekvésben vagynak lehet a' munkásságot és így igeragasztást is (tárgyviszonyi) *noki*-nak (subjectivus) nevezni; ha pedig szenvedésben *tárgyi*-nak (objectivus.) A' benmaradó munkásság ismét vagy *tisztán benmaradó* (létel) vagy némi-némi cselekvés- és szenvedéssel vagy *összveköttetve* (létezés). Amazt nevezhetni *tiszta nokiságnak* v. subjectivitásnak is (subjectivitásnak nokviszonyi értelmében) emezt *nokviszonyi objectivitasnak*. Ezön értelmében mondja Krug fund. Philos. 75 §. ban: Die innerliche (immanente) Thätigkeit ist bloss ideal oder theoretisch — es wird dadurch nur etwas subjectives erzeugt, die äusserliche (transeunte) ist real oder practisch — es wird dadurch etwas objectives hervorgebracht. Tisztán benmaradó munkásságot jelentenek p. o. a' magyarban ezön igék: *van, áll, kél, megyen*, stb; némi cselekvés- és szenvedéssel *összveköttött* munkásságot (némi tárgy-viszonyi subjectivitást és objectivitást) ezek: ellenség *omal* az ellenségre, a' ház *omlik*; az elme *haboz*, a' víz *habzik*, a' borhoz *nyúl*, a' bor *nyúlik*, stb. lehet mind a' kétféle munkásságot *összvekötni mennyiséggel* (gyakorló), *lehetőséggel is* stb. Az igeragasztásnál előjönnek az idők: jelen - idő (létező,) jövő idő (lehető,) és múlt idő (szükséges.)

60. §.

Minekutánna mind a' tiszta metaphysicát, mind a' nyelvnek közönséges tanítmányát röviden láttuk volna, által megyek magára a' fölyett tárgyra, mely a'

MAGYAR NYELV METAPHYSICÁJA

vagy a' tiszta metaphysicának, a' methaphysicai törvényeknek v. az ismértethetség eredeti, előlegi törvényeinek különösen pedig a' mondományoknak alkalmazása a' magyar nyelvre. Minthogy pedig a' nyelv annyi, mint fogalmainknak, 's gondolatainknak a' tárgyakra kifejezése, a' végett hogy azokat másokkal közölhessük; és mint-hogy a' nyelv szovakból a' szovak betűkből állanak: tehát a' nyelv metaphysicája, és így a' magyar nyelv metaphysicája is nem egyéb, mint fogalmainknak vagy gondolatainknak a' tárgyáról, a' betűkkel előlegi (a priori) meg egyezései, vagy a' *betűknek előlegi jelentései*, melyek az első nyelvalkatótól éreztettek, használtattak. És így a' magyar nyelv metaphysicája a' magyar nyelvet mint tárgyat, vagy mint valót előre fölteszi (13. §.), és csak azt vizsgálja: a' nyelv-ismérés v. beszézés eredeti törvényeivel — a' betűknek eredeti, előlegi jelentéseivel mennyire egyez meg a' magyar nyelv? E' szerint két szakasza vagyon a' magyar nyelv metaphysicájának, az első az: *általában a' betűknek eredeti jelentésairől*, a' másik; a' magyar betűknek és szovaknak *ezőn eredeti jelentésekre alkalmazásáról*.

A' magyar nyelv metaphysicájának

ELSŐ SZAKASZA

A' betűknek eredeti jelentéséről

61. §.

Mivel a' hangzók első elemei a' beszédnek; nagyon hihető hogy talán elsőben csak hangzókcal beszéltek az első emberek *). És így ezeknek módosításaival ügyektek a' mondományokat kifejezni. Kik a' mimicában (mint olyan jelekben, melyek a' gondolatokat az ábrázat, tagok, és az egész test változtatása, mozgatása által közlik másokkal) jártasok, tudják hogy a' tagok változtatását, módosítását *a' kifejezéstendő tárgy* — vagy az arrólí képlethöz köll alkalmazni. 'S e' szerint bizvást fölvehetjük, hogy midőn az első beszélők vagy nyelvalkotók szájakat öszvehuzták, *öszvegömbölyítették*, vagy elterjesztették, *kinyitották*, *mennyiséget* akartak vele érteni, és így a' száj öszvehuzása, *öszveséget*, *egységet*, kinyitása, *terjedést*, *sokszágot* jelentett, amaz jelenthetett *belsőget*, bezárást is, emez pedig kinyitást, *külsőget*. Továbbá lehet még módosítani a' hangokat *vas-tagítás* és *vékonyítás*, v. gyöngítés által. Innen állanak

*) Rousseau azt mondja „Emile“ jében, hogy már a' csecsemők beszélnek accentus az az hang által.

elő a' vastag és vékony hangzók. Igen természetes, hogy a' vastag hangok *vastag*, *nagy*, *magos* dolgokat vagy *daruákat* jelentettek, a' vékony finom hangok *finom*, *kellemes* stb. dolgokat; és így *milységet*. A' viszonyban vagy az igékben az első (beszélő, közlő) személy, és a' második (mint a' kivel a' gondolat közöltetik) csupán mutatással is könnyen kijelentethetett, de a' harmadik (távollevő) személyről vagy dologról lévén a' gondolat, már jelre — hangra vőlt szükség; mint-hogy pedig az énré nézve a' harmadik személy (valamint a' második is, és minden más dolog) tárgy — objectum: innen a' viszonyban a' hangok *tárgyiságot* — objectivitást — járulékot, birtokot, tulajdonságot stb. jelentenek. Az időkben is a' jelen időt könnyen lehetett mutatással kijelenteni *) (Herder); de a' *múlt idő* (szükségesség a' nokviszonyban. 59. §.) kijelentésére nézve hangra vőlt szükség, valamint a' jövőre nézve is, de az utósóru mint távollevőről még durva állapotban nem tudtak vagy nem gondolkoztak semmit az emberek (mint a' gyermekek és barmok, melyek csak a' jelenről tudnak, gondolkoznak). A' *sebesebb*, vagy *lassúbb* mozgást és kilehet rövid v. hosszú hangokkal jelenteni. Ezek szerint csupán hangokkal v. hangzókkal is mind a' négy mondományon keresztül meg lehetős nyelvet, v. beszédet lehetett alkotni (ma is ér-

*) Innen a' régi nyelvekben, t. i. majd minden keletiekben múlt idők a' gyökérszók, úgy hogy némelyekben hiast sincs jelenidő. Mennyivel fölségesb a' magyar nyelv; a' mely ugyan az őskézetben — csak a' hangzókkal beszéléskor hasonlólag csak a' múlt időre (mint alább fogjuk látni) használta a' hangokat, de később, t. i. a' mássalhangzók ismérgetése - és használásakor igen tökélesen és egyszerűen kimivelte az időknek leg finomabb különbözéseit is, úgy hogy a' jövő idő ismét egy egészen új igeragasztást alkot; stb. Kitagadhatja csak ebből a' magyar nyelvnek egy részéről ősrégiségét, más részről sok oldalú nyelvtudományát. —

tik ezt, a' hangászat némely módosításával a' hangszerzők). És így a' hangzóknak eredeti, előlegi jelentéseit ezekben határozhatjuk meg: *A' hangzók általában jelentnek távollétet, tárgyiságot (a' tárgyviszonyban), múlt időt (a' nokviszonyban), és egymás után követkőzést (az időiségben) külön: a' gömbölyűk (gömbölyített szájjal ejtettek) gömbölyűséget, összeeséget, bezárást; a' nyíltak, nyíltságot, terjedést; a' vastagok nagyságot, durvaságot a' vékonyak, szelidséget, kedves érzést, kicsinységet. Sebes idő, jelen idő is jelentethetik rövidhangzókkal, lassú, tartós idő 's jövendő idő pedig hosszúkkal *)*.

62. §.

De később az emberek, mind önerejük, mind különösen a' társasági gondolatcserélgetés által jobban fejlődvén, ügyekeztek gondolataikat többszerű hangokkal, vagy mássalhangzókkal is kifejezni, a' mit igen könnyen tehettek elsöben a' természeti hangok utánozásával, utöbb pedig, beszéd-szereik ezen utánozás által már gyakorlásban levén, ezen másalhangzóknak előlegi jelentéseivel. Ugyan is a' mássalhangzók kimondásában résztvesznek a' fogak, iny, ajakak, és nyelv, ide értvén, hogy némelyek a' torok által ejtetnek ki, de a' torok minden hangnak létszere. E szerint a' mássalhangzók elosztatnak 1., *fogbetűkre* 2., *inybetűkre*, 3., *ajakbetűkre*, és ha tetszik 5., *torokbetűkre*. 'S jöllehet az első emberek

*) Zögernd kommt die Zukunft hergezogen
Pfeilschnell ist das Jetzt entflohen

Keine Ungeduld beflügelt
Ihren Schritt wenn sie verweilt,
Keine Furcht, kein Zweifel zügelte
Ihren Lauf wenn sie enteilt.
Schiller. Sprüche des Confucius.

a' betűket nem ismerték, 's nem is ismérhették; mint hogy ezek csak az írásművészet föltalálása után különböztethettek meg tisztán egymástul: mindazáltal a' beszédszereknek a' beszélésben nagyobb vagy kisebb részvételét nem érezniök, nem csak lehetetlen volt, hanem szükségesképen ösztönöztettek azon beszéd-szerekkel úgy élni, hogy azok a' gondolatoknak megfelelő jelek legyenek, és így olyan jelek, melyeket minden hallgató egyszerre megértsen (mint a' mimicában minden néző igen könnyen rátalál a' gondolatra), mert különben a' beszélő nagyon önkényes és haszontalan dolgot tett volna, ha az ő gondolatját a' hallgató a' jelekből (a' hangból) kinem találja, 's a' beszélő utóljára is mutatasra szorúl vala; pedig ha a' közzelevő dolgot vagy jelenlevőt mutathatá is, minódon mutathatta a' távollévőt, harmadik személyt, multat, jövőt stb? Ezekből tehát világos a' mássalhangzók előlegi jelentésinek lehetősége, sőt szükséges volta. Az tehát a' kérdés: micsoda előlegi jelentései lehetnek a' mássalhangzóknak? — Úgy hiszem, ha csak a' természeti hangot vizsgáljuk is, a' mássalhangzóknak előlegi jelentéseiből némelyeket talán kinyomozhatnánk p. o. az, S. SZ. betűk ha pusztán (az az természet szerint valamely hangzó sőgitségével) mondatnak is ki, mindenki fogja érezni, hogy azok tartóságot, tartós munkálást —, a' T. már el végzett munkálatot, multat —, *) az R. erőt, terjedést **) stb. jelentenek; és így többeknek öszve hasonlításából alkalmasint reá találhatnánk az előlegi jelentésre. De ezen munka, ámbátor szép és hasznos, 's a' magyarban, hol különben is annyi sok hang-utánzó szavaink vagynak, talán kivitethető, de fáradságos és hosszúságos volna. Én ámbár a' természeti hangokból is soka-

*) p. o. parancsolás, parancsolat, akarás, akarat, mondás, mondat 's több ezerek.

**) mivel nagy erő költetik kiejtésére.

kat följegyeztem, egyszerűbb, de merészebb módot próbálék. Ugyan is a' betű jelentésének, ha előleginek akar nézteni, mindig viszonyban köll állani azon beszédszerrel, mely által a' betű kiejtetik. Ha tehát a' fogakat úgy nézzük mint sokságot, v. mennyiséget, az inyt, mint milységet, az ajakakat, mint két viszonyban, álló tárgyat és a' nyelvet, mint a' beszéd fő munkálóját, v. a' beszéd én-jét, azon nokot, mely fő létszere, v. eszköze a' beszédnek, mely mindenik beszédszerrel együtt részt vezen a' beszédben, melyre vitetik minden beszédszer, minden beszéd, és azért a' magyarban (vagy másott is) per excellentiam nyelvnek (lingva, *γλώσσα* *לשון*) neveztetik: bizvást ki mondhatjuk „a' fogbetűk mennyiség mondományára, inybetűk milységre, ajakbetűk tárgyviszonyra, és a' nyelvetűk nokviszonyra tartoznak.”

Jegyzetek 1., A' torokbetűk tartoznak a' többi torokbetűk vagy hangzók sorába.

2., A' betűk rokonságáru alább leszen szó.

A' magyar nyelv metaphysicájának

M Á S O D I K S Z A K A S Z A.

63. §.

A' magyar nyelv metaphysicájának ezön második szakasza, vagy a' betűk előlegi jelentéseinek a' magyar nyelvre alkalmazása három fejezetre oszlik föl. Az első fejezet szól a' magyar betűkről *általában*, második a' betűkről a' *ragokban*, harmadik a' betűkről a' *gyökérszavakban*, de ezön harmadik fejezetet, mint az egész értékezésnek másik főrészt (5. §.) egy külön munkára fogom, ha a' körülmények kedveznek, vagy magamnak, vagy másoknak föntartani.

Második szakasz.

ELSŐ FEJEZET.

A' magyar betűkről általában.

64. §.

A' hangzók a' magyar nyelvben e' következők: *a, á, á, á, e, é, é, é, i, í, o, ó, u, ú, ö, ő, ü, ű.*
 öszveleg 18.

A' mássalhangzók:

b, cx, cs, d, dx, ds, f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs.
 öszveleg . . . 26.

egész öszveg 44.

Jegyzetek 1) A' hangzók között talán némelyek főnkadhatnának a' négyféle *a-* és *e-* hangzókön. — *a* van ebben: *ma* *); *á*, a' palóczoknál p. o. *bátyám* (*baatyaam*), *á* ebben *vártátok*, *várták*, az első *a*; vagy a' német *a*, p. o. *Marie*; *á* ugyan ezekben *vártátok*, *várták*, a' második *a*; *e* ebben, *ment*, (*ívit*); *é* a' palóczoknál p. o. *leleptem* (*leleptem*), *é* ebben *mént* (*immunis*) **) vagy ebben, *kérés* az első *é* ***); *é* ebben, *ép*. A' nyelvfejtőgetőnek tisztje a' szólásmódokat is följegyezni. A' műszókönv ****) czimú munkám előbeszédében bővebben ügye-

*) vagy ezön angol szókban: *not, dog.*

**) vagy ezön angol szókban *bed, let,*

***) 's ebben enbér a' második *e* némely tájakon.

****) műszókönv a' magyarhoni törvény- és ország tudománybul, XIX lap 4szer.

keztem megmutatni, hogy ezön új jelek nem növelnék, hanem csak kellemesen sokszerűsítnék a' vonatok *) számát. Sőt a' nyelvbeli accentus határozottsága előbb utóbb kinszeritni fog ezek elfogadására, mivel merem állítani, mint a' fölebbi munkámban láthatni, hogy idegen ezek nélkül nem csak meg nem tanulhatja nyelvünket, hanem el is ijed tőle, midőn látja a' sok hosszú hangzókat egymás után, melyeket mi hamisan íránk le p. o. ezeket: Árpád, várták, mérték, egy magyar sem mondja ki úgy a' mint íratik, hanem: Árpád, várták, mérték, az igazi hosszú accentus az utótagon nyugszik. Tovább megyek: igen ékesítné irataink - 'skönyveinket, ha egészen kihagynók az accentusokat; a' mi könnyen megeshetnék, ha az egyik rendű, talán a' hosszúk helyébe mást helyeztetnénk, fölteszem a' görög nyelvből, mely úgyis rokon a' latinnal, kölcsönöznenk; p o. é aunyi lenne mint ϵ , $\acute{\alpha}$, mint α , \acute{o} mint ω stb. vagy α , ϵ maradnának rövideknek, α , ϵ hosszúkká válnának, a' mint tetszenék.

2) A' mássalhangzók közül cz, cs, irattatnak tz, ts-vel is. A' dz-t némelyek két betűnek veszik, pedig, hogy egy betű, mutatja, p. o. ezön szovakban irtódniz, hallgatódniz, kéródniz, tődniz, aggatódniz stb. az, hogy a' — ni előtt hangzót nem veszen föl (magyar helyesírás — a' magyar tudós Társaság különös használatára), nem mondjuk: hallgatódniz, harapódniz stb; mások egynek tartják a' d v. z betűvel, de úgy tartom nem egyet tesznek ezek: fogódniz (valamibe), fogódniz (elfogódniz a' szívem), és fogódniz (meg fogódniz, fogóval meg verniz) stb.

A' h a n g z ó k r u l.

65. §.

A' hangzók **) *1só* fölosztással *gömbölyűk* (61. §.) melyek gömbölyítet szájjal ejtetnek ki ezek: o, ó, ö,

*) accentus — vonat az iratban, vonás a' beszédben. —

**) *Jegyzet.* Ha a' hangzókat muzsikai lajtorja szerint alólrul v. a' legvastagabban kezdve fölfelé a' legvékonyabbig akarjuk

ó, u, ú, ü, ű; nyíltak melyek nyílt, azéletterjedett *azáj-*jal ejtetnek ki ezek: *á, á, e, è, é, í, í,* és *köze-*piek melyek a' nyíltak és gömbölyük közt lenni látszanak ezek: *a, és à -melyek* közelitnek mind az *o*-hoz, mind az *á* és *á*-hoz.

2) *Vastagok* v. *alsók* ezek: *a, à, á, á, o, é, u, ú, vékonyak* v. *felsők* ezek: *e, è, é, é, ö, ó, ü, ű,* és *közösök* ezek: *é, í, i. **)

3) *hosszúk* ezek: *á, é, í, ó, ú, á, á, rövidék* ezek: *a, e, i, o, u, ö, ü, -középrövidék* *á, é,* és *közép-hosszúk* *à, è.*

Jegyzet. A' hosszú hangzókat a' megfelelő rövidekkel a' hangkellem könnyen fölcseréli p. o. kéz, keztyű, lélek, lellem, ár, arany stb. Továbbá könnyen fölcseréltetik az *e,* és *ö, i,* és *ü, ö,* és *ű, é* és *í* stb.

előszámlálni, ily rend áll elő: *u, e, a, á, ó, é, í.* Eből láthatni, hogy a' hangzóknak mély, és magasakra elosztása nem helytelen ugyan; de mivel ezen szavakban: *mély,* és *magos* épen ellenkező hangzók jönnek elő; azoknak ily elnevezése nem alkalmas, és a' „*vastag, vékony* v. *alsó felső*“ nevezetek sokkal alkalmasabbak.

*) *í* és *i* közös tulajdonságukat onnan veheték, mivel a' vastagoknak a' vékonyakkal rokon- vagy társításában részt nem vesznek és így társtalanok, közben maradnak, inna mind a' két rendbelicre közösen, tartoznak, 's mindenikkel öszvetársulnak, melyet nézetileg (intuitive) így mutathatni meg:

u társ *ü*-vel
ú — *ű*-vel
o — *ö*-vel
ó — *ő* vel
a — *e*-vel
á — *é*-vel
á — *é*-vel
á — *é*-vel

i } társtalanok
í }

a' hosszú *é* pedig az *í*vel közeloakon vagy tözszomszéd lévén tulajdonságában is osztakozik.

66. §.

A' hangzók 1) általában *a.*, jelentenek, mint főlebb láttuk (61. §.) a' tárgyviszonyban *tárgyiságot*, p. o. *ó* (ille) harmadik személy (mely az én-re nézve tárgy. Krug.), továbbá áthatást a' tárgyra p. o. szeret - I. (er liebt es), szeret I-ük, v. Szeret-J-ük (nous l'aimons), *szeret-I-tek*, *szeret I k*, *mond-I.**) vagy *mond-Ja*, *mond-I-uk*, v. *mond-J-uk*, *mond-I-tok*, v. *mond-Já-tok*, *mond-I-k*, v. *mond-Já-k* és így tovább, a' határozott tárgyú egész igeragasztáson keresztül. — Jelentenek továbbá ezön okból birtokot (birtokos v. substantia accidensét) p. o. János-É, József-É (quasi Joannis, Josephi accidens v. suum), asztal-É, könyv-É, stb. Továbbá Jánosnak könyv-E (János nok, v. birtokos, a' könyv pedig accidense, birtoka) pénz-E, láb-A, fej-E; kalap-j A. stb. Továbbá könyv-E-I. könyv, mint több objectum v. possessum (E, I.) könyv-E-I-m, több könyvek mint az Én-nek birtoka (M.) könyv-E-I-nk több könyv mint birtoka több én-nek (NK). stb. A' forma is úgy tekintet-hetvén mint accidens, (Krug), innen formát is jelent, p. o. gomb, gomba (gomb formájú) kürt, kürtű v. kürtő, fal, falu, végre a' substantiának tulajdonságát (quod substantiae inhaeret) p. o. könny, könnyű (könnytulajdonságú v. könny nehézségű) asz-ik, aszú, gyönyör, gyönyörű, fej, fejű; hasonlók képű, lábű, kezű, dics, dicsű v. dicső stb, ide tartoznak a' részesülők is p. o. ír, író, kér, kérő, tanít, tanító stb. Jelentenek továbbá *ó.*, múlt időt, (61 §.), innen *ó* (antiquus); továbbá *szeret-E* (amat) *szeret-E-ek* v. *szeret É-k*, *szeret-E-el*, v. *szeret-É-l*; így *szeret-É-nk*, *szeret-É-tek*, *szeret-É-nek*; *mond-A*, (dicebat); *mond-A-ek*, v. *mond-É-k*, *mond-A-al*, stb. és így tovább minden féligmúlt időkben az egész igeragasztáson keresztül. Jelentenek végre *c.*, kisebb nagyobb tartósságot, egymás után következőt, innen lehet ki-

*) sok tájakon p. o. Abatújban most is így élnek vele, valamint a' következőkkel is.

magyarázni a' különséget ezek között, itt, ide, ott, oda, *); le, el, **) innen lehet kimagyarázni ezön szót is, idő (múlt = I a' lét = D előtt, jövő = Ó a' lét = D után, mint hogy az idő tulajdonképen csak ezen két részből áll. 25 §.)

2) A' gömbölyűk jelentenek *a., gömbölyűséget* p. o. ör, melytől örvény, örjült, örül, öröm, továbbá kör, körül, körület, ***) gómb, öv, bog, domb, kor, köny, öből, ököl, gyöngy, bogyó, gümö, gömölcs, v. gyümölcs stb. *b., össze v. egybehuzást*, herekesztést, bezárást, p. o. minden — ódik, — ódik, — ózik, — ózik képzőjú benmaradó igék, záródik, győződik stb. továbbá, tőm, köt, ül, sőt (p. o. szemeltesöti) melytől sötét, söveg (claudens v. tegens quid) stb. Megjegyzést érdemel, hogy az *u, ú, ü, ű* hangzók, melyek a' száznak kicsucсорításával ejtetnek ki, hosszú gömbölyűt v. csak hosszúságot előterjedést jelentenek p. o. kü, v. ki kül, külső, továbbá csúcs, tú (acus), új, szü v. sziv, fű, fül, út, híz, melytől hosszú.

3) a' nyiltak jelentenek *térséget*, terjedést, *nyilást*, p. o. tér, tár, szél, tát, p. o. száját tátja, ér, jár, hézag, hát, ai, v. aj, v. ajak — a' mi összevuzatot, v. bezárattott (= a) kinyitja (= i); hasonló ez is aitó v. ajtó stb; a' nyilt és gömbölyű hangzók után lehet kimagyarázni a' -dül -dül (előterjedve p. o. indul, mozdul, rándul) és a' -dal -del (elterjedve — többször p. o. éldel, járdal) ragok közti különséget (28. §.)

4) a' vastagok jelentenek *nagyságot* p. o. nagy, ma-

*) *itt, ott*, ezekben egyszerre megszűn, vagy nyugszik a' hang és így a' jelelt dolog is u. m. az idő v. tér; *ide, oda*, ezekben folytatódik; innen amazok nyugvást, ezek mozgást jelentenek; hasonló: mellett, mellé, között, közé stb.

**) ebben, *el*, elől levén a' hangzó az *l* (nyelvetű) később mondatik ki 's a' nyelv elmozdul helyéről: ebben pedig *le* az *l* előbb mondatik ki 's a' nyelv már a' hangzó kietésekor, mely később történik, *leesett*.

***) koszorú (kørsorú).

gos, *durvaságot* kellemetlen érzést, p. o. ború, komor, mord, szomorú, *távolságot* *) — p. o. tova, túl, az, amaz, ott, oda, amott, amoda, alúl, stb.

5) a' vékonyak *kicsinységet*, p. o. kis, kisedet, kevés; kellemetes érzést p. o. derú, víg, ékes, kedves, szép, szerelem, *közelséget* p. o. ez, emez, itt, ide, emitt, emíde, fölül stb. jelentenek **)

6) a' *hosszúk* térséget, tágasságot, lankadást, fáradságot 's mint alább látjuk, *jövő* időt; a' *rövidök*, keskenységet, kicsinységet, egybehuzást, egységet gyorsaságot és jelenidőt, (p. o. ma=hamar idő, 's gyakran élünk vele e' helyett is; hamar p. o. gyere ma.)

Jegyzet. 1., A' 4-k és 5-k pontbúl láthatja a' gondolkozó olvasó, miért kívánja a' magyar nyelv természete, hogy vastag vagy vékony hangzójú gyökérhöz hasonló hangzójú gyökér járuljon?

2., Azon általános észrevételt alig szükség említnöm, hogy a' hangzók szolgálnak a' mássalhangzóknak kiejtésére is minden nyelvben.

A' mássalhangzókrul.

67. §.

A' magyar nyelvben fogbetűk ezek: *r, s, z, sz, zs, cs, cz.* Inybetűk: *g, gy, j, k.* Ajakbetűk: *b, f, m, p, v.* Nyelvbetűk: *r, d, ds, dz, l, ly, n, ny, t, ty.*

Jegyezzük meg ezeknek rokonságáról és jelentéséről. 1-ször Az *R* betű mind a' nyelv-, mind a' fogbetűkhöz tartozik.

2-szor Általában rokonságban vagynak egymással a' fog- és inybetűk (fog, és iny), azért, is mivel a' *k*, inybetű rokon a' *c*, v. cz-vel (lásd alább 4-szer), innen mind a' fog mind az inybetűk a' milységben igenlegessé-

*) mivel a' távolság kijelentésére erősebb az az vastagabb hang kívántatik.

**) Talan ezön vastag és vékony hangok küiönsegeiből lehet ki magyarázni a' szinek küiönsegeit is, p. o. barna, piros, sárga, kellemetlen szinek; fehér, kék, zöld stb. kellomesek.

get, tevőséget jelentenek, 's az inybetűk a' mennyiség mondományába is be folynak. És mivel a' dolgok mennyiségével elébb ismérkedtek meg az elsöbenberek, mint a' milységével, (mely már a' második mondományra tartozik); az önkény eltávoztatása végett jegyezzük meg hogy kivált képen a' mellékneveknél több fog - és inybetűk előkerülése esetében az elsőbkek mennyiséget, az utóbbiak milységet jelentenek, p. o. sok = *s* és *ó* (többségi) minőségű, kis = *k* és *i* (kicsinyítő) minőségű stb. *Hijánosságot* v. *nemlegességet* pedig a' milységben jelentenek a' *h* és *n* betűk. Ugyanis a' *h* tulajdonképen sem nem hangzó, semnem mássalhangzó, majd minden nyelvben kifogás van ellene, 's néha nem is betű, hanem csak aspiratio, ezért hijános betű, 's *hijánosságot* jelent. Az *n* is igen hajlik a' torokbetűkhöz — a' hangzókhöz p. o. a' francia nyelvben *en*, *in*, *on* tsb. többnyire torokból mondatik; Gesenius nevezi a' 'sidó (*n*)-*t* den vocalähnlichsten der übrigen Consonanten, Lehrgebäude §. 32; a' magyarban is az *nd* és *ng* (*nk*) valósággal torokból mondatnak, *) innen vagynak énk v. ének (can-ere, s-ing-en), hang, cseng, bong, dong, mond stb. mind csak hangok, innen van reng, rendít, rendül, peng, pendit, pendül, cseng, csendit, csendül, továbbá: innen **) v. innend, onnan, v. omand, stb, és a' jövő idők p. o. jövend, adand — tartós hang, mely mint főlebb (61. §.) láttuk jövő időt jelent. Az *n*, *ny* magában is előfordúl mint torokbetű p. o. ebben nyelv, természeti hang, de előfordúl mint csak paragogicum is sok nyelvekben. Ezért jelent az *n* is majd minden nyelvekben *n* *hijánosságot*, *tagadást*, *nemlegességet*, *kirekesztést*. De főképen innen jelenti az *n* a' nokviszonyban (mint nyelvbetű) magát a' gondolkozó *én*-t subjectumot, mely minden mást kirekeszt, melyre nézve minden más, objectum; (*Ich* bin — es sind *Dinge* ausser mir und unter diesen

*) 1833-diki Tudományos gyűjtemény IX. kötet, 28 lap.

**) ittnen v. idnen — tér v. idő tolytatódik 66 §.

Dingen auch *andere Menschen*. Fundament. Philosophie) §. 68. Anmerk. 1). Különben is a' főlebbiek szerint az *n* legmélyebb, legbelsőbb torokhang levén, kérdem mit jelenthetett mást az első nyelv-alkotónál a' torok mélyéből kijövő hang, mint magát a' beszélőt, a' gondolkozó nokot, az *én-t*? — Mint midőn a' mimicában az újamat magamfelé viszem 's magamra mutatok: épen úgy mutat a' hallgató előtt azon mély torokhang magamra v. az *én-re*.

3) A' fogbetűk által vitetnek a' tárgyviszonyba is, de mindenözt subjectivitást — átható munkásságot jelentenek; mivel a' mennyiségben mindenkor erő gondoltatik, 's az erő a' tárgy viszonyra különösen az okiságra v. munkásságra (42 és 51 §.) tartozik.

4) A' *gy* és *g* rokon a' *d*-vel is, mivel ha *j* jön a' *d* után, könnyen *gy*-nek mondatik p. o. mondja, adja, többnyire így ejtetik ki *mogy*a, *agygy*a stb. De idegen neveknel is változott mind a' *g*, mind a' *d*, *gy*-vé a' magyarban p. o. *angelus*, *angyal*, *diamant*, *gyémánt* stb, 's magában a' magyar nyelvben meg *vagynak*, *de*, *gye*, *vig*, *vid* (*vidám*), *szeligy*, *szelid*, *bolyong*, *bolyond*, v. *bolond* stb. Így nagyon rokonsága a' *k*-nak is a' *cz*-vel annyira, hogy a' Latinok a' *k*-t is mind *c*-vel irták, a' Görögök pedig a' *c*-t is *k*-val. Rokonsága nagyon még a' *cs*-nek a' *t*-vel, (de a' *cs* ilyenkor inkább *ts*.) mivel a' *t* ha *s* járúl hozzá úgy mondatik ki mint *cs* p. o. *kólt*, *költés*, mely így mondatik ki *kölcség* stb. *I* is könnyen vál *j*-vé, *dicsér-I-ük*, *dicsérjük* (66 §. 1.;) és *u*, *ü*, *ő*, *ó*, *v*-vé, *nyeló*, *nyelv*. Hogy a' lágyított betűk rokonok a' megfelelő keményekkel p. o. *gy* a' *g*-vel, *ny* az *n*-nel, *ty* a' *t*-vel stb. alig szükséges említnöm. *)

5-ször *j*, *k*, *v*, betűk kéthangzók közé is járúlnak

*) a' kiejtésben könnyen fölcseréltetnek: *g* és *k*, *d* és *t*, *m* és *n*, (nagyon hibásan mert ezek sehogy sem rokonak egymással), *b* és *p*, *f* és *v*, *gy* és *j*, *ly* és *j* (az *ly*-et különösen ritka ember ejti jól).

a' kedvetlen hangzás elkerüléséért ('s ezért enyvetűknek is hivatnak) p. o. jó, jó-a, jóva, alma, alma-a, almája, jó, jó-end, jóvend, lé, le-e, leve, le, le-ebb, le-jebb, ju, ju-ok, juhok (a' h-t senki sem mondja ki ha ki iratik is a' gyökérben). Hibáznak tehát azok, kik a' hangzók öszvekerülése esetén kívül is használják ezön enyvetűket p. o. törvénye helyett írják törvényje, vagy törvénynye, főlebb helyet följobb v. fölylebb stb.

6-szor jegyezzük meg ezek után főképen, hogy főlebb csak általában mondottam ki mint principiumot, hogy a' fogbetűk, mennyiséget, inybetűk milységet, ajakbetűk tárgyviszonyt, nyelvetűk nokviszonyt jelentenek; de mivel a' fő négy mondományok ismét kisebb mondományokra oszlanak, mint tudjuk: tehát az egyes betűket is köll az egyes mondományokra vinni, és ekképen azoknak előlegi jelentéseit kinyomozni tudnunk. Ezön tekintetből a' *beszédszereknek működésire — functiójira — figyeljünk* kiváltképen. Tehát a' fogbetűknél a' mely egyes betűk kiejtésében a' fogak több részt vesznek, azok többséget, a' hol kevesebbet, ott kevesebbséget jelentenek, így az *r* talán legerősebb fogbetű, az *s* már gyöngébb, az *sz* ismét gyöngébb, a' *x* leggyöngébb 's ez már csak egységet jelent. — Az ajakbetűknél a' *b* kiejtésikor az ajakakat legerősebben köll *befogni*, 's jelent *beliséget*; az *f*. kiejtésékor a' *felső* ajak kijebb áll, és így jelent *felsőséget*; a' *p* kimondásakor pedig az *alsó* ajak áll kijebb és így jelent *alsóságot*, *alapot*; a' *v*. kimondásakor csak kevéssé érintetnek együvé az ajakok és így a' két ajaknak viszonya, *egyöttmunkálása* szembetünőbb levén, mint ha egészen öszvezáratnáak az ajakok, (mint a' többi ajakbetűkben) jelent *egyöttmunkálást*; az *m* betűnek pedig mint ajakbetűnek társa nem levén (*b* társ *p*-vel, *f*, *v*-vel), úgy tekinthetik mint társtalan vagy *mellékes* betű, és így jelent *mellékséget*, accidentalitást, objectivitást. — A' nyelvetűk közül, minthogy az *n*. v. *ny* magát a' gondolkozó én-t jelenti, (főlebb 2-szor) tehát a' többi nyelvetűk jelentik a' többi egész minden-

séget, *) az az én-en kívül *létező* világot, mint te, dolog, tárgy, innen ezön utóbbiak jelentenek, *lételt, létezését, valót*, stb. — Végre a' *g* maga milység betű levén rokon a' fog — v. mennyiségi betűkkel (2-szor), mint mennyiségi betű befoly a' tárgyviszonyba (3-szor), a' d-veli rokonságánál fogvást (4-szer) pedig a' *nök*viszonyba, és így *minden* mondományokba, 's e' szerint jelent *mindenséget* v. *egyetömséget*.

7-szer jól jegyezze meg magának az olvasó azt is, hogy én a' betűknek csak első gradusú rokonságát fogadtam el, (mint láttuk), és csak a' másodikra sem vittem seholy, mert különben vége hossza nem lenne a' sok rokonságnak, az egész fejtögetés csak önkény volna (mint Révainál sok helyeken p. o. jelen munkámnak 4-dik szakában is láthatni), 's bizonytalanul tévedezheténk elő 's hátra.

Ezeket tudván nézzük sorra egyenkint a' mássalhangzókat.

68. §.

B, ajakbetű, tárgyviszonyra tartozik. Jelent *beliséget, belsőséget* **) p. o. ba, be, ban, ben, (elő-és utóragok), továbbá, *bő*, = belől mennyiség, tágasság, bőség, (66 §. 6), innen a' hasonlításban bővíti a' gyökér mellékszó jelentését, p. o. jó, jobb, okos, okosb, stb.; nyirbál = bőven v. gyakran nyir, hasonló: *kia-bál*. Továbbá *bél* = belételel (*L*); *báj*, = benne lágyság kellemesség (*J*); *bölcs* = a' ki a' dolgok belsejével foglalatoskodik (*LCS*); *bücs*, a' dolgok belsejét teszi (*CS*); *besze* (melytől beszél, beszéd) = *bősző*; *boru*, *borít*, *borul* = *beteríti*, *beterül* (*R*), *bom* (melytől *bomol*, *bomt*, v. *bont*. *bontzol*) =

*) Ich weiß von mir selbst, (én-rólam) und von etwas ausser mir, und unterscheide beides von einander. Mich selbst nenne ich Mensch (énber, v. enber), alles etwas ausser mir Welt. Krug's Fundamentalphilosophie, Elementarlehre §. 5;

**) 67 §. 6-szor.

benne mozgás; változat vagy on, bar (ebben három) vagy ber α) ebben enber) = benne erő (R) vagy on, $\dot{\alpha}$ a' mit mi most állatnak (animal) nevezünk philosophiai érteményben; a' barom durvább (vastag mássalhangzók) és objectivusabb (m), az enber finomabb (vékony hangzók) és subjectivus (67 §. 2, és 6 szor) *).

Minthogy viszonybetű, viszonyban áll **) más betűvel t. i. a' k-val, (valamint minden más ki- v. áthatást jelentőkkel. 67 §. 3, a' k a' c fogbetűvel különben is igen közel rokon levén 67 §. 4.); ez tehát külsőséget jelent p. o. ki v. kü, kül, kívül stb. Innen öb (melytől öből) = interne rotundum (Ó) $\dot{\alpha}$ concavum quid, ök (melytől ököl) externe rotundum $\dot{\alpha}$ convexum quid, köb, vagy jobban küb (melytől küből v. köből) = externum, (seu latum); longum (\ddot{u}), et internum (seu profundum) $\dot{\alpha}$ cubus ***). Hogy a' többi fogbetűkkel is viszonyban áll, meg tetszik e' szavak külsőségeiből: hél és szél (margo); bór és szór. Kivéven a' Z-t, mely egységet, és így egy be- v. öszvehuzást, bezárást jelent (67 §. 6).

Természeti hangból származtak: bugy, 's ettől bugyog, bugygyan, továbbá, bég, bóg, béget, biczeg, biczczen, bömmög, bömből stb.

a) A' 'aidóban 𐤀𐤁 progenitus.

- *) az n , itt is könnyen változott a' kimondásban az ajakbetű δ előtt ajakbetűvé m -mé, valamint ezekben: azomban, kü-lömben — azonban, különben helyett.
- ***) különösen figyeljünk a' betűknél a' viszonyokra, mert minden betű, mely a' viszonyi mondományokban megfordul, szükségesképen viszonyban áll másokkal.
- ***) Ha ezen szók concavus, convexus fölbontzoltatnak; ugyan azon betűk találatnak meg bennök, mint a' magyarban, ha nem oly tisztán is p. o. ha concavusból a' con és az us elvettetik, marad cav, az, a rokon a' gömbölyű o-val (65 §.) az ajakbetű v , az ajakbetű h -vel, így a' convexusban ha a' con és us elvettetik marad vex, az e rokon az övel (65 §.) az x (ks) a' k-val, a' cubusban még világosabban látszik a' küb. Honnan történik ez? magyarázza meg magának az olvasó.

69. §.

Cz fogbetű = mennyiség. Jelent *) kicsinyítést, p. o. gyerkőcze, puerulus, útca (parva via) ÷ platea, táca ÷ tálcza. De jelent munkálást (lásd cs) is (a' midőn inkább tæ) p. o. mércze (Mólnár Albertnél) = mensura, modius, stb. Különbönb sok szovaink, melyekben cz fordul elő, idegen nyelvből vétettek, mint czár, czéh, czifra (חֲפָרָה) vicze, kemencze stb.

Természeti hangok czihol, percz, czüppan, harcztb.

70. §.

CS. 1. fogbetű = mennyiség 2., (TS) nyelvbetű = nokviszony.

1., mennyiségben kicsinyít p. o. kő, kövecs, úr, uracs, farag, faragás v. forgács, szem, szemócs, gömő, gömőcs v. gyümőcs, cső, csőcs v. csecs, darab, darabocs, továbbá őcs v. őcse, (frater natu minor), csak, csőkken, csekély, v. csőkély stb. Mint fogbetű előfordúl a' milységben is p. o. kíván kíváncsi.

2., nokviszonyban akár TS helyött mely rokon a' T-vel, akár azért, mert mennyiségi betű jelent áthathó munkálást, csinálást, mivészködést, foglalatoskodást, jártosságot stb. de ilyenkor néha L is szokott mint ugyan csak hasonló jelentésű, járulni hozzája (mint raghoz), 's nem ártana mindig hozzá írunk vagy mondanunk (hogy megkülönböztessék a' kicsinyítőtől) p. o. ács v. álcs (Mólnár Albertnél) = mivelő, mives per excellentiam (÷ faber lignarius), legelső mivesnek köllött lenni az ácsnak, mivel természetesen is legelső szükségök lehetett az embereknek, magokat a' lég viszontagságai ellen óltalmazniok. Továbbá bölcs (lásd B-), koválcs, szabólcs = a' ki a' szabásban (kardal) szabdalásban fog-

*) 67 §, 6-azor.

lalatos, jártas, vérbölcs = vért bolcsát, v. bocsát *) (ból - cs - inál) hasonlók kúlc (kinyitást csinál, kinyit), tanács v. tanács (tan - t v. tanúságot csinál), hangács v. hangács (musicus), kenőcs v. kenőcs stb. — Természeti hangokból lettek: esahol, csap (igeszó) csa-csog, csata, csók, csöpp, csitt stb.

71. §.

D. nyelvbetű = nokviszony. Jelent lételt **) (fit, nascitur) és így benmaradó vagy közép ige p. o. árad (exundans fit, exundat), terjed (semet extendens fit, extenditur) hasonlók: fárad, éled, széled, szárad, marad, halad (helyet hagy), szalad, fakad, szakad, reped, dagad stb. Mivel pedig a' nyelvbetűk között az *n* jelenti a' gondokozó én - t (67. §. 2.) és így a' subjectumot, subjectivus lételt; innét a' többi nyelvbetűk 's a' *d* is objectivus lételt objectivitást (accidentst, birtokot, formát effectust v. okozatot stb.) jelentenek, p. o. teed v. tied (tui quid), a' te birtokod, te irod (du schreibst es) te monddod, te adod, vagy, mivel a' személyragokban és a' határozott tárgyú igeragasztásban a' *d* mint második személy ragja mindenütt állandóul megmarad, a' „te”, személyes névmás el is maradhat így: birtokod, irod, monddod, adod. stb. Továbbá: kard = a' kar járuléka, v. accidente, Álmosd, Borsod, Endréd = Álmos, Bors, Endre birtoka, dül v. dól = fit objectivum, dolog = objectum realiter existens (*L*) e' pluribus unum (*G*),

*) hogy a' bocsátban meg van az *l* a' *cs* előtt mutatja ez a' szó is búlcú, venia; remissio peccatorum, mely hogy egy gyökerű a' bocsát v. bolcsáttal Révay is mondja (Antiquit. litt. hung).

**) 67. §. 6.

ebéd, v. evéd = evés objectuma, beszéd = besze effectusa stb. *G* vagy *gy*-vel rokon levén jelent milységet (62 §, és 67 §. 4.), főképen mint mellékneveknek (melyek milységre tartoznak) képzője, p. o. szabad = a' ki szab, törvényt szab (mert bizvást föltehetjük, hogy az első embereknek nem az az ideájok volt a' szabad enberről mint nekünk, hogy még akkor semmi szolgáltság nem lehetett; és így hogy szabad a' mint az eredete is mutatja legfőlebb annyit tehetett, mint törvény szabó, törvényhozó, v. parancsoló); hasonlók: szelid, rövid, előd, útód; és *r*-rel mint hasonlólag nyelvetűvel együtt, család = csaló tulajdonságú; szilárd = szil tulajdonságú (fest) stb. Formát *) is jelent p. o. mód, idom, **) kerekded = kerek formájú, kiseded = kisformájú, térd = térformájú, körded = körformájú, egyded = unjformis, stb. ***)

Mivel pedig a' lételnek rokonsága van a' munkássággal (41 §. 1 és 53 §.); jelent munkálást is p. o. fo-küld, enged, kérd, küld (átható munkásságok), és győ-özdik, = magát meg győzi, záródik = magát bezárja (benmaradó munkásságok). Viszonyban áll minden sub-jectivus létezők és munkálókval.

Jegyzet. Az *nd*-ről már főlebb (67. §.) szóltam.

72. §.

F. ajakbetű = tárgyviszony. Jelent felsőséget, ****) p. o. fő, fű, fa, fal, föl, fül, fölleg, férj, fi, v. fiú stb. továbba fél = a' felső rész el, v. fő el (dimidium), 's ettől lesz feles = medietatem habens, melytől

*) a' forma is úgy tekintethetik mint accidens. Krug's *Meta-physik* §. 83.1. Anmerk.

**) = ded- v. *d*-mi; innen idomtalan = formátlan, idomitni = formálni.

***) nem kicsinyítést jelentő tehát mint Kresznerics állítja, 's nincsen is a' *d* betűben, oly előlegi jelentés, mely kicsinyítést tenne.

****) 67. §. 6-szor.

különbözik a' fölös, superfluus stb. Ezön betú a' ra-
gokban nem fordul elő.

73 §.

G- és GY inybetú = milységben igenlegesség. p. o. meleg, bolygatag v. balgatag, lengeteg, fürgeteg stb. továbbá a' milységbe határozás; határ, p. o. addig eddig, míg (miig), alig, mindig, vég, stb. a' mennyiségben egyetösség (67. §. 6-szor) p. o. egy (az egy is lehet szám, vagy többség mint egység 41. §. 2. jegy.), egész (a' részek mint egy). kéreg, üreg, hézag; világ, sereg, jog (complexus boni), kög = külső gömbölyű egyben foglalva v. központ — centrum, ög = öszvehúzott egység, melynek semmi terjedése nincsen — pont; elegy, meg, még, leg (a' lét-ro esse-in complexu); innen-ság-ség, quantitas v. qualitas (S) in complexu p. o. joság, bölcsesség, kedvesség, költség, műveltség stb. Továbbá res e pluribus similibus una p. o. mag, tag, csillag, ág, bog, féreg, fölleg, dolog, virág stb. Mint ige (a' munkásság öszveköttetvén mennyiséggel) a' munkásságot mennyisíti, sokszorozza, ezért jelent gyakorlást p. o. gyakorol, gyúl, gyúit, v. gyújt, gyarapít, és a' természeti hangoknál bugy, bugyog, csöp, csöpög, dör, dörög, zör, zörög stb. Innét előfordúl az ige formákban is, mint gyakorló képző p. o. ír, irogat, fejt, fejtőget, keres, keresget, áll, állogat stb.

Mivel a' **g** és **gy** betúknak rokonsága váyon a' **d**-vel (67. §.) a' **d** pedig lételt jelent (71. §.) innét a' **g** v. **gy**-is jelent lételt (*gigno, genero*) p. o. vagyok, vagy, váyon, váyunk, váytok, váynak (ma is mondják és írják sok helyeken: vadnak) továbbá tárgy = térben levő, gerjed = vivens fit, gabona (élet benne?), gyárt = ad vitam ducit, fabricat, megy = mozgási (m) létel, nyugszik = nyugvó (*ny*) létel; innen lehet ezt is ki magyarázni engem = én vagyok *m* — objectivításban vagyok, téged, = te vagy *d* — objectivításban vagy stb. ezért cseréltetikfól az l-lel ebben: jegy v. jel.

Természeti hang után származtak: gagyog, gágog; gyúl, stb.

Fölcseréltetik kivált a' gy a' j -vel mint ugyan azon beszédszerű betűvel p. o. gyógyúl = jógyúl, jójul, gyors = gyoros, joros, járós stb.

Itt vágyon helye az - ng mint torok betűnek következőleg hangnak (Klang), a' melyről már szólottam (67. §.)

74. §.

H. torokbetű jelent hijányt *) (67. §.) p. o. hézag (üres tér v. idő), hiba, hir, hójag, hig, hab, hiú, hit (= defectus scientiae), hal (deficit vita), hólđ (világ) = holt v. halvány (világ), hideg (defectus caloris), hitvány, hazug, homorú (vacue rotundum et extensum, concavum) homály, hátnt v. hánt, hely, hagy (helyet; v. hézagot ad) henyé, hever, hón, hónaly, határ (negativo-positivum 40. §.), hűg (a' nemi különséget is szokták positive és negative venni, innen van nő is, mert az n, és ny is negatívot jelent; a' h az n -nel, mint tudjuk — 67. §. 2. — különben is rokon **). Így a' nokviszonyban magát

*) hiátus.

***) Innen magyarázhatni meg, hogy némely nyelvekben a' nő nem h -val jelentetik ki p. o. a' 'Sidóban סידו, (szúsz) équus, סוסה (szuszah) equa, stb; másokban n -nel p.

o. a' németben, Kónig, Kónig -in, és a' magyarban Király, Király -né (Nyelvtudósok! nem a' szók hasonlatosságában köll keresni a' rokonságot). Innen magyarázhatjuk ki főbb szavainkat is, p. o. leány = nő való, aszszony = az -né, az -nő, v. a' német nyelv szerint az n a' hangzóval helyet cserélvén, azony, aszqny, aszszony, és így annyi mint öné; a' mi jól tudom, furcsának fog látszani némely nyelvészeinknek, valamint azt is tudom, hogy mások az aszszony szövet אשה (issáh) 'sidó szótól származtatják;

de merem kérdeni, ha természetesen-e, mint én, azné — v. azonyból. A' sidó nyelvnek nő -nemet jelentő és mindig

a' lehetőséget jelenti p. o. ir, irhat (scribere potest) hasonlók: mondhat, bírhat, adhat, vehet stb. (valamint az *n* is lehetőséget - jövő időt, ohajtó módot — 79. §. — jelent). Ezért a' problematicum iudiciumnak (melyből áll elő a' lehetőség mondománya) particulája: ha (si).

Természeti hangokból lettek: hév, hortyog, hörpöget, hömpölyög stb.

75. §.

J. inybetű = milység. Azon kívül a' mi róla főlebb mondatott, jelent a' milységben kellemet, kellemes érzést p. o. jó, kéj, játszik, báj, jel, haj, hajól, józan, táj, jánbor (jó enber) stb; valamint minden lágyított betűk (gy, ly, ny, ty), mint kény, kegy, nyájas, foly, atya; hozzá tevén, hogy ezek a' meg felelő teljes hangú betűknek (d, l, n, t,) is jelentéseiben részt vesznek. A' lágy betűk ellenkezésben vagynak az r-rel, mely ámbár nyelvbetű, de semmi lágyítást el nem fogad; mint a' többi nyelvbetűk. Innen lehet kimagyarázni ezen szóknak értelményét: rút, darabos, otromba, rest, kár, sár, czudar, ravasz, rém, rémit, rosz stb. kiváltképen vastag hangzókkal (61 §., 66. §. 4.).

Természeti hangból származtak: jaj, júj, jó. stb.

90. §.

K. inybetű = milység és mennyiség (67. §., 2-szor) 1., milység p. o. kerek (kör milységű) törek, tájék. Ide tartozik a' — kint hasonlító rag (hasonlítás = nagyság milységre vétetve 44. §.) p. o. madár, madárkint stb. 2., mennyiség, többség p. o. sok, kevés, kis,

a hangzóval összekötött *k* betűjű ragasztékából származhatott a' latin és görög mellénevekben a' nő nemet jelentő *a* hangzó, p. o. dominus, domina stb.

köz, külön, két, v. kettő *) továbbá többes szám: enber, emberek, madár, madarak stb. Hasonlólag diminutio, kisebbités, (mivel a' részek is a' többségre tartoznak 43. §.) p. o. enberke, madárka stb. Ide tartozik az ik utórag a' hasonlításban és ígékben, mely semmit egyebet nem jelent, mint különböztetést, melyről alább leszen szó. Ide tartozik a' — kál, kél, utórag, mely annyi mint aprolékosan csinál p. o. járkál, irkál stb.

Mivel pedig a' K-nak a Cz és Cs-vel igen nagy rokonsága vagyon (67. §. 4-szor); ezek pedig subjectivitást is jelentenek, (67. §. 3-szor): innen a' K. annyit is jelent, mint vány, p. o. ki, senki, mindenki, valaki személyről, subjectumról mondatik; innen; önállóki, v. önki v. nok annyi mint substantia in se per se subsistens — subjectum. Innen a' genitivus- és dativusban a'-nak-nek, annyi mint subjectum, melynek accidense, birtoka stb. — vagyon, p. o. Péternek sok jelességei, vagy Péternek sok jelességei vagynak, Péter-nak sok jelességek

*) K-t, két v. kettő = két tárgy, két dolog. Ezön szónál egy különös észrevételem van az olvasóval közölteendő. Ugy vélem, az első emberek csak kettőig tudtak számlálni, azaz, az ő számlálásuk módja kettős volt (mint a' mostani tizes) ezen okokból. 1., a' tudás kettőn kezdődik „Ich weiß von mir selbst und von etwas ausser mir“ Krug's Fundamentalphilosophie. Elementarlehre) és így a' tudás és gondolkodás legelső lépcsőjén álló teremtmények, (valamint a' gyermekek, és barmok is,) csak önmagokról, és más valamiről tudván valamit, a' beszézés kezdetében legtermészetesebben a' kettős számlálás módját vették föl, inkább mint négyest, tizest v. tizenkettest. Leibnitz is élt ezön kettős számlálás módjával. 2-szor a' dualis szám többnyire minden keleti és így legrégebb nyelvekben (a' historia keletről származtatja az emberi nemet) megvagyon, sőt a' magyarban a' többes szám valósággal csak kettős szám; ezt látszik mutatni a' A ezön szóban: ket-tő, továbbá maga a' kicsinyítő k mert a' kicsinyítésben is két dolog áll viszonyban; ez látszik ezön szavakból

tulajdonittatnak, nok, melynek valami tulajdonittatik. Innét van a' nok névképző p. o. tár, tárnok, tár az objectum, v. accidens, nok a' subjectum, v. substantia, a' melynek objectuma a' tár, v. a' mely tár körül foglalatoskodik.

Továbbá a' subjectivitas jelent subjectivus munkásságot, innen ok = causa, innen nok = független ok, ön-ok v. nok (subjectum 49, 50. §.), innen átható munkásságú igék egyes első személyében a' k = átható munkásság; de nincs meg-határoztatva, vagy nincs kijelentve a' tárgy, p. o. én szeretek, én olvasok (ich liebe, ich lese); vagy pedig mivel a' k állandóul az első személynek képző betűje, az én el is maradhat, így: szeretek, olvasok stb. — Valamint a' b mint ajak betű az ajakoknak befogásával, be v. öszvetetelével ejtethetik ki, úgy a' k-k mint inybetűt, csak az ajakok kinyitásával mondhatjuk ki; innen (és más okbul is, 68 §.) a' k ellenébe tétetik a' b-nek, 's jelent külsőséget p. o. kü v. ki = ex (eks) előrag, mint: kimegyen, kiáll, kifoly stb. továbbá kül,

is: köz, külön, valamint az-ik ragból. jobb, jobbj, szebb, szebbik, egy, egyik, más, másik, ikerek, — kettősök stb. 3-szor majd minden nyelvekben öszve lehetne rokonosítani az egy és kettő szavakat: A' 'sidóban egy עֶחָד (echad,

mind a' ch mind a' d rokon a' g v. gy-vel), a' latinnál ego-ban, van a' g, mivel az én csak egy (Krug.) „*n-Nus*“-ban pedig *n* vagyon, de ezön *n*-nel a' magyarban az első személy az *e-n* jelentetik (67. §.). ezért marad meg az a' görög „*ἕν, μόνος*“ „és német *ei-n*“ szavakban; már a' tótban azt mondják meg van a' d, v. gy. Így kettő a' latin és görögben duo, *duo* mert a' kettő kiejtésében az accentus az utótagra (tó) esvén, a' későbbben származott nyelvek csak az utótagot kapták föl; a' 'sidóban kettő עֶשְׂרֵי (sté) a' constructus statusban fem. itt is meg van a' té v. tő, és már az első tagból (ket) is valami (s). 4. de nem is lehet, én legalább, nem tudom a' magyarban a' többi számszámokat a' betűk előlegi jelentéseire alkalmazni, és így azok későbbben a' néptől, v. szokásból (2. §.) származtak.

kivül, külső. Ide tartoznak: kép = basis externi, kapu = exeundi fundamentum, kész = ki van (aus ist, fertig ist), kör = extensio rotunda = circulus (cir, kir, kór) melytől: körül, körülni, v. kerülni, körösní v. keresni, kereskődni, köröm stb. kar = külső erő, köny = kijön, kulcs = kicsinál v. kinyit.

Természeti hangokból származtak: kotyog, kullog, köhög, kurutytyol, kakuk, kákog stb.

77. §.

L és *LY* nyelvbetű nokviszonyra tartozik. Jelent lételt (Leben), létezést *) p. o. él, lét, való, áll = terjedve (á) létez, ül = összevonúlva (ö v. ú) létez, és igen sok benmaradó = lételt jelentő igék, p. o. kél, húll, mul stb: Továbbá ál = occulta (à) vita, javúl = fit bonum; hasonlók: szépül, roszúl, melegül, hevül stb; ilyen = e' lévén, olyan = a' levén, milyen = mi levén; te szerettetel, te olvastatol **) (*wirst geliebt, gelesen*), stb; vagymivel e' helyen az l - állandóul a' második személy képző betűje, a' „te” el is maradhat: szerette-tel, olvastatol; alap = existentiae basis, leg = mennyis létel (létel in complexu 73 §.) legény = a' ki ily létellel bír, vagy a' ki ily lételnek subjectuma (n v ny.)

Mivel pedig a' lételnek rokonsága vagyon a' munkássággal (41, és 53. §.), jelent munkáló létezést is, átható munkásságot, cselekvést p. o. munkál, gyakorol, kedvel, szól, beszél, javál, roszal ***) stb. továbbá: te olvasál, te olvastál, te olvasnál, vagy mivel ezön helyeken az l állandóul a' második személy képzője, a' te el is ma-

*) Az az mind lételt, mind munkásságot. Itt jól megjegyezzük magunknak, a' mi a' létel és lékezés közti különbségről az 53. §-ban mondatott.

**) Objectív (T) v. szenvedő lékezés.

***) de nem annyira áthatót mint a' t; ezért vannak ezön különbségek: elégel, és elégít; javál, és javít; idvezel és idvezít stb.

radhat így: olvasál, olvastál, olvasnál stb. mind cselekvő alakban. *)

Viszonyban áll a' *t*-vel mint bevégzett munkát munkálatot jelentővel, innen ezön különség: elő és utó?
Természeti hangból lettek: *lebben, le, el, les* stb.

78. §.

M. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik. Jelent tárgyi-ságot, objectivitást, járulékot, melléket, okozatot, változékonyságot p. o. *mi, semmi, valami, akármi, mely,* dologról mondatnak; *mény* = dolog magában (*n v. ny*) — *őnmi, múl* = fit accidens, fit variable, *szám* = quantitativum quid, *folyam* = folyó - mi, *álom* = ál - mi, *eszme* = észmi (idea), *mér* = dologgal foglatozkodik, *maga* = mi egy, innen: *magam, magad* stb; *enyém (éném)* = én mije, *munka* = mény oka stb. Továbbá: *én olvasom, áthatás kimutatott vagy határozott tárgyra (ich lese es)* vagy mivel az *m* állandóul az első személy képzője mindenütt (a' személyragokban t. i. és a' határozott tárgyú igeragasztásban) *én* nélkül is: *olvasom, olvasam, olvasnám* stb. *én olvastatom* — *én szenvedő munkás-*

*) Ezek szerint, valamint *levél, lettél, lennél* jók, úgy *leszel* is jó; és valamint *olvasál, olvastál, olvasnál-jók*, úgy *olvasol* is jó, mert az *l* épen olyan jelentésű az utósóban, mint az elsőbekben, de alább látni fogjuk, hogy a' rendszer is sokkal jobb, ha a' jelentő mód jelen-és jövő idő második személyében 's egyebütt is a' cselekvő igeragasztásban épen úgy fölvétetik az *l*, mint a' félig-és egészenmultban. A' hangkellem is ezt kívánja, kivált ha a' gyökér utósó betűje sziszegő p. o. *hiszel* — *hiszaz* helyütt. A' régi szokás, ezön tekintetek, kivált a' betűknek előlegi jelentései mellett semmit sem mutat; de különben is ha Révay 's mások után azt állitná valaki, hogy nem lehet a' szenvedő formában is azon egy betű, képző, a' cselekvőben is, p. o. szerettettel, és szeretel, 's a' különfeleség kívánja, hogy a' mostani szokás után is, de különösen a' régi után a' cselekvőben így legyen: *szeretsz*, — azt felelem: miért lehet szerettétel, és szeretél, szerettettel és szerettél stb.?

ságban vagy okozatban levén (*t*), magam vagyok az objectum, hasonlók: én olvastatám vagy csak olvastatám, olvastatnám stb. én velem v. velem, nekem, reám, hozzám, nálam stb, az én t. i. mindenütt némi objectivitásban vagyom. Innét a' — mény ragok mindenütt úgy tekintethetnek, mint effectus, nem mint efficiens p. o. velemény = satum quid, pondomány = praedicatum quid, imdítmány = motum quid, alapítmány, = fundatum quid stb. ide tartozik mű = effectum quid, artefactum. Minthogy végre az objectivitást, accidentalitást főképen az *m* jelenti, mely jelentésétül soha elnem távozik; 's minthogy a' tulajdonképeni accidens úgy gondoltatik mint nem-állandó, mint változó, (47 §): innét változást vagy mozgást is jelent p. o. mozog (moveretur), mozdúl, megyen, múlik, hamar, omol, ömöl, imdit, imdúl. (nem indit, 81. §.) Mozgást jelent még ezen szóban is: má (jelenidő, hirtelen sebes mozgás 61. §.) már (lassúbb mozgás, ugyan ott). Innen tudjuk a' különséget ezek között: ne = prohihet (a' tagadás egyszerűre megszakad), nem = negat (a' tagadás folytatattatik).

Jegyzet. A' latin nyelvben is az *m* objectivitást látszik mutatni, ugyan is a' neutrum genus majd mindenütt *m* p. o. bonum, malum, fundatum, lectum stb. a' neutrum genust pedig józanon úgy lehet gondolnunk, mint dolgokra tartozót, (2 §). Általában jegyezzük meg, hogy ha a' nyelvek belsejébe tekintünk, igen sok hasonlatosságot fogunk ezen fejtögetések után a' nyelvek között találni. Tegyük próbát nyugoti nyelvekben *)

A' hangzók, melyekről tudjuk, hogy objectivitást jelentenek, a' diák nyelvben is erre mutatni látszanak p. o. svav-is, svav-e, dulcis, dulc-e fortis, fort-e, hasonló a' *d* (dolog) id, illud stb. Így a' magyar igéknél a' második személy képzője a' határozatlan tárgyú ige ragasztásban *sz*, ezt megtaláljuk a' diákban is ama-s,

*) A' keletieknek rokonságáruul már másoktól úgy is elégszerhallottunk vagy olvastunk.

amaba-s, legi-s, lege-s stb; a' görögben a' második személyű névmás: *ου*; a' németben is du lieb-st, liebte-st stb. Ugyan csak a' németben múlt időt jelent a' *z* betű, ich sag-te, du sagt-e-st, mondo-tt-am A' görögben épen úgy objectivitást, effectumot jelent az *m* mint a' magyarban p. o. ποιημα (poë-M-a) költe-M-ény, sőt a' szenvedő alakban az első személyben épen úgy meg van az *m* mint a' magyarban p. o. παιδευω, növelek, a' szenvedő alakban, παιδευομαι (pajdeüo-M-ai) növeltete-M; imperf. επαιδευομην (epajdeüo-M-én)-növelteté-M. Ugyan itt meg vagyon az aligmúlt képzője — a' hangzó, mely a' magyarban az utótagba vétetik föl: növeltet-E-k (növeltet-E-ik) a' görögben elől: E-παιδευομην Továbbá az egészen múlt: πεπαιδευμαι (pepajdeü-M-ai) neveltete-M, stb. Mind ezek igen szép vizsgálatokra vezetnének, de hogy ezek oly szép rendszerben 's oly egyetömileg illenének más nyelvre, miként a' magyarra (mint jelen munkámban ki ki láthatja) nem hinném, 's ha hittem áll, úgy a' következtést magától kihúzhatja az olvasó.

79. §.

N, *NY*. nyelvbetű, tartozik nokviszonyra, 's jelenti magát a' gondolkozó nokot v. én-t (67. §.), melyre vitetve minden, objectum, tárgy (p. o. te, ő, dolog, mény, világ stb.) innen a' tárgyakat is subjectivisálja, másoktól különválasztja, függetleníti, p. o. te, ten, v. ten-magad, ő, őn, mi, min, ti, tin stb.; továbbá vány = őnvaló, független való — substantia, mény = mi őnmagában (Ding an sich) enber = animal (ber) substantiale, kény = őnmunkálás, őn-akarat. Innen magyarázhatni ki ezt is: gond, gondol = együvé köti (*g*) az én (*n*) a' dolgokat (*d*) „cogitare, úgy mond Varro, a' cogendo dictum, mens plura in unum cogit, unde deligere possit”. Minthogy továbbá a' lehetőség fogalma csak gondolkozó énnél képzelhető, (gyermeket, állatokat, csak létezés érdekel, azok a' lehetőségülről

semmit sem tudnak), innen ugyan csak a' nokviszonyban a' lehetőséget is jelenti, és az egész ohajtó módnak képzője az *n* p. o. olvas - n - ék, olvas - n - ám, olvastam vól - n - a, olvasá - n - dok, olvasá - n - danék; a' honnan az is megtetszik, hogy - and - end, jövő idő képzőjének szorosán vétetve csak ohajtó módban — ha, míg, még, midón stb. foglalók után vagyon helye. A' jövő idő - nd - jéről már főlebb is szoltam. (67. §).

Minthogy a' gondolkozó én a' dolgok lételének alapja — a' tárgyakat másképen nem ismerhetjük, hanem csak úgy a' mint az én - nek ós - idoma v. eredeti alkotja hozza magával (17. §): innen az *n* v. *ny* a' tárgy viszonyban annyi mint *principium essendi* *). p. o. anya, mater; őszön = *internae* (o) *actuositatis* (szt.) *principium*; **) isten = *externae* (f) *actuositatis*, vel *causalitatis principium* ***) továbbá: só any vagy savany = mater v. *principium salis* — *accidum*, arany = *principium pretii rerum*, — aurum.

Minthogy a' gondolkozó én a' legfőbb *subjectum* vagy *substantia*, a' *substantia* pedig úgy gondoltatik mint állandó, (47. §) innét an *n* nyugvást is v. egy helyben lételt jelent, (viszonyban állván az *m* - mel) p. o. nyugszik, nyugalom, enyhely, nál, nél, ban, ben és minden — *n* utóljárók p. o. Budán, Pesten stb. (talán a' latin és német *in* *praepositio* is innen származott, de nem maradott meg állandóul a' nyugvásnál, hanem jelent mozgást is egy helyből más helybe; a' magyarban is összezavarja a' köznép a' ba, be, és ban, ben utóljárókat, de írónak nem volna szabad.)

*) Az én, realprincip vagy *principium essendi*, Krug's fund. Phil. §. 22. és 35.

**) Der Trieb — *instinctus* — ist eine allgemeine innere Bedingung des Strebens. Krug's fund. Philos. §. 78., Anmerkung 2.

***) Ha valakinek inkább tetszik a' persa *isdan* - tól, vagy *vesta* - tól származtatni (Révay: *Antiquitates Litter. Hung.* 122 — 129 lap.), fejemet rajta nem töröm.

Azt már főlebb láttuk, miért jelent a' milységben tagadást, nemlegességet az *n* v. *ny* (67. §.) most csak annyit jegyzünk meg, hogy az *l* - lel mint létezést, tevőséget jelentő betűvel öszszetétetve (*l-n*) jelent tagadva állitást v. határozást, vagy korlátozást (40. §.) p. o. halhat, halhat-lan, lehet, lehet-len, számláltathat-ik, számláltathat-lan v. a' *t* mint okozat betűje a' lan-hoz menvén által, számlálhat-atlan.

Nemleges természete miatt jelent a' munkásságot jelentő betűkkel öszvekötötte olyan munkásságot is, mely bizonyos tagadással, nemlegességgel vagyon öszve kötötte — *decrescens positivum* — ein Positives mit einer gewissen Negation verbunden. Krug's Metaphysik §. 80.) p. o. lankad, lankaszt, ér-int, emel-int, terjeng, bor-ong. stb.

Végre a' mennyiségben is megtartja kirekesztő tulajdonságát; mert itt is kirekeszt minden részt, és csak egységet, v. mértéket jelent (mérni mondatik *egy* bizonyos nagyság által 45. §.), innét vagynak láb-nyi = lábmértékű, új-nyi, pará-nyi, az-nyi v. annyi, mely-nyi v. mény-nyi v. mennyi, kicsiny, (kis-nyi) stb. ezen okból jelent egységet más nyelvekben is az *n*, p. o. *u-N-us*, *u-N-a*, *u-N-um*, *ei-N ei-N*, *e*, *ei-N*. stb. Ezen szóban: nagy, az *a* mint vastag hangzó fejezi ki a' nagyságot (66. §. 4.) Mennyiségre tartoznak ezek is: néha, némi, némely stb. melyekben többséget a' nyilt, 's hosszú *é* okoz, (66. §. 3.), valamint ebben nő (*crescit*) a' hosszú *ő*.

Természeti hangokból lettek: nyikog, nyikorog, nyal, nyél, no, (melytől: no-ogát, vagy nógat); stb.

80. §.

P. ajakbetű tárgyviszonyra tartozik, jelent alapot, (basis) *) p. o. terep = tér-alap, melytől terepély; ülep, = ül-alap, praecipitatio; szerep = szer-alap,

*) 67. §. 6-szor.

— medii sive agendi fundamentum; táp = sustentandi — vitam sustendanti fundamentum; oszlop, olyan valaminek, mely több részekre oszol alapja; apa (pater); par = fundus incultus (*r* vastag hangzóval 75. §.), ebből paraszt = fundi- seu agri-cola (sz); parlag = quantum terrae incultae, paré, v. paréj = quod crescit e terra inculta, pór nép = Landvolk; pih, v. pehely = quod fundamentum inane (*h*) habet, pör = fundamentum inamoenitatum sive rixarum (*r*); nap, = fundamentum principii vitalis (*n*, stb).

Természeti hangokból származtak: pattan, patél (üt), patak, peng, pendit, pottyán, puffan, percz, perczeg stb.

81. §.

R. fog-, és nyelvbetű, mennyiség és nokviszonyra tartozik.

1., a' mennyiségben jelent sokságot, terjedést, kiterjedést, p. o. ár; ér, tér, sor, sűrű, ritka, redő, ór, kör, arcz = spatium (Kresznerics) udvar = udvar quasi cavum spatium (Kresznerics.); tömger (tenger, *) = egyetemi terjedés; agyar = ex capite prominens stb.

2., a' milységbe is általmenvén (67. §. 2.) miért jelentsen kellemetlenséget? láttuk fölebb, (75. §.) **)

*) valamint az *n* nyelvbetű könnyen változik a' kiejtésben az ajakbetűk előtt ajakbetűvé az az *m*-mé, p. o. azonban, különben, ember, ezek helyött azonban stb: úgy az *m* ajakbetű megfordítva könnyen változik a' nyelvbetű és a' *g*, *gy* mint a' *d* nyelvbetűvel rokonok (§. 67. 4.) előtt *n*-né p. o. rom-ol, ront, bom-ol, bont, üm-ög, ing.

***) E' helyen nem mellőzhetem el, hogy sokszor hallám másoktól: „*k* és *r* betűk nem szépek, nagyon kemények, nyelvünket rutitják“: Ezen beszéd nekem igen különösnek tetszik. Mert hiszen a' keményet, az erőset is ki köll fejezni a' nyelvnek, ha a' hang gondolatjelnek akar tekintetni. És valljon nem tökélyesb-e azon nyelv, mely a' „szerelem“ szó által (mely szóban kellemes érzést a' vékony

3., a' nokvíszonyban létezését, munkásságát, (41. és mint mennyiségi betű is 67 §. 3 szor.), innen: erő (kraft), bátor (bent-erő), szer (agendi medium), hasonlók: férj (vir) v. férfi, ipar, akar, úr, kulcsár, timár, tól-tsér, vezér, buvár, csaplár, pazar = fundi (p) quantitatem minuens (67. §. 6.) patvar, paté-ar = csetepaté szerző v. munkáló; imger, = a' mi imdit; magar*) v. magyar = magot munkál — agriculturam exercet, mér = m-mel foglalatoskodik, tár = tartó, ér v. érdekel = agit in aliquem, or, v. orv (fur) = agit in occulto (o), ért = okát teszi, nyár = principium producens, roh (rohad gyökére) = az erő negativum; röm = az erő objectivum stb.

Természeti hangokból lettek: rekécsel, rége, (vox ranarum, Kresznerics), reked, zörög, sír, ri, hirtelen, roppan, repog, robog, rohan, rőfög, robaj, stb.

Természeti hangot utánozva jelent az r a' nyelv reszketése miatt reszketést, remegést, rémülést, reményt, stb.

82. §.

S. fogbetű, mennyiségre tartozik jelent többséget, sokságot, (67. §, 6-szor.) p. o. és; is, se, sem, suly, sor, sűrű. innét van ez is: só = (ezekben első, vég-

hangzók — 66. §. — és sz jelentenek) erőt is akar kifejezni, mint a' mely azt csupán „Liebe“-nek nevezni, a' gyöngét-t pedig zárt-nak. De hogy a' szépek országába menjünk, mit mondanánk az oly képirórul, ki árnyékozat nélkül festene? mit az oly hangszerzórul, ki dissonance nélkül csupa consonance-okat írna? mit az oly szónokrul, ki egy hangon énekelné el mondókáját? A' szépnak kiemelésére mindennőtt, és mindenben nūance köll, a' mesterség csak abban áll, hogy ezen nūance-ban az arányt — proporitót — meg tudjuk határozni. — Melyik nyelvben vagyon a' lágység kijelentésére is több lágýbetű mint a' magyarban (j, gy, ly, ny, ty)?

*) az — ar, — er, — or (= munkáló foglalatoskodó) suffixumok több nyelvekben is megvagnak p. o. cella, cellar-ius vered-us, veredar-ius; arma, arm-ar-ium, dictio, dictionarium, μυσσα, μυσσο-αγο-ιστ; továbbá; script.or, orator, ὁ, τ-ωε Redn-er; szól-ár (mint csapl-ár).

ső, utósó stb.) mennyiség (*s*) milységgel (*ó*) öszveköttetve — lépső *); (lépsőben mennyiség a' szám, milység az igenlegesnek növekedése vagy fogyása, és így nemlegességgel korlátozása 41. §.) legső = *sūprehūs gradus*, legsől = *praeprimis* (*surtout*) adv.

Mint mennyiséget jelentő betű által megyen a' milység mondományába is (67. §. 2.) p. o. helyes, alapos, törvényes, szeles, fejes stb.

A' tárgyviszonyban (67. §. 3) jelent subjectivitást úgy mint birtokost p. o. pénzés, eszes, vagyomos; munkálót v. mivest, p. o. asztalos, kalapos; munkálást (*actus*) p. o. irás (*das Schreiben*), kérdés, idézés; keresés, s ekkor viszonyban áll a' *t*-vel mint objectivitással, okozattal (*irat, kérdet, idézet, kereset* **).

Ide tartoznak: sőgél = együtt munkál, ser (avúlt szó) = *actus virium plenus*, melytől származnak *serreg, serény, serken, serdül*, stb.

Az *S* mint természeti hang általában jelent tartós folyó munkásságot, sebésséget, különösen innen származnak ezek: esik, siet, suhan, hasit, hasad, sebes, suppañ, sikos, surran, süpped, sűg, susog, sűit v. sujt, sűp; sűvölt, sohajt (s őha-it) suhog, sűhant, suhint, sutá; stűt, sűl, ásit, ***) (melyben ugyan fő betű a' kiterjedt *á*, mely a' száját kiterjeszti) stb.

*) innen van: sőg = *graduum complexus* (imo), mely egy a' sőt-tel, mivel a' *t* vagy *d* mint ugyan-azon beszédszerű betűk, rokonok a' *gy* és *g*-vel (67. §. 4.) Révai is hoz föl erre régi példákat. *Antiquitates litt. hung.* §. 75. „sőg ebben örüljetekek“ imo in hoc gaudete. stb.

**) és így kérdés, subjective — *actus*, quo quis quaerit aliquid, kérdet, objective id quod queritur.

***) lehet itt is állítani némely okoskodóink ellen, hogy természetesb és így előbb származott a' magyar *ásit*: mint a' diák *oscítat* v. *oscitare*, mivel a' magyarban egy otians betű sincs. Ugyanis *ás* v. inkább *às* hangszó; it = tesz, csinál, (mint ezekben is sujt, őha-jt szépít, stb.); a' diákban pedig mennyi henryelő betű van az *ős* természeti hangon kívül; v. tán a' többi, *cítat*- (idéz) ből lett? hát *cítat* hol vette magát?

83. §.

Sz. fogbetű mennyiségre tartozik. Jelent a' mennyiségben többséget, részlegességet p. o. szer, szoros, szak, szakit, szám, őszv (részek egy csomóban vagnak), szűk, szag, szál (culmus, scapus), szalma, szalmi), szeligy v. szelid = modum in quantitate tenens.

A' viszonyban munkásságot, mivelést, foglalatoskodást, kihatást p. o. ész = activum quid, eszköz = agendi medium, tavasz = tárgyat (*T*) létre (*V*) hoz (*Sz*), továbbá agarász, halász, merész, gyűlevész stb. kivált ha *t* is járul hozzá, mely akkor nagy hathatossági munkásság (*sz* és *t*) p. o. paraszt, (földműves), maraszt, termeszt, támaszt stb.

Hasonlólag átható munkálást jelent az igék cselekvő alakjának egyes második személyében a' jelen és jövő időben p. o. áld, te áldasz, szeret, te szeretsz, vagy mivel ezen időkben állandónl megmarad az *sz* második személy, képzőjének, a' *te* el is maradhat így: áldasz, szeretsz. Mint munkásságot, munkáló lételt, létezést jelentő betű, jelenti magát a' *lételt* is (41. §, 1-ső jegyzet és 53. §.) p. o. eszik, iszik, az az maga a' létel, mint-hogy ezek az állati lételnek szükséges föltételei, ide tartozik ez is: alszik = ál-élet. Innen tetszik meg, miért ezekben az *n* helyett *gy* (= létel) p. o. egyék, v. *d* (= létel) p. o. aludni v. *n* (= létel) p. o. enni, v. *v* (= létel) p. o. evék — föl szoktak cseréltetni.

Természeti hangból lettek: szó (sonus), szalad, száll, szí, szél (ventus), szuszszan, szúr, szippant, szúr (igeszó), szürcsöl, szörpent, stb. Természeti hang után jelent finomságot is megkülönböztetvén a' vastag *s*-től p. o. szeret = finom érzés, továbbá: szép, szerence stb.

84. §.

T v. **TY.** nyelvetű nokviszonyra tartozik. Jelent objectivitást, objectivus valót (67. §.) p. o. te, mert az én-re vitetve minden — dolog, objectum), továbbá tárgy stb.

Innen értjük hogy *ür*, v. *üreg* ugyan terjedés (*r*), de csak *hijános terjedés* (*vacuum-ü - spatium*), és csak akkor lesz *töltött*, (26. §.) az az *valóságos tér*, ha *t* járul hozzá $\dot{\text{---}}$ *objectum* vagy *continentia* az *ürben*. Hasonló: *öm* (melyből ered: *ömlik*; *ömt* v. *önt*) *involutum* (*ö*) *quid* (*m*); $\dot{\text{---}}$ *volumen*, és *t*-vel, *töm* = *res in volumine* $\dot{\text{---}}$ *massa*.

Ide tartoznak: *tó* (töve *valaminek*), *telé*, *tömény*, v. *egyetöm* (*universitas in quantitate*) *több* = *a' t. bővül* (*pluralitas in quantitate*), *töbst* v. *test* (*mennyiség milységgel öszveköttetve* 46. §.) *tár*, *quasi occupatur cum continentia*, melytől: *táras* vagy *társ*, *tart* = *magában tart*, *fogva tart* (*tenet*, *continentet*) *stb.* Innen *jelen múlt időt* $\dot{\text{---}}$ *betölt* vagy *eltölt* időt, p. o. *mond-ott*; *áll-ott* *stb.* ide tartoznak *taval*; *teg*, vagy *tegnap*; *tova* *stb.* — *Múlt időt* talán azért is *jelenthet*, mivel *objectivitást* és így *szükségességet* jelent (mert az *objectumok* v. *tárgyak lételeét* az én *szükségesképen előre fölteszi* 13. §.) *a' múlt idő* pedig *szükségességre tartozik* (59. §.) Mivel az *eltölt* v. *múlt idő* *többé* meg *nem változtathatik* *), *innét* jelent *a' T. v. TT. egy helyben állandólételt is* p. o. *itt*, *amott*, *Pécaett*, *Kolozsvárt*; *stb.*

Minthogy *Én - en* kívül *létező tárgyat*, *valót*, vagy *szükséges lételt* jelent, *innét* jelent *ki- vagy átható munkásságot* (41. §. 2.) még pedig *a' legáthatóbb munkásságot*; úgy mint *cselekvést*, p. o. *atya*; *üt*, *tesz*, *állit*, *ültet*; továbbá: *javit*; *tanit*; *újít* *stb.*; *cselekedtetést*, p. o. *javittat* (*läszt verbessern*) *tanittat*, *újittat*; és *szenvedést*: *javittatik*, *tanittatik*, *újittatik*. Innen *szenvedő eset*, v. *okozat betűje is*, p. o. *könyvet* (*könyv obje-*

*) Ewig still stöh die Vergangenheit

Keine Ren' kein Zaubersagen

Kann die stehende bewegen.

Schiller. Sprüche des Confucius:

ctum v. okozatban van) őt, Pétert, Pált stb. A' cselekvéshez a' múlt idő is hozzá járulván jelent bevégezett munkát, vagy végrehajtott tárgyat, 's a' cselekvéssel oly viszonyban áll, mint actus és effectus, p. o. akarás és akarat, parancsolás, és parantsolat, adás, és adat, folyás, és valaminek folyta stb.

Természeti hang után lettek: tüsszköl, tüsszent, turbékol, korty, fitty, pitty stb.

Jegyzet. Ide tartoznak a' tyú tyú képzők p. o. keztyú (= a' kéz objectuma accidense) sarkantyú; stb. de a' melyek ha igéhez ragadnak a' -tő v. tjó stb. képzőjü részesülőköl lettek p. o. csengetyú = csengető, v. csengetjó, pattantyú = pattantó, forgatyú = forgató, süvöltýú, tsergetyú, v. két ty -vel szenvedő alakból szivattyú, = szivattató, a' mi szivatik, nyirettyú (hegedűvonó) = nyirettető — a' mi nyiretik, v. nyiretett.

85. §.

V. ajakbetű a' tárgyviszonyban jelenti magát a' V-izonyt, (67. §. 6.) egyöttlételt, kölcsönös munkálást, kölcsönös ellenhatást p. o. val, vel, víz, völgy, vál, válú, váló *) váll (humerus) vér, vár (erő együtt) ví v. viv (52. §.) vita, viaskodik, visel, virad, (küszködik az erő) világ = ellenkező, viaskodó (v) lények (l) egyetöme (g), név, nevez = az én (n) a' tárgyal (é) együtt van — az én, tudja, isméri a' kivülötte létöt, v. valót, (synthese des Realen und Idealen od. des Seyns, und des Wissens. Wilhelm Traugott Krugs fundamentalphilosophie). innen a' latin: novi, (név) novisse stb.

Minthogy továbbá a' való dolgok' 's a' világ létele kölcsönös erők munkálása által állott elő és tartatik fön, jelenti magát a' valóságot v. való lételt (53. §.) is p. o.

*) hát a' latin *valvae* (kétfelé való ajtó, kapu, v. ablak) szóban hol találjuk föl a' latinnál a' *vál* gyökeret? és épen ezön érteményben?

való, (innen a' latin: vivere vita stb.) vagyok; vagy, van, vagyunk, vagytok; valék; voltam, volnék stb. *) innen van a' ván = független v. ön → (n) létel **) semmi egyéb mint a' latin ens; p. o. indit = movent, inditvány = movens, (→ motívum); tanit, doc-et, tanit-vány (de ez annyi lenn^a mint docens, és így) jobban, tanittat-vány, ***) ens quod docetur.

Innen va-ve jelent állapotot; lételt, szeretve, quasi amatus essendo stb. Ide tartoznak ezek is durva; mogor-va stb; vad = ens objectivum v. ens rude, vékony = a' valója (to esse) könnyű.

Természeti hangok: visit, vinnyog stb.

86. §.

Z és DZ. fogbetű mennyiségre tartozik, jelent egyéget, individualitást, (67. §. 6.) p. o. ez, az, amaz, (39. §.) szüz; 's ez okból elemiséget (mert az elem =

*) hogy a' latin sum-ban benne vágyon a' V. mutatja a' francia je suis (szvi) mely a' latinból származott, a' németben is meg van a' w-nek ezön jelentése; ich werde; ich war stb.

**) ez okból nevezém a' substantiát vány-nak, (önvaló) 's látjuk, hogy azt tökéletesen is kifejezi.

***) A' műszó könyvnek, (melyről szó volt fölebb), előbeszédében megmutatám; hogy a' szokás öszvevarja a' cselekvő és szenvedő részesülőket; és így a' vány, és mány utóragokat is. Bár megtanulók már egyszer őket különböztetni, 's e' részben is a' diák nyelvtől megszabadulni, mert ez vitt bennünket tévelyedésbe p. o. exstirpatió a' diákban teszen actus-t is (irtaát), effectus-t is (a' mi irtatik v. irtatott), innét mi csak a' diák után indultunk, 's így mondtuk irtotvány; de ez annyi mint exstirp-ans; pedig mi exstirpatumot akaránk érteni alatta, e' szcrint lenne irtatvány, vagy irtomány mivel az n (78. §.) már magában is objectivitást és így okozatot is jelent (mint a' t p. o. iras scriptio; irat; scriptum). A' cselekvő alakban a' vány-t dolgokról is mondhatjuk, mivel dolgoknak is lehetnek és vannak cselekvő; kiható munkásságaik. Ezek után ha fundatun-

egy, részekre oszolhatlan), tüz*), víz (a' régiek ezeket tartották a' dolgok és a' világ utósóbelemeinek), és egybezárást, p. o. zár, zömök, 's a' tárgyviszonyban (67. §.) bezáró benmaradó munkásságot, mindazáltal mindig némi kihatással (mert mennyiségi betű 67. §. 3-dik jegyzet) p. o. gondolkozik, közép ige ugyan, de némi áthatást jelent = tárgyról gondolkozik, ellenébe tétetik az -odik ez már egészen benmaradó, p. o. gondolkodik, (azaz magában); stb. sótt a' főlebbi okból néha egészen átható munkálást is jelent, p. o. okoz, úz, alkalmaz, halmoz, szerkez stb. és ha már a' gyökér is munkáló = ige, a' munkálást mint mennyiségi betű mennyisíti, p. o. akad, akadoz, vakar, vakaródzik.

A' milységben is elő köll neki fordulni (67. §. 2.), ide tartoznak jog v. ig — től: igaz, verus (jogos, justus), idv, idvez, áda, ádá, ádá, víta, vitéz, szár, száraz stb.

Természeti hangok: zúz, zaj, zeng, zokog, zúdit, zörög, zökög, zuhan, stb.

87. §.

A' ZS. is rokon lévén a' Z -vel jelent a' mennyiségben, egybehúzást, p. o. törzs (a' tér egybehúzatott) torzsa, törzsök, zsugori, zsibbad stb; a' milységben igenlegeséget p. o. kap, kapzsi.

Természeti hang, zsib, zsibvásár, zsúrol stb.

88. §.

Egy csomóban tehát következőleg állithatjuk elő egyenkint a' mássalhangzókat előlegi jelentéseikkel együtt:

ot, motum-ot, obligatum-ot akarünk mondani, jól így köll mondanunk: alapítvány, indítvány, kötelezmény; v -vel pedig alapítvány; indítvány; kötelezvény, fundator, v. fundantoriae litterae; motor, movens, v -motivum; et obligans, v. obligationales litterae, fognak lenni.

*) a' tüztől jön tűzta v. tiszta is, mivel a' tüzet tartották legfőbb tisztjónak.

A' mennyiségben egységet jelentenek: *x*, *xs*, és *n*.
többséget, a' többi fogbetűk: *cx*, *es*,
k, *s*, *sx*, és *r*.

egyetőmséget, *g*, *gy*.

A' milységben igenlegességet, az iny és fogbetűk;
nemlegességet, *h* és *n*,
határozást, az az igenleges nemlegesé-
séget, ha a' fog és inybetűk, *h* és *n*-
nel tétetnek öszve.

A' tárgyviszonyban belső viszonyt *b*, külsőt *k*; kü-
lönösen pedig.

nokiságot *p*, *n*, és a' fogbetűk, (fel-
sőséget *f*.)

tárgyiságot, *m*, *d*, és *t*.

egyöttlételt *v*.

A' nokviszonyban magát a' gondokozó én - *t n*

lételt *l*, *d* és *g*;

lehetőséget *n*, *k*,

szükséges létet *t*,

nem - lételt, és lehetlenséget jelen-
tenek a' tagadó betűk.

Viszonyban állanak egymással:

b (belső) és *k*, 's minden fog betűk (áthatás, külső);

d (benmarandó munkásság) és *sxt*, *x*'a többi fogbetűk
(átható és cselekvő munkásság);

d (objectivitas) és *n* (subjectivitas);

f (belső) *p* (alap);

j a' többi lágyított nyelvetűkkel (lágyság, gyön-
gédtség) és a' lágýíthatatlan *r* vastag hangzókkal
(durvaság.)

l (elő) és *t* (utó);

t (objectivitas) és *n*, *k* a' fogbetűkkel (subjectivitas);

m (mozgás) és *n* (nyugvás);

n, *ny* (subjectum) és a' többi nyelvetűk (objectum);

s (vastag) és *sx* (finom);

s (folyó munkálás — actus —) és *t* (véghezvitt mun-
ka, munkálat, — effectus —).

A' második szakasznak

MÁSODIK FEJEZETE

A' betűkről a' ragokban és képzőkben.

Ragnak (ragasztéknak) neveztetik azon betű (ragbetű), vagy szó (ragszó), mely a' gyökérszóhoz járúl v. ragad; *képzőnek* pedig azon betű (képzőbetű) vagy szó (képzőszó), mely a' gyökérszóból mást alakít v. képez, formál.

De minthogy ugyan-azon betű vagy szó egyik értelményben lehet rag a' másikban képző, p. o. toll, tollak, az *ak*, ragja ezen nevszónak, toll, és képzője 'a többes számnak; így ebben, folyam az *am* igerag és névképző, ebben, szépít az *ít* névrag, és igeképző: innen láthatni, hogy ezek nagyon szoros öszvefűgésben állanak, 's tőlém a' rendre, elosztásra nézve mint ragok, de jelentéseik magyarázatjára nézve mint képzők vétettek föl.

Első elosztás lesz a' ragokról mint 1., oly képzőkrül, melyek alkotják a' nyelvbelsőjét, és így szorosan a' *grammaticát* teszik; 2., oly képzőkrül, melyek ön-álló szókat alkotnak, és így szorosan a' *szókönyveket* teszik. Az első ismét elosztatik több czikkelyekre, a., szól a' személyragokról, á., a' névragokról mint számok esetek, és időkképzőjiről, c., az igeragokról, mint személyek. számok, idők, módok, és alakok — formák — képzőjiről d., a' határozói ragokról.

M á s o d i k f e j e z e t

E L S Ó C Z I K K E L Y

A' ragokról mint a' nyelvtanítvány képzőjéről.

90. §.

Személyragok mint birtokképzők.

Egy személy 1-ső személy ragja M*. jelent és képez objectivitást p. o. enyim = én eM, az én objectuma, birtoka, továbbá lovam = ló mint objectuma v. birtoka én-nek, lov-AI-M**, több birtok (A és I) mint az *éu*-birtoka (M) stb.

2-dik személyragja D, p. o. tiéd = te-ed ÷ a' te objectuma, birtoka, lova-D, a' ló mint objectuma v. birtoka te-nek, lov-AI-D több birtok (A és I) mint a' te birtoka (D).

3-dik személy É (60. §.) p. o. ő-É vagy őv-É, lov-A, lov-AI. stb. Péter-É, Pál-É, stb. —

Több személy képzője mindig k-levén, mely a' szövegén áll, a' birtokot jelentő rag ilyenkor mindig hangzó, (66. §.) t. i. egy vagy több hangzó a' szerint, mint egy vagy több a' birtok vagy objectum, 's ilyenkor a' több személy képző k-nak elébe jön.

1-ső szemlély mi-É-nk = mi (mint első személy) objectuma (É) és az első személy több subjectum (nk); mi lov-U-nk, ló birtoka (u) több subjectumnak (nk); mi-EI-nk, több birtok (EI) stb. vagy mivel az -nk állandóul úgy marad meg mint első személyű több no-

*) Ha az olvasó a' betűkről bővebb világozást kívánna, keretik a' betűkről szakaszban keresködni.

**) innen meg tetszik, hogy nem jó barátim, hanem barátaim, mert több birtok levén több jeleknek köll használtatni a' több birtok ki jelentésére, lov - AI-*, munka-AI-*, v. munkáim.

kot jelentő betűk a' *m'* el-is maradhat, lovunk, lovaink stb.

2-dik személy épen így, p. o. ti-É-tek, ti-ÉI-tek, lov-A-tok, lov-AI-tok. stb. valamint a'

3-dik személyben is öv-É-k, öv-ÉI-k, Lov-O-k, Lov-AI-k. stb. *) A' harmadik személyben a' *k* magához a' névmáshoz is mehet a' midőn a' tárgytól elmarad p. o. ók lova, e' helyett ó lovo-k, ók lovai e' helyött ó lovaik. Innen tisztán látszik hogy ebben *ók lov-a*, az *a*-nem az *ó*-ból (3-dik személyből) vagyon (Révay szerint), hanem tárgyiságot jelentő (61 és 66. §.) hangzóból, 's következőleg az *m* sem *n*-ből, és a' *d* sem *t*-ből.

Jegyzetek. 1., A' harmadik személynek ragja névszókhoz is ragasztatik és hasonlóképen birtokot jelent p. o. Péter-É, Pál-É, Péter-ÉI, Pál-ÉI (Péternek, Pálnak birtoka és több birtokai E és I.)

2., Mind ezen személyragok minden névragasztást elfogadnak p. o. enyimnek, enyimet, enyéimet, mieinket, lovainkat, lovainak, lovaitoknak, Péterét, Pálét, Péteréinek stb.

3., Roszúl írják vagy mondják: katonáknak fegyverök, vagy katonáknak fegyvereik, hanem katonák

*) Katoná-K-É; Katoná-K-ÉI. A' melyből meglátszik, hogy a' *K*. a' személyhez tartozik mindig, csak, hogy azon *K* a' névmásokban (valamint az igékben is a' birtok v. tárgy után tétetik mint láttuk, és valósággal (Révay szerint is) a' személyes névmások többesei is lehetnek. De azért nem következik, hogy az egyes személyben az *m*, *d*, *t* v. *ja* is, a' személyes névmás *n*, *t*, *d*. Mert az egyes szám kijelentésére semmi szükség, 's az egész magyar nyelvben legkisebb nyoma sincsen. Hanem a' tárgy kijelentésére az egyes számban is van szükség és ennek betűji az egyesben *M*. első személyé, *D*. (második személyé), és hangzó (harmadiké), több személyké is mindig hangzó, mely az igékben kivált igen tisztán fog látszani,

fegyvere, v. fegyverei. (lásd főlebb 3-dik személy a' több személyben.)

Névragasztás

91. §.

Névragok mint esetképzők.

1) a' cselekvő vagy név-eset maga a' név
 2) nokos eset, *nak* vagy *nek* (subjectum 76 §.) kétféle *a*) birtokló nokos v. birtokos eset, hol a' *nak* v. *nek* rag el is maradhat, mert már maga a' név-eset is mint birtokos (subjectum) úgy tekintethetik p. o. Pálnak könyve (Pál mint nok 's a' könyv birtoka) v. Pál könyve (Pál subjectum könyve). *b*) tulajdonító (nokos) eset, ebben a' *nak* v. *nek* ragoknak, nehogy a' név-esettel a' nokos eset ösyezavartassék, mindig jelen köll lenni, p. o. Pálnak dicséretül szolgál az (név-eset), Pálnak, Péter (név-eset) 100 forintal tartozik, vagy 100 forintjával tartozik, 's ez utósóbul (forint-já-val) tisztán kitészik a' Pál nok-sága, subjectivitása.

3) Szenvedő eset v. okozatos eset — *t*, p. o. Pált, Pétert, Pál, Péter objective vagy okozathan vagy szenvedésben vagon.

Itt vagon helye a' személyes névmások ragjairól, mint névmások eseteinek képzőjiről is szolnom.

nokos eset: énnekem v. (71 §.) nekem- az *én* mint *nok* (substantia) accidensel (*M*) bír.

Szenvedő eset: engem = *én* vagyok (*g*) objectiválásban (*m*) *).

*) a' görög és latin nyelvekhen kihagyatott az *n* és *g*, és csak az *m* (*me*, *me*) maradott meg, hihetőleg azért mivel az eredeti nyelv beszélői, az accentust az utótagra szeratvén tenni, (mint másszor a' magyar nyelvről állítottam: Müszökönyv. XIX lap; 's a' mi természeteseb is), a' későbben származott nyelvek csak az utótagot kapták meg, úgy hogy a'

Hasonlók: neked, téged; neki, őt. Miért nincsen a' harmadik személyes névmás szenvedő esetében a' g, (igy: őget) könnyen meg foghatjuk, ha meg gondoljuk, hogy a' van (est) kapcsolatot a' magyar itéletekből kimarad (igy van más keleti nyelvekben is) ezért mondjuk: én vagyok mi v. objectivitásban (én-g-m), te vagy szenvedésben (t-g-d), ő tárgy (ő-t), nem jó lenne (mint a' szokásból tudjuk) igy: ő vagyon tárgy. *)

Többes szám, cselekvő eset, mink = más (m és én (n) sok (k)). Hogy már m → más is jön be a' többesben, oka az, mert a' gondolkozó subjectum v. az én csak egy, (Krug's Fund. Phil. §. 26. Anm. 1) és így ha több a' személy úgy más is jön hozzá. Továbbá tik = te (t) sok (b); ók = ő sok. Az első és második személy igy is van: mi, ti, mivel az m állandóul az első személynek ragasztéka (78 §.) az i pedig hasonló képen tárgyat (más személyt) is jelent, és így mi, annyi mint: én, és más tárgy. Hasonló ez is: ti. Amattól az nk, ettől és a' harmadik személytől (ők) a' k, mint több személy képviselője mikép választatik el akkor, ha birtok járul hozzájuk (p. o. mié-nk e' helyött minké, mi lov-unk e' helyött mink lov-a) láttuk a' 90 §ban.

Többes szám nokos eset: minekünk vagy nekünk = mi nokok vagyunk, 's mint nokoknak v. substantiáknak accidensünk vagyon stb.

Végre szenvedő eset: minket = mi szenvedésben v. okozatban vagyunk (mink-t) stb. hasonlók: titek-et, ők-et.

Igy lehet kimagyarázni a' többi ragjait is a' személyes névmásoknak p. o. énvelem v. velem = én-vel, és az én némi objectivitásban, szenvedésben vagyon.

Jegyzetek. 1) Némely nyelvészek az utóljárókat is az

németben már a' ch (mint g-vel rokon) is hallatik (mich). Igy marad meg ezön nyelvekben az m mint első személy birtokragja is, me-us, euo mein stb.

*) Ezekben: engemet, tégedet, őtet csak az objectivitás kétfőtetik meg (mt, dt, tt) valamint ebben is: aztat.

esetekre viszik, de helytelenül, mert a' magyarban az utoljárók egyszerűen és természetesen ragadnak a' névhöz, és semmi különös esetre nincs szükségök, ellenkezőleg, mint a' latinban v. németben stb.

2) Ezek szerint a' magyarban tulajdonképen csak két eset vagyon t. i. nokos, és szenvedő eset, mivel a' név-eset maga a' név.

92. §

Névrágok mint többes szám, és sők képzője

A' többes szám képzője *k*, mely mennyiséget sokságot jelent (76 §.) p. o. emberek, angyalok, ember sok, angyal sok, stb.

A' hasonlításban a' hasonlító fok v. elő-ső képzője *bb*, v. *bb.* bőviti az értelmet (68 §.) p. o. becses, becsesb, nagy, nagyobb, a' felső fok (fő-ső legső) képzője *leg* (to esse — / — in complexu — *g*) mely az elő-sőnek elébe tétetik: legbecsesb, legnagyobb.

93. §

Némelyek az utoljárókat v. névhatározókat is ragoknak nevezvén, mindeniknek nevezeteket adnak, p. o. beható, kiható, felható, leható, távolító. Ezeknek szükségét nem látom, * kár velök nehezíteni a' nyelvet, és terhelni a' tanulók emlékezetét. Ezek tulajdonképen a' szókönyvekre *) és így a' gyökérszók fejtögetésére tartoznának: mindazáltal, minthogy sokan közülök mint előragok is előfordúlnak az igéknél, jelentéseik itt is magyarázthatnak, melyek e' következők:

ba, be, = *belső* (*b*); ban, ben = *bent nyugvás* (*n*)

bólból = *be — el*

ért = *okot tesz.* (*rt*)¹

hoz, höz, a' *helyet individualizálja.*

ig = *határ, vég.*

*) a' magyar grammatikában éppen semmi helyök (91 §. első jegyzet.)

n, on, ön = *nyugvás*
 nál, nél = *nyugvólétel (n. l.)*
 ra, re = *terjedés*
 ról, róli = *ra-el*
 tól, tóli = *t-el* (a' munkásság el -> másra kihat)
 ül, üli = *létel p. o. ajándékul (ajándék levén) adom.*
 vá vé, = *átváltozás, p. o. a' hernyó lepke-ve*
 lesz = *a' hernyó lepke való-ja lesz.*
 val, vel = *egyöttlétel (v. l.)*

I g e - r a g a s z t á s

94. §.

A' magyarban három igeragasztás vagyis, u. m. 1) *határozott tárgyú*, 2) *határozatlan tárgyú* (mind a' kettő tárgyviszonyi v. subjectívus, v. cselekvő azzala' külön-séggel, hogy egyikben ki jelentetik és meg határoztatik a' tárgy, melyre áthat a' cselekvés, a' másokban nem) és 3) *ik-es* vagy *különböztető igeragasztás*, melyet másképen ob-jectívus, vagy szenvedőnek is lehet nevezni. *) Mert hogy az *ik* a' harmadik (mint törzsök) személyben csupán külön-böztetés kedvéért vétetet föl, hogy t. i. a' cselekvőség a' szenvedőségtől meg különböztethessék, mutatja az, hogy olyan formáknál használtatik, melyeknek képző betűje mind subjectivitást mind objectivitást jelent p. o. a' szen-vedő formában, melynek képző betűje T. épen az a' mi az átható és tétető formáé; továbbá az olyan benmaradó igéknél, melyeknek képző betűji áthatást is jelentenek

*) Itt jól jegyezzük meg, a' mi az igék elosztásánál főlebb mondatott t. i. az igék vagy áthatók, vagy benmaradók; az áthatók v. cselekvők (áthatók szoros értelményben, tárgy-viszonyi subjectívusok), v. szenvedők (tárgyviszonyi ob-jectívusok); a' benmaradók v. tisztán benmaradók (nokviszo-nyai subjectívusok, lételt jelentők), v. némi áthatással (cselekvéssel és szenvedéssel vagynak öszveköttette (nok-viszonyi ob-jectívusok, létezését jelentők).

p. o. D. mely mint átható fordul elő többekben p. o. ad, enged, szenved, és így a' benmaradóknál ik-et veszen föl, p. o. aggódik, győződik, boszankodik, álmodik, stb. De a' D. képzőnél sem mindenütt szükséges az objectivitas kijelentésére az ik utórag, azoknál t. i. melyeknek cselekvő munkálást jelentő képzők felelnek meg ugyan azon szókban, p. o. marad, maraszt, hervad, hervaszt, ébred, ébreszt. Így a' Z is jelent mind, áthatást mind benmaradást azért szükséges az ik e' mellett is p. o. virágoz, (viragozza, fölvirágoz valamit) és virágozik, de hasonlóképen itt sem szükséges, ha már a' közelebbi gyökér is benmaradó jelentésű, és iktelen volt, p. o. hervad, hervadoz, szalad, szaladoz, marad, maradoz, eped, epez. A' közik ragban már szükséges, mivel a' k miatt könnyen cselekvő áthatóvá válhatnak p. o. üt, ütközik, nem: ütköz. Az ik igerag tehát mindig szenvedést — átható v. benmaradó szenvedést — jelent.

95. §.

Igeragok mint személyképzők.

A' háromféle igeragasztás egyedül a' személyképzők által különbözik.

Jegyzet. A' többes szám képzője itt is mindig k.

A' Határozatlan tárgyú igeragasztásban egyesszámban 1-ső személy dicsér-eK (76 §.)

2-dik — dicsér — SZ. (83 §.)

3-dik — maga a' törzsök

többes számban 1-ső személy dicsér-ÜNK (N. határozatlan)

2-dik — dicsér — TeK

3-dik — dicsér — NeK (N. határozatlan).

A' határozott tárgyú igeragasztásban egyes számban

1-ső személy dicsér — eM (ich lobte es. 78 §.)

2-ik — dicsér — eD (du lobst es. 71 §.)

3-ik — dicsér — I (er lobt es. 66 §.)

többes számban

1-ső személy dicsér-I-ük v. dicsér-J-ük

2-dik — dicsér-I-tek.

3-dik — dicsér-I-k.

Láthatja kiki, hogy itt a' többes első és harmadik személyből az *N*. mely határozatlanságot jelentene, ki-maradott; a' határozatlan tárgyú igeragasztásnak többes második személyében hihetőleg a' nehéz kimondás miatt esett ki az *n* (dicsérntek).

Az ikes igeragasztásban

egyes számban 1-ső személy dicsértet — *eM* (78 §.)

— 2-dik — dicsértet — *eL* (77 §.)

— 3-dik — dicsértet — *ik*.

többes számban 1-ső személy dicsértet — *üNK*

— 2-dik — dicsértet — *TeK*

— 3-dik — dicsértet — *NeK*.

Imé itt újra vissza jött a' határozatlanság (*N*), mert itt nincs határozott tárgy, melyre áthatna a' munkásság, hanem a' személyek magok vagynak tárgyiségben.

Jegyzet. Különösnek látszik ezön igevaltozás: dicsérlek, dicsértelek, dicsérnélek stb. melyekben az *l* a' második személyre ható munkásságot jelent, de tudjuk hogy az *l* álladoul a' második személy képzője még pedig mind a' cselekvésben mint a' szenvedésben (77 §.), tehát itt a' második személy objectivitását, (az első személy cselekvésben = *k* levén), jelenti.

96. §.

Igeragok mint idők képzőji

1) Félig múlt idő képzőji a' hangzók *A. v. E.* (66 §) p. o. dicsér-*E*-ek v. dicsérék, dicsér-*E*-el, v. dicsérel, dicsér-*E*, dicsér-*E*ünk, v. dicsérénk, dicsér-*E*-etek, v. dicsérétek, dicsér-*E*-nek. Határozottan dicsér-*E*-em, v. dicsérem, dicsér-*E*-ed v. dicséred, dicsér-*E*e, v. dicsére, dicsér-*E*-iük v. dicséruk, dicsér-*E*-etek v. dicsérétek, dicsér-*E*-ik v. dicsérék. És így minden módban és formában p. o. dicsérn-*E*-ek v. dicsernék, dicsérn-*E*-el, v.

dicsérnél, dicsérn-*E*. továbbá dicsértet-*E*-em v. dicsértetem, dicsértet-*E*-el, v. dicsértetél, dicsértet-*E*-ik v. dicsérteték.

2) egészen múlt idő képzője *T* v. *TT* (84 §) p. o. dicsér-*T*-em, dicsér-*T*-el, dicsér-*T*, dicsér-*T*ünk, stb.

3) jövő idő képzője *ND*. (67 §) p. o. dicsér-*e ND*-ek, dicsér-*e ND*-esz, dicsér-*e ND* stb.

97. §.

Igeragok mint módok képzőji

1) óhajtó mód képzője *N* (79 §) p. o. dicsér-*N*-ék, dicsérend-*eN*-ék stb.

2) parancsoló és foglaló módnak, (melyekben a' második személy a' törzsök, és így alapja a' többi azon időbeli személyeknek *), képzője hathatóság végett a' törzsök utóbetűjének meg kettőztetése vagy némelyekben a' kettőztetés helyett *J* betű p. o. dicsér-*J*-ek, dicsér-*J*, dicsér-*J*-en.

3) Határozatlan mód képzője *N*. p. o. dicsér-*N*-i. De ezen határozatlan mód meg is személyesülhet akkor, ha a' személyes névmások nokos esetei el maradnak (mert egyébkor, sem szükség reá, sem alapja nincs) p. o. nekem, neked, neki lehet vagy köll dicsérni, vagy (nekem, neked, neki elmaradván) lehet v. köll dicsérenöm, dicsérenöd, dicsérenie stb. (Én másott is próbáltam használni p. o. kérettetik az olvasó, műszovaitmban meg nem ütköznie, e' helyött: *hogy* műszovaimban meg ne ütközzék.)

98. §.

Igeragok mint részesülők képzőji.

A' részesülők vagy névszók, melyek az igeragok munkásságaiban részt vesznek — *milységi* nevek, képzőbetű-

*) A' tud. Társaság használatára készült „helyes-írás“ 22dik lap.

jik hangzók, különösen *o, ó **) a' jelen és jövő időben; a' múltban pedig *t*.

A' függő állapotjegyzők: *VA, VE*, (együtt létel v. létel) függetlenek: *VÉN, VÁN*; de ezek tulajdonképen igehatározók.

99. §.

Ezek szerint igen különféle, még is igen egyszerű a' magyar igeragasztás, mert minden személy-, idő-, mód képzők stb. minden igeragasztásokban 's egyik a' másikban szüntelen megtartják (az egészen múlt, csekély kivétellel) képző betűjüket. Ezért csodálkozom nyelvtanítóinkon, hogy ívekre terjedő paradigmákkal nehezítik a' csodálatosan különfélesíthető, de igen egyszerű magyar nyelvet. Az előszámlált igeragokat, melyek teszik az egész igeragasztást, én ezekben vonom össze:

I g e r a g o k

Személyképzők					
Határozatlan igeragaszt.		határozott igeragaszt.		ikes igeragasztás.	
egyszám	többesszám	egyszám	többesszám	egyszám	többesszám
1ő szem	K	NK	M	M.	NK
sik —	Sz v. I	T — K	D	L.	T — k
sik —	—	N — K	I v. Ja.	ik	N — k
			I-k v. J-k		
			IT-k v. JT-k		
			Ik v. Ják		

Időképzők

Feligmúltó	A v. E.
Egészennúltó	T v. TT.
Jövő	ND.

Módképzők

Óhajtó	N.
Parancsoló	J.
Határozatlan	N.

többiképzők

Részesülő	ó s, t
Állapotjegyző	va, ve
	ván, vén

Ezeknek könnyű és szép öszverakásából áll a' magyar igeragasztás, mely hogy mily egyszerű, 's még is mily sokszerű — lássunk egy példát. Vegyük föl ezen igét: *mond*,

*) 66 §.

's vegyünk föl oly példát, mely majd minden igeragokban, melyeket eddig láttunk, részt veszen p. o. a' *jövő idő igeragasztásának óhajtó mód határozott tárgyú többes első személyét*. Már a' példából magából a' rendet kiki láthatja. És így első helyre jön a' jövő idő képzője *nd*, 's lesz *mondand*, 2. dik helyre óhajtó mód képzője *n* 's lesz (mivel sok mássalhangzót egy más után a' magyar nyelv nem tűr) *mond and-an*. 3. dik helyre a' határozott igeragasztás többes első személye *ük* vagy a' törzsek vastag' hangú ragot kívánván) *iük* v. öszszehúzva (6 §.) *ák*, 's lesz: *mond-and-an-ók*.

100. §.

Igeragok mint forma v. alakképzők

A' magyarban egyszerűen állítatva-elő, öt különböző forma v. alak-²kepző vagy on, de a' mely képzők minden átható jelentésű*) igékből (egészen mathesisi törvények szerint rakatván együvé) 30, különböző mind szokásban lévő formákat alkotnak. Ezen öt betűk e' következők 1., G = gyakorló, 2., T = tétető, 3., D = benmaradó, 4., T = szenvedő, 5., H = lehető. **) Hogy ezön rendbe köll őket helyhetni, meg tetszik onnan, hogy az utóbbiak miudig járulhatnak az előbbiekhöz, de nem az előbbiek az utóbbiakhoz, melyet példákból érthetünk meg jobban p. o. jól mondjuk irogathat, irathat, íródhatik, irathatik stb. de nem jó lenne írhatgat, írhattat stb Vegyük az egésze például ezen átható igét: *ír*

*) és így a' középigékből is ha élebb áthatókká leendenek p. o. ül, ültet, áll, állit.

**) Sógód betűkkel egyött G = oGat, v. Get, T = aT, é T, vagy ha a' törzsek több tagú és ha az egytagúban t az utóbetű = Tat, Tét p. o. üt, üt-Tet; keres Tet, de a' többiben csak a T, e T, ver, ver-eT, mond-a T. Ez áll a' szenvedő T-jérül is; ik járulván hozzá. D = óDik, ó Dik; H = Hat, Het.

átható ige: ír. —

1.	G.	„	„	ir-o	Gat	.	.	.	1-só	alak
2.	T.	„	„	ir-a	T.	.	.	.	2.	—
3.	D.	„	„	ir-ó	Dik	.	.	.	3.	—
4.	T.	„	„	ir-a	Tik	.	.	.	4.	—
5.	H.	„	„	ir-Hat		.	.	.	5.	—
1. 2.	G. T.	„	„	ir-o	Gat-Tat	.	.	.	6.	—
1. 3.	G. D.	„	„	ir-o	Gat-ó Dik	.	.	.	7.	—
1. 4.	G. T.	„	„	ir-o	Gat-Tatik	.	.	.	8.	—
1. 5.	G. H.	„	„	ir-o	Gat-Hat	.	.	.	9.	—
2. 3.	T. D.	„	„	ir-a	T-ó Dik	.	.	.	10.	—
2. 4.	T. T.	„	„	ir-a	T-Tatik	.	.	.	11.	—
2. 5.	T. H.	„	„	ir-a	T-Hat	.	.	.	12.	—
3. 4.	D. T.	„	„	ir-ó	D-Tatik	.	.	.	13.	—
3. 5.	D. H.	„	„	ir-ó	D-Hatik	.	.	.	14.	—
4. 5.	T. H.	„	„	ir-a	T-Hatik	.	.	.	15.	—
1. 2. 3.	G. T. D.			ir-o	Gat-Tat-ó Dik	.	.	.	16.	—
1. 2. 4.	G. T. T.			ir-o	Gat-Tat-Tatik	.	.	.	17.	—
1. 2. 5.	G. T. H.			ir-o	Gat-Tat-Hat	.	.	.	18.	—
1. 3. 4.	G. D. T.			ir-o	Gat-ó D-Tatik	.	.	.	19.	—
1. 3. 5.	G. D. H.			ir-o	Gat-ó D-Hatik	.	.	.	20.	—
1. 4. 5.	G. T. H.			ir-o	Gat-Tat-Hatik	.	.	.	21.	—
2. 3. 4.	T. D. T.			ir-a	T-ó D-Tatik	.	.	.	22.	—
2. 3. 5.	T. D. H.			ir-a	T-ó D-Hatik	.	.	.	23.	—
2. 4. 5.	T. T. H.			ir-a	T-Tat-Hatik	.	.	.	24.	—
3. 4. 5.	D. T. H.			ir-ó	D-Tat-Hatik	.	.	.	25.	—
1. 2. 3. 4.	G. T. D. T.			ir-o	Gat-Tat-óD-Tatik	.	.	.	26.	—
1. 2. 4. 5.	G. T. T. H.			ir-o	Gat-Tat-Tat-Hatik	.	.	.	27.	—
1. 3. 4. 5.	G. D. T. H.			ir-o	Gat-ó D-Tat-Hatik	.	.	.	28.	—
2. 3. 4. 5.	T. D. T. H.			ir-a	T-ó D-Tat-Hatik	.	.	.	29.	—
1. 2. 3. 4. 5.	G. T. D. T. H.			ir-o	Gat-Tat-ó D-Tat-Hatik	.	.	.	30.	—

Jegyzet. Ezekből lehet más szókat is képezni.

1. ás, és p. o. irás, irogatás, irat-ás stb.	30.
2. ási, ési, írási, irogatási, iratási stb.	30.
3. ásbeli, ésbeli	30.
4. mány, mény	30.
5. mányi, ményi	30.
6. ó, ó, író, irogató, irató	30.
7. ói, ói	30.

8. ólag, óleg	30.
9. ólagi, ólegi	30.
10. óság, óség	30.

és így tovább számtalan ragokkal. De látjuk, hogy csak már eddig is 300-ra megyen az igeszovakon kívül.

M á s o d i k f e j e z e t

MÁSODIK CZIKKELYE.

A' ragokrul mint önálló szók képzőjiről *)

§. 101.

Főnévragok, mint főnévképzők.

A, É, *milység* (66. §.) p. o. gomb, gomba, kúp, kúpa, bog, v. bok, boka.

ACS, ECS, 1. *kiécsingítő* (70. §.) p. o. kő, kövecsa, kor, koracs, úr, uracs. 2. *munkáló* (ugyanott) p. o. dug, dugacs.

AD, OD, ED, ŐD, v. D, *accidens* (mellék, birtok, forma, stb.), vár, várad, Bors, Borsod, kar, kard, tér, térd.

ADON, *levő*, haj, hajadon (in capillis existens).

AG, EG, *egyetöm* (G) ür, üreg, 2. *milység, tulajdon-ság*, szál, szalag (pántlika).

AK, OK, EK, ŐK, v. csak K. 1. *külség* (K) far, farkok, v. fark, tő, tők. 2. *munkáló* (ugyanott) súly, sulyok, szer, szerk(organum).

AL, EL, OL, ŐL, *létel* (L) ét, étel, öb, öböl, küb, küből, lét, létel.

*) Ezen ragok és képzők fölosztásában mint az olvasó látni fogja, Kresznericset követtem, de nem az elnevezésekben (89 §), valamint azt is fogja látni, hogy én az ő ragjait sokakkal szaporítottam.

- ALY, ELY**, *ugyan az*, gömb, gömböly, mi, mily.
ANY; ENY, *principium essendi* (*N, NY*) só, savany (só-lét-elve), ár, arany (ár lét-elve).
AP, EP, *alap* (*P*) gyár, gyarap, szer, szerep, (szernek, munkálásnak vagy eszköznek*) alapja).
AR, OR, *terjedés, kiterjedés* (*R*) agy, agyar, bog v. bok, bokor.
ASZ, ESZ, *munkáló* (*SZ*) szak, szakasz, tám, támasz.
ÁCS, ÉCS, ÓCS, ŐCS v. **ÁLCS** stb. 1. *munkáló* (*CS*) p. o. szak, szakács. 2. *kicsinyítő* (ugyan ott) p. o. szem, szemócs.
ÁG, ÉG, *egyetöm* (*G*) vil (egyöttlét), világ.
ÁL, ÉL, *létel, származás* (*L*) szak, szakál.
ÁLY, ELY, *ugyanaz*, dag, dagály, vész veszély.
ÁNY, ÉNY, *subjectivum, principium essendi* (*N, NY*) lap, lapány, erő, erény.
ÁR,ÉR, *munkáló* (*R*) kád, kádár, bog, bogár, tim, timár.
ÁSZ, ÉSZ, *művelő, művészkedő* (*SZ*) bánya, bányász, kert, kertész.
CZA v. **CZE**, *kicsinyítő* (*CZ*) út, útcza, tál, tálcza, tó, tócza.
CSA, CSE, *ugyan az*, tó tócsa, szem, szemcsé.
D, lásd **AD, ED**.
DAD, DED, *forma* (*D*) kerek, kerekded.
DALOM, DELŐM, *több dolgok, mind objectivusok*, (*D, L, M*) p. o. úr, urodalom; fej, fejdélőm**).
ÉK, *milység* (*K*) táj, tájék, körny, környék.
GAR, GER, 1. *egyetömös terjedés, sú***)*, sugár v. sugár, tőm, tőmger v. tenger (81. §.) 2. *egyetömi munkáló*, im, imger, v. inger (78. és 81. §.)

*) p. o. te ennek nem volnál szere, vagy eszköze, munkálója.
 **) Innét megtetszik, hogy a' magyar nyelvben a' társaság fejének nagy függősége vagy törvények által korlátozása jelentetik.
 ***) sú, természeti hangja a' sebességnek.

- KA, KE, *kicsinyítő (K)* madár, madárka.
 KAL, KEL, *aprólag munkál*, ir, irkál.
 LAG, LEG, *létel in complexu*, par (80. §.) parlag.
 LAT, LET, *lét*, szög, szöglet.
 LÓ, LÓ, *létezó, levó*, tar, tarló, nap, napló, szél
 szelló.
 MÁNY, MÉNY, *objectum, accidens*, zsák, zsákmány.
 NÉ v. NÓ (N) Király, Királynő.
 NOK, NÖK, *subjectum*, tár, tárnok, ál, álnok, tit,
 titnok, (szebb mint a' sok k-s titoknak, titokno-
 koknak).
 OM, ÖM, *objectivum*, ál, álom (álmi); kör, köröm,
 (körmi); éh, éhom.
 OS, ÖS, *subjectum, birtokos, munkáló*, asztal, asztalos,
 áru, áruos, vagy árus, pénz, pénzes, fog, fogas.
 Ó, Ó, *milyiség*, anya, v. any, anyó.
 SÁG, SÉG, *quantitas aut qualitas in complexu (S-G)*
 enber, enberség, magyar, magyarság.
 SZÁG, *ugyan az*, úr, ország vagy orszóg. (Műszóköny-
 vem, vezérszó).
 TYÚ, TYÚ, *objectum, accidentia*, kéz, keztyú, sark,
 sarkantyú.
 U, Ű, *milyiség*, lap, lapu, gyep, gyepű, ár, áru.
 VÁNY, VÉNY, *substantia, subjectum*, ör, örvény.
 ZAT, ZET; *mennyiségi dolog*, csillag, csillagzat.

102 §.

Fónévragok, mint melléknévképzók.

- AG, OG v. UG, *milyiség*, rész, részeg, haz, (defecti-
 vus actus H. Z.) hazog vagy hazug.
 AS, OS, ES, ÖS, *milyiség*, harag, haragos, vér, véres.
 AZ, EZ; *ugyan az*, szár, száraz, idv, idvez.
 I, *milyiség*, nyár, nyári, kéz, kézi.
 LÓ, LÓ, *létezó, levó*, egyen, egyenlő, hason v. hasonny,
 hasonló.
 MES = mis p. o. vér, vérmes.

SÓ, SÓ, *lépső (S)* utó, utósa, elő, elős v. első, kö-
zép, középső, vég, végső.
TALAN, TELEN vagy TLAN, TLEN, *negative posit*,
ok, oktalan, ember, enbertelen, erő, erőtlen.
Ú, Ű, *milység*, savany, savanyú, gyönyör, gyönyörű.

103. §.

Főnévragok, mint igeképzők.

AD, ED, *létel (D)* ár, árad, ér, ered.
AG, OG, EG, ÖG, *gyakori munkásság*, locs, locsog,
csöp, csöpög, (főképen a' természetű hang szülte
nevekhöz ragad).
AL, OL, EL, ÖL, *munkál*, talp, talpal, munka, mun-
kál, ország, országol, mese mesél.
AR, OR, ER, ÖR, *cselekvő munkálás*, hab, habar, tők
vagy tek, teker, ige, ige-er vagy iger stb.
ASZT, ESZT, *cselekvő munkálás*, (többnyire az AD, ED,
létel jelentő képzők változnak ASZT, ESZT kép-
zőkké) ár, árad, áraszt, ér, ered, ereszt.
AZ, OZ, EZ, ÖZ, 1. *cselekvő munkálás*, óltalom, óltal-
maz, hegy, hegyez, szerk, szerkez. 2. *benmaradó
munkásság*, lét, létez, egy, egyez, *néha iekkel*, p. o.
hiba, hibáz, (er fehl), hibázik (es fehl).
ASZ, ESZ, *foglalatosság, munkálás*, hal, halász, (pisca-
tur) eger, egerész.
IK, (a' szenvedő átható és közép igék különböztetője*)
lak, lakik, vágy, vágyik.
ÍT, *cselekvő munkálás*, lap, lapít, hév, hevít.
INT, *gyöngé munkálás*, (N) köh, köhint.
KODIK, KÖDIK, *mennyiségi (K) szenvedő benmaradó
munkásság*, agyar, agyarkodik, eresz, ereszködik.
KOZIK, KÖZIK, *ugyan az*, tanács, tanácskozik, ügy,
ügyeközik.

*) 94. §.

LAL, LEL, vagy **LÁL, LÉL**, átható munkálás, fagy, fagyalal, hir, hirlal.

LIK, létel, (többnyire személytelen igéket képez) fény, fénylik, villám, villámlik, rom, romlik *).

ODIK, ÖDIK, szenvedő benmaradó, folyam, folyamodik, kerek, kerekődik, enber, enberődik.

Jegyzet. **HÖDIK**-ben a' h alkalmasint csak aspiratio, bűn, hűnhődik.

OSZIK, ÖSZIK, USZIK, ÜSZIK, ugyan az, nyugoszik, fek, feküszik, al, aluszik.

TAT, TET, cselekvő munkálás, ok, oktat, (okokkal tanít).

UL, ÜL, létel v. tiasztá benmaradó (viszonyban áll az it-tel) lap, lapít, lapul, hév, hevít, hevül.

VAN, VEN, létel, puf, puffan, (pufvan), csöp, csöppen csöp-ven **). Ehez ha T járul, lesz

VANT, VENT, átható munkálás csöp - csöppent, locs, loccsant. Többnyire természeti hangból származott szókhöz járulnak, 's valamint a' van, ven a' hang egyszerű (n) történést; úgy a' vant, vent a' hang egyszerű munkálását jelenti; gyakori munkásságot jelent ugyan ezekben az og, ög, csöpög, locsog (benmaradó) és csöpögtet, locsogtat, (átható) stb.

104. §.

Főnévragok, mint határozóiképzők.

ÁNT, ÉNT v. **INT**, kor, koránt, rész, részent vagy részint, szer, szerint, mi, mint.

AST, EST, öröm, örömet.

AN-, ENKINT, ház, házankint, fej fejenkint.

T, önkény, önkényt.

*) Hogy mind ezek személytelen Igék, mutatja, hogy ha személyesekké 's különösen subjectivusokká válnak, a' ragokat mint nem-ikések veszik föl, p. o. romlok, romlasz, díszlek, diszlesz stb.

***) Kresznerics szótára. Bevezetés 711 lap.

TA, TE, szin, szinte, szer, szerte.
TAN, TON, TÖN, TEN, ifju, ifjontan, rég, régönten *).

105. §.

Melléknévrágok, mint melléknévképzők.

AD, OD, ED, ÖD, *mellékség, tulajdonság (D)* három, harmad, hat, hatod, száz, század.

Jegyzet. Ezen rágak a' számokból főneveket is szoktak képezni p. o. száz, század = száz d-olog (száz év; százrész; száz enher stb); hogy tehát amazok mint melléknévek ezektől megkülönböztessenek, ik-et (76 és 94. §.) vesznek föl így: harmadik, hatodik, századik.

AG, EG, OG, ÖG, *milység, jó, jog* (dexter, a, nm) bal, halog (sinister), gyal (gyar, jár) gyalog.

AS, ES, OS, ÖS, *milységnek* (melléknévnék, mert most melléknévrágokról vagy on szó) *milysége* (latinul: sub) p. o. kék, kékes (subcaeruleus) sárga, sárgás, (subflavus) ily, ilyes, rossz, rosszias.

DAD, DED, *forma, idom, édes, édesded, kis, kiseded* (édesforma, kisforma).

D v. DI *ugyan-az, katonás, katonásdi.*

I, *milység, utóbb, utóbbi, később, későbbi.*

IK, *különböztetés.* egy, egyik, más, másik, jobb, job-
bik, harmad, harmadik.

KA, KE, *hicsinyítő, szegény, szegényke, tar, tarka.*
Ide tartozik a' CSKA is, p. o. jó, jócska, sok, so-
kacska.

TALAN, TELEN, *tagadás, bátor, bátortalan, szapora,*
szaporátlan (szaporátalan).

VAN, VEN, (számragok ebből: von**) hat, hatvan,
(hatvon, hatvonás) nyolcz, nyolczvan.

*) A' határozói képzőkrül többet a' 114. §-ban.
**) Az emberek kezdetben vonásokkal számláltak. Így a' né-
meteknél -zig (zug. ziehen), görögöknél *κορτα* (κορτα bököm,
szürom) 's ebből a' diák „ginta“ quadraginta, quinquaginta.
Kresznerics szótára IX. és X. lap.

106. §.

Melléknévragok, mint főnévképzők.

AP, EP, *basis*, al, alap.

KA, KE, *kicsinyítő*, sós, sóska, csaló, csalóka.

LEK, *munkáló*, kötő, kötőlék (a' mi köt).

OG, ÖG, *unus complexus, egyetöm*, jó, jog *) (*complexus boni v. juris, jó egyetöm*), só (*gradus*), sóg vagy sőt = *complexus graduum*.

ONCZ, ÖNCZ, *önki v. nok*, ifjú ifjoncz.

Jegyzet. Hogy *onc*, *önc* stb. épen annyi, mint *önki v. nok* (a' *k* a' *cz* vel mint tudjuk, igen közel rokon lévén), kétségbe hozhatatlan. Tehát *ifjoncz* annyi mint ifjú *nok* v. ifju *subjectum*. Hasonlók ezen régi szavak is: *lovancz* (miles *equestris*, ló *noka*), *lábancz*. Ez okbul helyesen ragasztatnak ugyan a' *nok*, - *nök* ragok némely újontan használt szavakhoz, mint *titoknok* v. *titnok*, *tanácsnok*, *előnök* v. *elnök*, (valamint helyes „*első* v. *első*,” úgy ez is *előnök* v. *elnök*; s valamint helyesen tétetik öszve „*elő-beszéd*,” úgy „*előnök*“ is): de a' jó ízlésnek kifogása van ellenök. Mert ha az említett szavak a' többes számban és *nokos* esetekben is előfordúlnak, kellemetlenül jőnek öszve (legsül, ha sok hasonló szavaink lesznek) a' sok *k* betűk, p. o. *tanácsnokoknak*, *előnököknek*. Ezért oly szavakban, melyeket újontan akarunk divatba hozni, jobb ízléssel használhatók az *onc*, *önc* ragokat, p. o. *előncz* (*praesidens*); anniyal inkább, mert jobban megfelel a' latin *ens*-nek a' magyar- *önc* (*cz*, s fogbetűk) mint a' német *ling*-el. Ezért „*kedvencz*, *védencz*“ (jóllehet én is éltem velök) annyi mint „*kedvnök* v. *kedvelő*, *védnök* v. *védő*,” nem pedig: *kedvelt* v. *védett*. — „*Elölülő*“ minden tekintetben alkalmatlan kimondású.

*) Jog mint följebb láttuk melléknév is.

SÁG, SÉG, *qualitas in complexu*, jó, jóság, eszes, eszeség, bölcs, bölcseség (bölcs-ség).
SZÁG, *quantitas in complexu*, jó, jószág.

107. §.

Melléknévrágok, mint igeképzők.

ALJA, ELI, *átható* jó, jovalja, (approbat) jovas *), jovasol, jovasolja, (svadet), röst, rösteli.

ALLIK, ELLIK, *szenvedő létezés*, kék, kékellik, sötét, sötétellik vagy sötétlik **). Én azt tartom, ezen (LIK) rágak csak személytelen igeképzők, mivel ha személyekké lesznek iktelenül ragasztatnak p. o. sötétek, sötétesz, zöldellek, zöldellsz stb. lásd (103. §. LIK).

GAT, GET, *gyakorló átható*, igaz, igazgat, édes, édesget, IT, *cselekvő átható*, boldog, boldogít, ép, épít.

KODIK, KÖDIK, *mennyiségi (K) benmaradó*, gondos, gondoskodik, heves, heveskődik.

ODIK, ÖDIK, *benmaradó*, bátor, bátorodik, fehér, fehérödik.

OL, ÖL, *cselekvőátható*, más, másol, dőzs, dőzsol, jós, jósol.

ONG, ÖNG, *gyakorló benmaradó*, bús, búsong, őrj, őrjög, SZIK, *szenvedő létező*, beteg, betegszik.

TAL, TEL, *átható*, nehéz, nehéztel, magasz (magas) magasztal.

UL, ÜL, *létel* jobb, jobbúl, ép, épül (itt is viszonyban áll az *ít*-tel jobbít, épít).

108. §.

Melléknévrágok, mint határozóképzők.

AN, EN, ON, ÖN ***) hamis, hamisan; gazdag, gazdagon.

*) quasi subbonum (105. §.) svasu dignum.

**) Hogy mássalhangzó után a' kettőztetés elmarad, erre igen sok példáink vannak, p. o. mondtam v. mondtam, Kolosvárott v. Kolozsvárt stb.

***) A' határozóképzőkrül lásd a' 114. §-t.

DON, DÖN, új, újdon.
INT, alkalmas, alkalmasint.
KOR, (idő) az, akkor v. akkor.
LAG, LEG, új, újlag, fölös, fölösleg.
LAN, LEN, egész, egészen.
SZOR, SZER, SZÖR (sor) három, háromszor, sok, sokszor.
TA, TE, gyakor, gyakorta.
ÜL, ÜL, gonosz, gonoszúl.

109. §.

Igeragok, mint igeképzők.

AD, ED, 1. *munkáló*, fog, fogad, 2. *benmaradó*, fül, fülad, gyúl, gyúlad.
ADZIK, EDZIK, *gyakorlatos* (z) *szenvedő létezés*, fiú, fíjadjik, gyp, gyepedzik.
AL, EL, *átható*, forr, forral, lö, lövel.
ASZT, ESZT, *nagy áthatású*, fogy, fogyaszt, él, éleszt, fül, fúlaszt, gyúl, gyúlaszt, (itt is viszonyban áll a' benmaradó AD v. ED-del).
AT, ET, *átható*, húll; húllat.
AZ, OZ, EZ, ÖZ, *a' munkásságot sokasítja*, (85. §.) ragad, ragadoz, föld, földöz, szalad; szaladoz; v. *ikkell*, lakik, lakozik.
BÁL, *böven csinál*: nyír, nyirbál.
DÁCSOL, DÉCSÖL, *mennyisítve csinál*, p. o. vág, vagdácsol, szök-ik, szökdécsel.
DAL, DEL, *elterjedve csinál*, (66 §. 3.) jár, járdal, él, éldele.
DOGÁL, DÖGÉL, *gyakorló lévő v. léteső*, áll, álldogál, jó, jódogél, ir, indogál.
DOKOL, DÖKÖL, *ugyan-az*, hal, haldokol, ér, érdököl.
DOS, DÖS; *mennyisít*, mar, mardos vagy, ikes gyökértül, búvik, bújdosik (búvdosik).
DOZ, DÖZ, *ugyan-az*, kap, kapdoz, kér, kérdöz vagy ikes gyökértül. esik, esedözik.

GAT, GET, *gyakorló*, hall, hallgat, beszél, beszélget.

GÁL, GÉL, *gyakorló*, keres, keresgél, áll, állógál.

INT, *gyöngíti a' munkásságot*, (N) emel, emelint, csap, csapint.

ÍT, *átható*, szól, szólít.

KAL, KÉL, *mennyiségi létező*, ás, áskál, vés, véskél, jár, járkál.

KOD, KÓD, *ugyan-as*, kap, kapkod, csip, csipked v. ikkel, bizik, bizakodik, keres, kereskődik.

KOZ-ik, KÖZ-ik, *ugyan-as*, csodál, csodálkozik, fér, férközik.

LAL, LEL, *átható munkálás*, hízik, hizlal, kér, kérlel.

ODIK, ÓDIK, *benmaradó*, kever, keverődik.

ÓDIK, ÓDIK, *benmaradá*, fog, fogódik, él, élődik.

ÓDZIK, ÓDZIK, *mennyis v. gyakorlatos benmaradó*, vakar, vakaródnak.

OG, ÖG, *gyakorló*, füstöl, füstölög, szédül, szédelög.

ONG, ÖNG, *ugyan-as gyöngítve*, száll, szállong.

OS, ÓS, *mennyisítő*, fut, futos.

SZIK, (személytelen) lát, látszik.

T, *átható*, fél, félt, billen, billent.

TAT, TET, *átható*, ázik, áztat, jár, jártat.

ÚL, ÚL, *létező*, jár, járúl.

110. §.

Igeragok mint főnévképzők.

ADÉK, EDÉK, *létezés*, zár, záradék (a' mi zár, conclusio), húll, húlladék, törik, töredék.

AG, EG, *milység*, bolygat, bolygatag.

AL, EL, *léte*, fon, fonal, von, vonal (linea).

ALOM, ELÖM, *létező mi*, hat, hatalom, fél, félelöm.

AM, OM, EM, *objectum*, foly, folyam, köll, köllem, vagy, vagyom.

Jegyzet. Ezen szép rövid ragot inkább használhatók mint a' hosszú adalom-, edelem-et p. o. gyúl, gyűl.

- lem, tün, tünem (*Erscheinung*), szün, szünem, gyúl, gyulam, függ, függem (*subordinatio*) stb.
- AP, EP, *alap*, ül, ülep, isz-ik, iszap.
- AT, ET, *munkálat*, *effectus*, parancsol, parancsolat (*mandatum*).
- ASZ, ESZ, *mivelő*, dug, dugasz.
- ÁCS, ÉCS, *kicsinyítő*, farag, faragács v forgács.
- ÁL, ÉL, 1. *létel*, hal, halál. 2. *mivelő*, föld, földél, szab, szabál (*norma, regula*).
- ÁLY, ÉLY, *ugyan-az*, oszt, osztály, szeg, szegély.
- ÁR, ÉR, *mivelő*, búv-ik, buvár, szí vagy sziv, szivar, csapol, csaplár, országol, országjár (*statús minister*).
- ÁS, ÉS, *mivelés, munkálás*, (*actus ipse 82. §.*) arat, aratás, kér, kérés.
- CS v. LCS, *mivelő*, kap, kapcs- v. kapocs, teker, tekercs, szó, szócs v. szölc.
- CSÓ, CSŐ, lásd SÓ, SŐ.
- DALOM, DELÖM, *objectivum*, fáj, fájdalom, bir, birodalom.
- DÁR, DÉR, *csináló, tevő*, p. o. caap, csapodár, tün-ik, tündér.
- ÉK, *mivelő*, füst, füsték, akad, akadék, pótol, pótolék.
- LÉK, *létező*, tart, tartalék, tólt, tóltelék.
- MÁS, MÉS, (v. omás, ömés) *objectivó munkálás*, p. o. áld, áldomás (*actus, quo aliquid benedicitur*), lel, lelemés (*actus, quo aliquid invenitur*).
- MÁNY, MÉNY, *objectivitas*, csinálniány (a' mi csináltatik), szúl, szülemény.
- OK, EK, *létező*, tör-ik, törek, vét, vétek.
- TOK, TEK, *szenvadó létező*, bir, birtok (a' mi biratik).
- SÁG, SÉG, *quantitas v. qualitas in complexu*, fárad, fáradság, költ, költség.
- SÓ, SŐ, *gradus*, hág, hágsó, lép, lépső.
- VÁNY, VÉNY, *substantia*, jó, jövény v. jövevény, taníttatik, taníttatvány.
- ZI, *létezés*, lak-ik (jóllakik), lakzi (lakodalom).

111. §.

Igeragok, mint melléknéviképzők.

ANDÓ, ENDÓ, (*jövő idő képzője*) áll, állandó, hal, halandó, váratik, váratandó, mondatik, mondatandó*).

ATLAN, ETLEN, *negatio*, tud, tudatlan, állhat, átlhatatlan, hallhat, hallhatatlan, számláltathat-ik, számláltathatlan, vagy (a' *h, t*-vel fölcseréltetvén) számlálhatatlan.

ÁNK, ÉNK, *milység*, nyal, nyalánk, fél, félénk, él, élénk.

CSI, *milység*, kíván, kíváncsi.

ÉKONY, ÉKÖNY, (könnyű, könnyen) hajlik, hajlékony, fél, félékeny.

ZSI, *milység*, kap; kapzsi.

112. §.

Igeragok mint határozói**) képzők.

TON, TÖN, fut, futton, lép, léptön.

VA, VE, (állapotjegyzők) fog, fogva, biz-ik, bizva.
Ezekből erednek:

VÁST, VÉST, fogvást, bizvást.

113. §.

A' Határozók és a' beszéd többi részeinek ragjai mint a' beszéd különféle részeinek képzőji.

ABB, OBB, EBB, ÖBB, (hasonlító képzők) alá, alább, őszve, őszvébb.

*) Nem jó volna várandó, vagy mondandó, mert az annyit tenne, a' ki várni vagy mondani fog.

**) 114. §.

AD, OD, ED, ÖD, forma, távol, távolad, = távolformán.

AL, EL (igeképzők) hátra, hátrál.

ALja, ELi, (igeképző) messzse, messzeli.

AN, ON, EN, ÖN, (határozóiképzők, 114. §.) hogy, hogyan, majd, majdan, így v. ig, igen, (és számok után) tíz, tízen, húsz, húszan *).

ANDÓ, ENDÓ, (jövődőképzője) elég, elegendő, (elég le-endó).

AS, OS, ES, ÖS, *milység*, fél, fölös, fél, feles.

ATT, OTT, ETT, ÖTT, (határozóiképzők 114. §.) hol, holott, föl, fölött.

AZ, EZ, OZ, ÖZ, (igeképzők) tétova, tétováz, sokszor, sokszoroz.

ÁNT, ÉNT (határozóiképzők) ime, imént.

BÁL, bőven csinál, ki a' (wer da), kiabál.

GAT, GET, (igeképzők) no, nohat, közel, közelget.

I, (melléknéviképzők) egykor, egykori, néha, néhai.

IG, vég, (határozóiképzők) al, alig, ma, maig. Ebből származik az

IGLEN, (határozóiképző) aliglan, maiglan.

IT, (igeképző) Áh! áhit. Á—s, ásit, 's ó ba! sóhait v. sóhajt.

KODIK, KÖDIK, (igeképző) hamar, hamarkodik.

KOZIK, KÖZIK, (igeképző) ellen, ellenkőzik.

LAG, LEG, 1. *menyiségi névképző*, föl, fölleg. 2. *határozóiképző*, igen, igenleg.

*) Hogy „tizen, húszan“ valóságos határozók, megtetszik abból, hogy a' magyarban a' számok mint nevek után csak egyes szám járul, ellenkezőleg van pedig ezek után „tizen húszan“ stb. p. o. tíz ember mondta, tizen mondták. Oka az, hogy az első példánál már magában a' személyben (tíz ember) meg van a' sokaság (mint valamely collectivumban), és így nem szükség az igének többesben állni, ellenben az utolsó példában „tizen, húszan“ határozó lévén, a' „mondták“ ban foglaltatik mind a' személy, vagy a' periódus subjectuma, mind a' periódus praedicatumma.

LAN, LEN, (határozói képző) *mig, miglen, el, ellen;*
NYA, NYE, *ej, ejnye.*

SÁG, SÉG, (névképző) *hamar, hamarság.*

SÓ, SÓ, (lépszó) *hátul, hátulsó, kül, külső.*

SZA, SZE, (második személy képzője 83. §.) *no, no-sza, ne, nesze. (Előkerül ez az igékben is a' parancsoló mód második személye mellett, adsza, mondsza).*

TA, TE, (határozói képző) *hatszor, hatszorta.*

TAG, TEG, (határozói képző) *viszon, viszontag.*

TAN, TEN, (ugyan-az) *régen, régenten.*

UL, ŰL, (1. igeképző) *ám, ámul, (2. határozói képző) tova, tovul, v. távul.*

F ü g g e l é k.

114. §.

A z i g e h a t á r o z ó k r u l.

Az igehatározók egy különös szakot méltán érdemelnek. Mert tudjuk, hogy ezek mind az igéknek értelményét igen sokképen módosítják, mind önmagoknak sokféle főszólásai vagynak; de fő dolog az, hogy sokféleségök miatt nem csak úgy jönnek elő a' magyar nyelvben mint gyökérszavak, hanem számtalan ragokkal is. Az igehatározókat legalkalmasabban eloszthatjuk a' mondományok szerint. Az igehatározók tehát:

A.) A' tér mondományában

tért v. helyet jelentők. Ezek vagy gyökérszavak, p. o. *ba, be, ki, föl, alá, le, ide, oda, ott* stb., vagy az utóljárókat veszik föl mint ragokat p. o. *er-re, fölül-ről* stb. vagy a' terjedést jelentő betűket (nyílt-hangzókat) p. o. *tél, tele, ősz, őszve*; vagy magát a' helyt jelentő szókat p. o. *vala-hol, se-hol*, vagy az állapot jelentők képzőjít, (F. alatt) p. o. *bent, kint* stb.

B) Az időmondományában

időt jelentők. Ezek is vagy gyökérszavak p. o. ma, már; vagy ragjaikat az utóljáróktul kölcsönözik; p. o. eken-túl, jövőd-ben, tegnap-előtt stb.; vagy magokat az időt jelentő szavakat veszik föl, p. o. jó-kor, ez-időn, hól- nap, hajdan (ha-ídőn); vagy végre az állapot jelentők képzőjét p. o. most (ma-st), töst-int stb.

C.) A' mennyiségben

mennyiséget jelentők. Vagy mennyiségi szavakat vesznek föl p. o. egy-szer, hatodszor; vagy csak mennyiségi betűket p. o. több-é, (nyitthangzó) elégé, továbbá, kisé, kevésé, minthogy pedig ezekben: elég, kis, kevés, az utóbetűk magok is mennyiségi betűk ezen utóbetűk megkettőztetésével is szokták fölvenni a' nyitthangzót u. m. eléggé, kissé, kevésé; vagy utóljárókat vesznek föl p. o. annyi-ra; vagy az állapot jelentők képzőjét p. o. bőven.

D.) A' milységben 1. az *igenlegességben* vagy gyökérszavak p. o. biz (= bene positivum quid), így, úgy (a' német „ja," gy és j rokonok); vagy utóljárókat vesznek föl p. o. való-ban, bizonyál stb.; vagy az állapot jelentők képzőjét p. o. biz-on, ig-en (= jogon v. igyen) stb. 2. a' *nemlegességben*, gyökérszavak, no, nemi.

E.) A' tárgyviszonyban

viszonyt jelentők, az állapotot jelentők képzőjével p. o. visz-ont, visz-sza.

F.) A' nokviszonyban

1. *kérdzők*, (problematicusok, lehetőséget jelentők, mert tudjuk, hogy a' lehetőség mondómánya a' problematicum judiciumból származik) vagy a' lehetőség betűjéből (h) erednek p. o. hol? honnan? hová? stb.; vagy kérdzőszavakból, és határozói képzőkből tétetnek össze p. o. mi?-kor, hány? -án, stb. 2. *lételet v. állapotot jelentők.* Ezek a' tulajdonképeni igehatározók, igelételét módosítók; ezért ezeknek képzőji (melyek a' beszéd minden részeihez sőt önmagokhoz a' határozókhöz is mint láttuk ragadnak) a' lételet és létezés betűjét veszik föl mind egyszerűen: d, g, l, n, ny, sz, (s), t, v. mind öszvetéltve

leginkább ezekben : d-n, l-g, l-n, -nt, -st, t-g, t-n, v-n, d-n-n, nt-g, nt-n, tl-n. v-st.

Lássunk példákat :

d, mind (omnes) hogy ez határozó megtetszik onnan, mivel az igék többes számával is változatlanúl jön össze p. o. mind ott volt, vagy mind ott voltak.

g, ép, épeg, Erdélyben közönségesen élnek vele, „épen“ helyött, p. o. épeg azt akarám mondani.

l, rosz, rosz-úl, véletlen, véletlenül, jó, jól, fő, föl.

n, szép, szépen, fő, főn, kép, képen, egy, egyen, hat, hatan (hatan voltunk), utó, utóan v. után.

ny, ej, ej-nye.

sz, ne, nesze.

t, mén, men-et, jó, jövet, gyakor, gyakorá, százszor, százszorta.

v, fog, fogva.

d-n, új, újdon,

l-g, futó, futó-lag, fölös, fölösleg.

l-n, egész, egészen, addig, addiglan.

nt, meg, megint, ki (qui), ki-int, v. kint, v. ként, rész, rész-int.

st, öröm, öröm-est, kép, kép-est, meg, meg-est.

t-g, ezön, ezön-teg, (illico. Kresznerics).

t-n, talán, talán-tán, foly, folyton.

v-n, fog, fogván *).

d-n-n, új, újdon-nan.

nt-g, visz, visz-ontag.

nt-n, ifjú, ifj-ontan.

tl-n, vél, véletlen, köll, köll-etlen.

v-st, foly, foly-vást.

nkint, ház, házankint (lásd nt).

*) Minden állapotjegyzők határozók (és így nem részesülők), p. o. ő mondván, ők mondván (ille dicendo v. illo dicente illi dicendo, v. illis dicentibus).

§. 115.

Általam használt vagy javaslott nevezetesb szovak:

nök v. *önki*, subjectum.

önmi v. *mény*, Ding an sich v. objectum; de nem: Erkenntniss-object (tárgy).

pány, substantia.

öb, concavum quid; innen: *öbösség*, concavitas.

ök, convexum quid.

küb (nem: köb), cubus.

bar v. *ber*, animal, (bar-om, en-ber).

ög, punctum; (kög, centrum).

só, gradus; *legsó*, supremus gradus; *legsül*, adv. praeprius (sur tout).

szerk, organum.

öm v. *ömög*, (ümög, ing), volumen; (ömlik, ÷ gömbölyen v. hengeritve megyen, volvitur).

töm v. *tömeg*, massa (res in v. cum volumine).

össz v. *összeg*, summa.

egyded, uniformis; *egydedség*, uniformitas; ezön munka készülése alatt. gr. Széchényitől is olvastam, és így a' minden tekintetben egyetlen egy Széchényink jobban érzette a' - ded. (idom) ragnak érteményét, mint némely félszázadig örökké csak szovakon philológián rágódó tudósaink.

előncz, praesidens.

elmetudás, philosophus: *elmetudomány* v. *elmészet*, philosophia; *elmésködik*, philosophiren.

mondomány, praedicatum, categoria.

tülkelő, transcendental.

tülhaladó, transcendent.

tárgyviszony, relatio (mondományok.

nökviszony, modalitas (

képel, *képelni*, vorstellen; (mint: gondol, gondal foglalatoskodik, gondot visel; képel tehát azt teszi: képpel foglalatoskodik, épen annyi mint: ábrázol, de amaz jobb és alkalmasabb szó.

visszaidéz, (cselekvő ige), *visszaeszmél*, (közép ige)
reflectere.

tudalom v. tudomás v. eszmélet, Bewusstseyn.
stb.

A' helyes-írás, és szófüzés némely általa-
lam követett szabályai:

Az enyvetűk közül különösen a- j betűt, igen ke-
vés íróink tudják megkülönböztetni, mikor legyen eny-
vetű, mikor képző.

Enyvetű 1. mikor hangzón végződő szóhoz hang-
zón kezdődő rag járul, és így két hangzó öszvekerü-
lése kellemetlen kimondást okozza; p. o. munka, mun-
ká-j-a, munká-j-ok; kellemetlen volna: munkaa, munkaok.
A' több birtokban „munkái“ sem kellemetlen, de lehet
„munkáji“ is. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a' hangkel-
lemért (és semmi más okkbu) a' rövid hangzó is meg-
nyújtatik, munkája, nem: munkaja, dárdája, nem: dár-
daja, (és ezen utósó szóban az első a közép a, mint-
hogy a' fő accentet, a' magyar az utótagra szereti ten-
ni. Műszókönyvem, előbeszéd). 2. mássalhangzó után,
ha az utótag a' rag előtt rövid, p. o. lap, lapja, tag,
tagja, kalap, kalapja, dob, dobja, (mert így positio
által*) accentet kap); ellenben: kép, képe (nem: képje),
láb, lába, ág, ága. Ha pedig már különben is legyen
valamely szóban hosszú szótag (de nem az utósó szó-
tag); akkor j-vel is, a' nélkül is írhatjuk, mert már
egyszer meglevén a' szóban az accentuált szótag, a'
hangkellem semmit sem szenved, p. o. csillag, csillaga,
vagy csillagja, gondolat, gondolata v. gondolatja. De
a' positiós utótag is fölveszi a' j-t p. o. harang, harang-
ja; hanemha úgy lett positio, hogy a' ragasztáskor esett
ki a' rövid hangzó p. o. köröm, körme, halom, halma, do-

*) A' latin és magyar prosodiában positiónak hivatik, midőn
rövid hangzót egynél több mássalhangzó követ, és ez által
a' szótag hosszává lesz.

log, dolga. Mind ezekben látni lehet, hogy ha talán a' szokásbeli nyelv némely kivételeket tenne is, p. o. ok, oka, egyedül a' hangkellem az okfő, és így a' j csak kellem- vagy enyvetű.

Rag- v. képzőbetű a' j a' határozott jelentésű ige-ragasztásban p. o. mondja (mond-I-a) mondjuk, mondjátok, mondják *).

E' helyt figyelmeztetem még iróinkat a' ragasztékos határozatlan móddal élésre, p. o. nekem köll mondani, v. mondanom köll, nekem köll (neki) mondania v. (nekik) mondanio, stb. továbbá: kéretik az olyasó meg nem ütköznie, stb.; a' benmaradó igéknek némi cselekvő és szenvedő jelentéseire p. o. a' mennyi ember, annyi véleményre *oszol*, a' fölleg v. kétség *oszlik*; az idők következésire, és múlt időkkel élésre, p. o. *miikor* barátom hozzám *jött*, épen *akkor* *irék* **); *beszél és irt*; *azt* mondta, *hogy* mennék hozzá stb. De legnevezeteseb, és csaknem egyedül a' magyar nyelv tulajdona az óhajtó móddal és jövő idő új igeragasztásával élés, p. o. ha időm van vala, többet írnék; ha időm volt vala, többet írtam volna; azaz ha multról van a' szó az óhajtás a' végbe nem *vihetett* munkára, v. a' körmondat (periodus) utójára — az utómondatra — (consequens) esik; továbbá: ha időm leendő, többet fogok írni; ha időm leendőne, többet fognék írni; ha időm leendőtt, többet fogtam írni; azaz ha jövőről van a' szó az óhajtás a' körmondat elejére — az előmondatra (antecedens) esik, mert ha a' jövőben az előmondat igaz (itt van az óhajtás), akkor az utómondat bizonyosnak állittatik.

*) Ebből azt is láthatni, hogy nem egy a' neveknek *aink* v. *eink*, *aitok* v. *eitek* stb. ragjai, az igéknek többes számú *unk* (olvasunk) *tok* (olvastok) 's még kevesebbé a' *juk* (mondjuk) *játok* (mondjátok) ragjaival.

**) Ha valamely nyelv, a' magyar az, mely a' félig múlt képzőjében (hangzóban) relatív múltat, vagy az egészen múlt-hoz viszonyzatban tartós minkasságot jelent.

Figyelmül lássuk még némely szovaknak helyes-írását: mely, ily, oly enber, imdúl, imdit, tömger, imger, egyetöm, sögéd, semki stb. valamint ezeket is: omt, (omol), romt, bomt, bomtzol, ömt, *m*-mel köllene írunk, ha csak ugyan a' szószármazás alap a' helyesírásban. A' *tól, túl,ról, rul* stb. utóljárókkal is a' műszókönyvben kijelentett elvek szerint éltem.

Jegyzet. 1. Mínd ezön figyelmeztetéseknek bővebb okait a' figyelmes olvasó föl fogja munkámban találni.

2. Közép a' és é-ket meggyőződéseim szerint egy részről azért nem használhaték e' jelen munkámban, mivel ha csak közönségesen el nem fogadtatnak, a' nyomtatás sok alkalmatlansággal jár; más részről azért nem, mert véleményemmel minden accentust ki köllene üzünk iratainkból.

3. Ezön jel = egyenlőség jele, ezt teszi: „annyi mint“; ez $\frac{1}{2}$ pedig ezt teszi „az az.“ A' jelelések és helyes-írás ellen a' nyomtatásba becsúszott aprólékosabb hibákért, melyek az érteményt nem fogják talán meghomályosítani, bocsánatot kérek az olvasótul.

4. A' figyelmes olvasó észre fogta venni, hogy ezön egész cikkelyben a' betűknek jelentéseit csak röviden érintém, mivel a' betűkróli szakaszban kiki könnyen föltalálhatja, 's rendszerben vizsgálhatja minden külön betűnek jelentéseit.